

4.2.1 กลุ่มเรือน

เรือนไผ่ดำมีลักษณะเป็นเรือนเสาสูง ปลุกสร้างอยู่เป็นกลุ่มตั้งเรียงรายต่อเนื่องกันไป การนิยมปลูกเรือนอยู่ใกล้กับพ่อแม่ญาติพี่น้อง ทำให้บ้านเรือนในชุมชนไผ่ดำเกาะกลุ่มกันค่อนข้างหนาแน่น มีลานดินกระจายแทรกอยู่ในระหว่างกลุ่มเรือน (รูป 4.3) ใช้เป็นลานร่วมในการนวดข้าวหลังการเก็บเกี่ยว และประกอบกิจกรรมอื่นๆ ร่วมกัน ลักษณะของบ้านเรือนก็คล้ายคลึงกันทั้งหมด ด้วยมีที่มาจากความเชื่อเหมือนกัน (สมชาย นิลอาริ, 2521: 42)

รูป 4.3 กลุ่มเรือนไผ่ดำของยายแดง แซ่มะซ้อย บ้านก่อ ตำบลหนองปรัง อำเภอเขาย้อย เพชรบุรี

ลุงโพธิ์ ตือพงษ์ (2546) ผู้อาวุโสแห่งบ้านหนองเข้เล่าให้ฟังถึงภาพในอดีตของบ้านไผ่ดำว่า สมัยเมื่อลุงเป็นเด็ก เรือนทุกหลังปลูกเป็นเรือนหลังคาทรงกระดองเต่าเหมือนกันหมด ไร้แบบแปลนปลอมเจือปน และวางสันจั่วไปตามแนวเหนือใต้ทุกหลัง ยิ่งเพิ่มความเป็นพวกเดียวกันของเหล่าคนในบ้านให้เด่นชัดยิ่งขึ้น ปัจจุบันนี้อิทธิพลจากภายนอกพรากเรือนทรงกระดองเต่าแบบดั้งเดิมหมดไปแล้ว ความเสรีที่มีมากขึ้นทำให้การจำกัดความคิดคล้อยตามพวกเดียวกันคลายลง แต่ความมีลักษณะร่วมกันของเรือนยังคงประจักษ์ได้ทั้งด้านรูปแบบและการใช้วัสดุ แม้จะมีความแตกต่างปนเปื้อนบ้างก็ตาม องค์ประกอบและสิ่งปลูกสร้างภายในบริเวณที่ตั้งของกลุ่มเรือนนี้จะกล่าวถึงภายหลังในบทนี้ และการศึกษาในรายละเอียดถึงตัวเรือนเองเสนอไว้ในบทที่ 5

4.2.2 พื้นที่สาธารณะต่างๆ

พื้นที่สาธารณะต่างๆ ในบ้านไผ่ดำทั่วไปพอจะแบ่งออกได้เป็นกลุ่มใหญ่ 4 กลุ่มดังนี้

ก. วัด

แต่เดิมนั้นชาวไผ่ดำนับถือผี ทุกวันนี้หันมานับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกับคนไทยทั่วไปเป็นส่วนใหญ่ นำแปลกอย่างยิ่งที่การนับถือผียังคงมีอยู่มิคลายแม้เขาจะเป็นชาวพุทธเต็มตัวแล้วก็ตาม เป็นการประนีประนอมโดยที่ไม่ตัดความเชื่อเดิมออกและไม่ปฏิเสธศาสนาใหม่ นำมาหลอมรวมเข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน ยกเว้นชาวไผ่ดำส่วนน้อยที่เข้ารับเป็นคริสต์ศาสนิกชนเท่านั้น

ที่เลิกนับถือผีเรือน (สมทรง บุรุษพัฒน์, 2540: 19) วัดจึงเป็นศูนย์รวมจิตใจที่เกิดขึ้นภายหลัง แต่มีเฉพาะในชุมชนที่ค่อนข้างใหญ่เท่านั้น ส่วนที่มีขนาดเล็กใช้วัดร่วมกับชุมชนคนไทยและชนหมู่น้อยกลุ่มอื่นอย่างไม่แปลกแยก ในภาพรวมของการสำรวจศึกษาบ้านไทดำหลายๆ บ้านไม่มีวัดอยู่ภายใน เช่น บ้านก่อ บ้านหนองเข้ ตำบลหนองปรัง อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี

ข. สถานที่ราชการ

สิ่งที่มีอยู่คู่วัดเสมอคือโรงเรียน ดังนั้นจึงคล้ายๆ กับวัด ที่บ้านไทดำไม่ได้มีโรงเรียนทุกบ้าน เด็กไทดำในบ้านขนาดเล็กก็ต้องไปโรงเรียนในบ้านที่ใหญ่กว่า นอกจากโรงเรียนแล้วประเภทของสถานที่ราชการอื่นๆ ที่มีตั้งอยู่ในบ้านไทดำก็จะขึ้นอยู่กับขนาดของบ้าน บ้านที่มีขนาดเล็กก็อาจไม่พบสถานที่ราชการใด ยกเว้นมีที่ทำการของผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งจริงแล้วก็เป็นการเอาป้ายไปติดไว้ที่เรือนของคนที่ทำหน้าที่เป็นผู้ใหญ่บ้านให้กับทางราชการนั่นเอง ในบ้านที่มีขนาดใหญ่ขึ้นไป ประเภทของสถานที่ราชการก็อาจมีหลากหลายมากขึ้น เช่น สถานีอนามัย สหกรณ์ หรือเดี๋ยวนี้อาจเป็นอาคารที่ปลูกสร้างใหม่ของสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นต้น (รูป 4.4) ในบ้านขนาดกลางถึงใหญ่ บางบ้านยังมีสถานที่ราชการประเภทอื่นที่มีไว้เพื่อให้บริการประชาชนนอกเหนือไปจากงานบริการประเภทที่เกี่ยวกับการปกครองและงานทะเบียน เช่น ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน (รูป 4.5) ศาลาประชุมลูกบ้าน (รูป 4.6) ศาลาริมทางเอาไว้อรรถประจำทาง (รูป 4.7) เป็นต้น ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นสิ่งปลูกสร้างที่อยู่ภายนอกกลุ่มเรือน ตามสภาพการณ์ของสาธารณูปการที่ทยอยเกิดขึ้นภายหลังการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนจนมั่นคงเข้ารูปเข้ารอยแล้ว

รูป 4.6 ศาลาริมทางด้านทิศเหนือบ้านหนองเข้

รูป 4.7 ศาลาประชุมลูกบ้านของบ้านหนองเข้

รูป 4.4 ป้ายแสดงทางไปที่ทำการของสถานที่ราชการต่างๆ ตั้งอยู่บนถนนสายหลักในตำบลหนองปรัง

รูป 4.5 ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้านห้วยท่าช้าง ตำบลหนองปรัง ตั้งอยู่บริเวณแยกจุดตัดระหว่างถนนที่เข้าจากคลองชลประทาน และถนนสายรองกระจายไปยังพื้นที่ต่างๆ ในบ้าน

รูป 4.8 ร้านค้าย่อยในบ้านห้วยท่าช้าง, ร้านค้าย่อยตั้งอยู่บนถนนสายหลักในตำบลหนองปรัง, และร้านค้าย่อยในบ้านหนองเข้

รูป 4.9 ที่รับซักรีดผ้าในบ้านหนองเข้

ค. พื้นที่สาธารณะอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบริการ

นอกจากวัดและสถานที่ราชการแล้ว ก็มีลานบ้านซึ่งเป็นลานกลางที่ชาวบ้านทุกคนจะเข้ามาใช้ร่วมกันได้ (แต่ไม่จำเป็นต้องอยู่ตำแหน่งตรงกลางของบ้าน) ในหลายๆ บ้านพบว่า ลานบ้านนี้ใช้เพื่อติดตลาดนัดหรือจัดงานชุมนุม แต่เดิมลานบ้านนี้เป็นลานดิน แต่เดี๋ยวนี้กลายเป็นลานคอนกรีตไปมากแล้ว

เนื่องจากการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันเปลี่ยนไป และบางครั้งจำเป็นจะต้องพึ่งพิงสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ ทำให้พบอาคารและพื้นที่ประเภทอื่นๆ อีกในบ้านไผ่ดำหลากหลายขึ้น เช่น ร้านค้าย่อย (รูป 4.8) ร้านขายน้ำมัน ร้านรับซ่อมรถ ร้านก๋วยเตี๋ยว หรือแม้กระทั่งที่รับซักรีดผ้า (รูป 4.9) และที่ให้บริการอินเทอร์เน็ต (บางแห่ง อบต. เป็นผู้ให้บริการเอง) เป็นต้น ยิ่งหมู่บ้านใหญ่ จำนวนสถานที่ที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินชีวิตที่จำต้องใช้เงินเป็นปัจจัยในการซื้อหาจึงมีมากกว่าบ้านเล็กเป็นที่สังเกตได้ชัดเจน

4.2.3 พื้นที่สำคัญทางความเชื่อต่างๆ

พื้นที่สำคัญทางความเชื่อนี้แยกออกเป็นประเภทได้ 2 ประเภท และมีอยู่ในทุกบ้านไผ่ดำ

ก. ศาลผีประจำบ้าน

องค์ประกอบสำคัญที่แสดงความเป็นชุมชนไผ่ดำ คือการมีศาลผีประจำบ้าน เรียกว่า ศาลพ่อปู่บ้าง ศาลเจ้าปู่บ้าง หรือ ศาลคุณพ่อ ศาลเจ้าพ่อ ก็มี เมื่อก่อสร้างบ้านเรือนจนสามารถตั้งชุมชนเป็นปึกแผ่นแล้ว ก็เริ่มสร้างศาลผีประจำบ้านขึ้น (มานิตา เชื้อนันทน์, 2541: 61) เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองจากสิ่งชั่วร้ายทั้งปวง โดยเลือกตั้งไว้บริเวณลานใต้ต้นไม้ใหญ่ปากทางเข้าบ้านหรือชายขอบด้านหนึ่งของกลุ่มบ้านเรือน เพื่อเป็นที่ชุมนุมกันประกอบพิธีเช่นไหว้ประจำปี ให้ผีบ้านผีเมืองปกป้องผองภัยจากสิ่งชั่วร้ายและบันดาลให้อยู่ดีมีสุข หรือหากมีเหตุไม่ดั่งใจเกิดขึ้นในบ้าน ก็อาจมีการเซ่นไหว้เพิ่มพิเศษเป็นครั้งคราว (สมทรง นุราชพัฒน์, 2540: 24) เพื่อปิดเป่าเหตุร้ายให้มลายไป ศาลผีจึงเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวทางใจยามทุกข์ร้อนของผู้คนในบ้าน

บริเวณศาลผีประจำบ้านถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เมื่อยังไม่มีพิธีกรรมใดๆ และในบางที่ดูเหมือนพื้นที่ที่ถูกทิ้งร้างจนหญ้าขึ้นรก แต่ก็ไม่มีใครไถกล้ำกราย ถึงคราวมีพิธีกรรมประจำปีจึงมีการถางหญ้าตัดกวาดให้โล่งสะอาด พร้อมรับผู้คนมาชุมนุมประกอบพิธีกรรม ความเปลี่ยนแปลงปรากฏให้เห็นเมื่อชุมชนไทดำที่มีขนาดใหญ่ถูกแบ่งซอยออกเป็นบ้านย่อยตามการแบ่งเขตการปกครองท้องถิ่น ที่ตามมาด้วยการแยกสร้างศาลผีประจำบ้านที่เกิดขึ้นใหม่บนการตั้งถิ่นฐานที่มีมาแต่เดิมตอบรับกับแนวทางการปกครองท้องถิ่นของไทย ตัวอย่างเช่นบ้านหนองเซ่ ซึ่งมีศาลผีประจำบ้านอยู่ 2 แห่ง ทั้งสองแห่งตั้งอยู่บนถนนที่เป็นทางหลักเข้าบ้าน ศาลผีประจำบ้านแห่งแรกตั้งอยู่ทางทิศเหนือ เยื้องไปทางตะวันออก หากมาจากตำบลหนองปรังจะต้องผ่านศาลก่อนถึงหมู่บ้าน ศาลผีแห่งนี้เป็นศาลผีของบ้านหนองเซ่เหนือ เป็นศาลขนาดเล็ก และมีศาลอยู่เพียงศาลเดียว ศาลผีแห่งที่สองตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของบ้าน พื้นที่ศาลมีขนาดใหญ่กว่าพื้นที่ศาลด้านทิศเหนือ เป็นศาลของบ้านหนองเซ่ใต้ ตัวศาลเองประกอบไปด้วยศาล 2 ศาล ได้แก่ศาลผีและศาลเจ้าที่

นอกจากนี้ การพัฒนายังชักพาให้ลานดินรอบศาลผีประจำหมู่บ้านหลายแห่งถูกกลบทับด้วยลานคอนกรีตที่เรียบเตียนสะอาดตา ปราศจากหญ้ารก แต่มีความกระด้างแข็งและแล้งร้อนพ่วงติดมาด้วยเสมอ (รูป 4.10) ในทางกลับกันชาวบ้านเลยใช้ประโยชน์เป็นลานตากพืชผลทางการเกษตรไปเสียเลย หรือศาลผีของบางบ้านเดี๋ยวนี้ก็มีรั้วรอบขอบชิดเสียแล้ว เช่นศาลผีของบ้านห้วยท่าช้าง เป็นต้น

รูป 4.10 ศาลผีของบ้านหนองเซ่ใต้ มีสองศาล และมีศาลาเล็กอยู่ภายในบริเวณด้วย ตัวพื้นลานของศาลเป็นลานคอนกรีตและมีชาวบ้านนำพืชผลทางการเกษตรมาตากแดดให้แห้งอยู่เสมอ เมื่อไม่มีการใช้งาน

ข. ป่าแส่ว

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์อีกแห่งหนึ่งของบ้านไทดำคือป่าแส่ว อันเป็นป่าบริเวณท้ายบ้าน ใช้เป็นป่าช้าของชุมชน เมื่อมีการตายพิธีศพจะจัดขึ้นที่เรือนถือเป็นครั้งสำคัญที่ทุกคนจะหยุดการทำงานประจำเพื่อร่วมพิธี เสร็จจาก

พิธีที่เรือนแล้วจึงนำศพไปเผาที่ป่าแหว่ ต่อด้วยการเก็บกระดูกและทำพิธีส่งวิญญาณกลับไปยังเมืองแดง หรือ แถน มีนัยยะที่สำคัญ 2 ประการ ประการหนึ่งนั้นหมายถึงเมืองแห่งเทวดาหรือเมืองฟ้าเมืองสวรรค์อันเป็นดินแดนแสนสุขในมโนคติ อีกประการหนึ่งหมายถึงเมืองศูนย์กลางของไผ่ดำในดินแดนเวียดนามฝ่ายเหนือหรือถิ่นฐานบ้านเดิมที่สิบสองจุไท

ทุกวันนี้การเผาศพนิยมทำที่วัดซึ่งสะดวกกว่า จากนั้นจึงเก็บกระดูกมาทำพิธีส่งวิญญาณกันต่อที่ป่าแหว่ พิธีส่งวิญญาณกลับเมืองแดงนี้ หมอผู้ทำพิธีจะท่องบทบอกทางนำวิญญาณของผู้ตายตั้งแต่ออกจากป่าแหว่ ผ่านไปที่ละย่านที่ละถิ่นจนถึงหนองคาย ข้ามโขง ผ่านเวียงจันทร์ เข้าเวียดนาม สู่เมืองแดง (โรงเรียนชุมชนวัดดอนคลังมิตรภาพที่ 178, 2542: 54) ป่าแหว่ที่ดูผิวเผินคล้ายสถานที่อันตราย แท้จริงแล้วเป็นสถานที่เชื่อมโยงจิตใจไปสู่บ้านพ่อแม่เมืองแม่ ช่วยเติมเต็มมิติที่ขาดหายไปในชีวิตของคนที่ถูกพลัดพรากจากถิ่นเกิด คติความเชื่อห้ามสร้างเรือนทับป่าแหว่ (โชติมา จตุรงค์, 2540: 97) มีนัยยะแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ผืนนี้ได้รับการสงวนรักษาไว้ให้คงอยู่คู่บ้านไผ่ดำตราบนานเท่านาน

ตำแหน่งของป่าแหว่ถูกกำหนดไว้ให้อยู่ห่างจากหมู่บ้านเรือนออกไปสักหน่อยหนึ่งในระยะที่เดินถึงได้สะดวก ในทิศทางที่ต่างกันออกไปในแต่ละบ้าน ป่าแหว่แห่งบ้านหนองเซ้อยู่ทางปากตะวันตกของบ้าน แต่บ้านแม่ประจันต์นั้นป่าแหว่กลับอยู่ทางปากตะวันออก ส่วนที่บ้านกวยป่าแหว่ตั้งไว้ทางด้านเหนือ อย่างไรก็ตาม ทุกแห่งสัมพันธ์กับทิศทางลมประจำถิ่นที่พัดมาจากทางทิศใต้ จะได้หอบพาเอาฝุ่นควันจากการเผาศพปลิวพ่นเลยบ้านออกไป

ในบ้านใหญ่ๆ หรือในระดับตำบล ป่าแหว่อาจมีได้มากกว่าหนึ่งแห่ง เช่นที่ตำบลหนองปรังมีป่าแหว่อยู่ 3 แห่ง ในพื้นที่ป่าแหว่มักจะมีศาลเล็กอยู่หนึ่งศาล (รูป 4.11) อาจารย์ ปานถนอม คงยิ้มละมัย แห่งบ้านหนองปรังให้ข้อมูลว่า ศาลนี้เป็นศาลสำหรับผีในป่าแหว่นั้น นอกจากนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าในพื้นที่ป่าแหว่บางแห่งมีที่ทำการของสถานที่ราชการอยู่ด้วย ซึ่งปลูกสร้างในภายหลังและน่าจะเกิดมาจากการขาดแคลนที่ดินหรืองบประมาณในการตั้งสถานที่ราชการ เช่น ในป่าแหว่แห่งหนึ่งของตำบลหนองปรังมีที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลตั้งอยู่ด้วย

รูป 4.11 ป่าแหว่แห่งหนึ่งในตำบลหนองปรัง เป็นป่าแหว่ของบ้านหนองเซ่

4.3 ถนนหนทาง / เส้นทางสัญจรภายในบ้าน (Road Network)

ลักษณะทางกายภาพโดยรวมของบ้านไทดำมีกลุ่มบ้านเรือนเป็นใจกลาง ศาลมีประจำบ้าน ป่าช้า วัด โรงเรียน และอื่นๆ กระจายโอบอยู่รายรอบด้านนอก ทั้งหมดนี้แวดล้อมด้วยท้องทุ่งเกษตรกรรมงามตาบ้านไทดำแถบเพชรบุรีไม่มีขั้วประตูปากทางเข้าบ้าน การตัดกันอย่างชัดเจนระหว่างพื้นที่ภายนอกและย่านที่ตั้งกลุ่มบ้านเรือนเป็นเสมือนประตูได้เป็นอย่างดี โดยไม่จำเป็นต้องมีสัญลักษณ์ใดๆ แสดงไว้ เมื่อคนแปลกหน้าอย่างเราผ่านเข้าไปก็รู้สึกได้ถึงการก้าวล่วงสู่สถานที่ของผู้อื่น ต้องเร่งพาตัวเข้าทำความรู้จักกับเจ้าของถิ่น ซึ่งไทดำทั่วไปก็ต้อนรับแขกเยือนด้วยน้ำใจไมตรีเสมอ

ในภาพรวมโครงข่ายถนนหนทางภายในบ้านไทดำมีรูปแบบการเชื่อมต่อกันตามธรรมชาติ (Organic) ไม่มีการวางแผน (Planned) หรือขยายตัวอย่างเป็นระบบหรือเป็นกิจลักษณะอย่างไร (Unsystematic) ทั้งถนนภายในบ้านไทดำไม่ค่อยมีลักษณะของโครงข่ายถนนที่สานกันเป็นตาราง (Grid) หรือโครงข่ายถนนที่เชื่อมกันด้วยถนนเล็กๆ สั้นๆ ที่ทำให้เกิดทางเลือกในการเดินทางได้มากกว่าหนึ่งทาง (Rings) ดังแสดงให้เห็นในผังของบ้านหนองเข้ (รูป 4.12) ซึ่งลักษณะเช่นนี้พบในชุมชนไทยดำขนาดใหญ่ระดับตำบลด้วย คือเป็นชุมชนที่เกิดจากการรวมตัวกันอย่างไม่ใคร่มีกฎเกณฑ์ของบ้านหลายๆ บ้านเข้าด้วยกัน

ลักษณะของถนนภายในบ้านไทดำพอแยกลำดับออกได้ 3 ประเภท ถนนสายหลักที่นำเข้าสู่บ้านไทดำ เป็นถนนสายรองที่ตัดแยกจากถนนสายหลักเข้าสู่เมือง และเป็นเส้นทางเชื่อมโลกภายนอกกับชุมชนไทดำ (รูป 4.13) ในหลายๆ หมู่บ้าน ถนนสายนี้มักจะมีขนาดแคบเล็กลง ผิวถนนมักเป็นคอนกรีตหรือมีฉะนั้นก็ลาดยาง เมื่อพุ่งแนวเข้าสู่ภายในบ้านถนนสายนี้ก็กลายเป็นถนนสายหลักของชุมชน ลดเลี้ยวเลาะเลียบไปในระหว่างบ้านเรือน (รูป 4.14) แสดงให้เห็นการพัฒนาจากทางคนเดินที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ มิใช่ถนนที่ตัดด้วยการส่องกล้องวัดระยะจนตรงเผง ถนนกว้างพอต่อการวิ่งรถคันเดียวได้สะดวก หากสวนกันต้องใช้ความระมัดระวังเป็นพิเศษ รถที่เคลื่อนเข้าไปต้องใช้ความเร็วต่ำ อย่างไรก็ตาม ภายในชุมชนไทดำไม่มีใครมีรถยนต์วิ่งไปมาอย่างดีก็มีเพียงรถจักรยาน รถจักรยานยนต์ และรถอีแต๋นที่วิ่งผ่านนานๆ คับ ถนนครองความโล่งและเงียบสงบเป็นส่วนใหญ่

ในบ้านยังมีถนนสายย่อยๆ ที่มีขนาดเล็กๆ แยกออกจากถนนสายหลัก ถนนเหล่านี้มักเป็นถนนแยกออกจากบ้านในทิศอื่นๆ ไปสู่ไร่หรือนา หรือเป็นถนนที่เข้าไปยังกลุ่มเรือนบางกลุ่ม ถนนนี้ถ้ามีระยะยาวจะพบว่าถนนจะมีลักษณะค่อนข้างคดเคี้ยว น้อยครั้งที่จะวกกลับไปเชื่อมกับถนนหลักของบ้านด้านอื่น แต่ถ้าเป็นถนนสั้นลักษณะถนนจะค่อนข้างตรงพุ่งตรงเข้าสู่เรือนเลย ผิวของถนนนี้มักเป็นดินหรือโรยด้วยหิน (รูปที่ 4.15) ขนาดของถนนค่อนข้างแคบ บางสายเป็นเพียงแค่ว่าทางเดินเล็กๆ เท่านั้น และหลายๆ สายรถเข้าไม่ได้ ยกเว้นรถจักรยานยนต์หรือรถจักรยาน

มองเข้าไปยังบ้านหนองปรัง

มองออกไปยังถนนเพชรเกษม

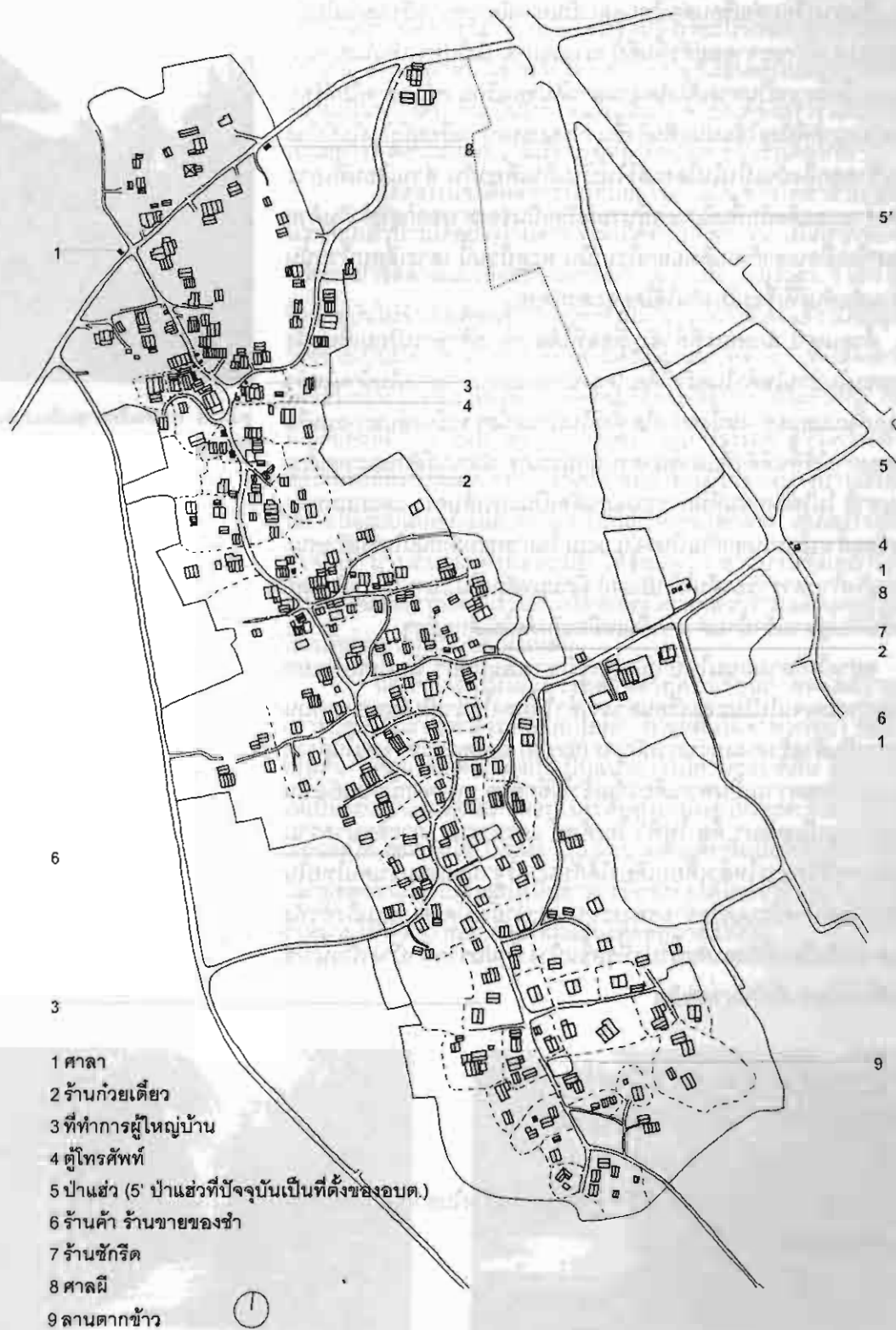
รูป 4.13 ถนนสายหลักที่เข้ายังตำบลหนองปรัง แยกออกมาจากถนนเพชรเกษม

รูป 4.14 ถนนสายหลักสายหนึ่งของบ้านห้วยท่าช้าง

รูป 4.15 ถนนดินสายหนึ่งในบ้านหนองเข้

รูป 4.12 ผังบ้านหนองเต้

นอกจากนี้ ยังมีเครือข่ายทางเดินเป็นทางดินธรรมชาติเชื่อมต่อกับถนนรอง เป็นทางเชื่อมต่อเรือนต่อเรือนและเป็นทางลัดระหว่างเรือนผ่านไปยังเรือนอื่นๆ (รูป 4.16) กระจายอยู่ทั่วพื้นที่บ้าน ถนนเหล่านี้เป็นทางเดินในอาณาเขตเรือนเอง โดยมากเป็นทางเดินตัดผ่านลานดินของเรือน คล้ายสายใยที่ร้อยผูกความเป็นญาติพี่น้องให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น รั้วรอบของบ้านเรือนมีบ้างไม่มีบ้าง การผ่านเข้าออกถึงกันเป็นไปโดยเสรีในบ้านถิ่นเดียวกัน ส่วนเรือนที่เกาะตัวอยู่ขอบด้านนอกติดกับพื้นที่เกษตรกรรมก็เปิดเป็นช่องทางออกสู่ที่ทำงานด้วย ยามเมื่อเราไปเยือนเขาก็พาเดินออกบ้านโน้น ทะลุบ้านนี้ เลาะเลียบบ้านนั้น แสดงความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันได้โดยสะดวกดาย

ด้วยเหตุนี้ ลักษณะที่สำคัญที่สุดที่ได้จากการศึกษาเปรียบเทียบผังโครงข่ายถนนในบ้านไทดำในครั้งนี้คือ โครงข่ายถนนหนทางภายในบ้านไทดำไม่มีรูปแบบที่แน่นอนอย่างหนึ่งอย่างใด ทั้งที่ในบ้านหนึ่งๆ จะมีองค์ประกอบหรือประเภทของการใช้พื้นที่ดังที่กล่าวมาครบทุกประเภท ผังถนนมีลักษณะคดเคี้ยวตามธรรมชาติ ไม่ใช่ผังถนนที่มีการวางแผนตัดเป็นแนวเส้นตรง และถนนหลักของบ้านน้อยสายที่จะวนหากันเป็นวง (Loop) ในภาพรวมผังถนนในพื้นที่ลักษณะเป็นเหมือนกิ่งก้านสาขาของต้นไม้ (Bush) มีถนนหลักเป็น (แกน) กิ่งหลักและถนนรองที่นำไปสู่ทางเข้าบ้านต่างๆ เป็นเหมือนกิ่งต้นไม้เล็กๆ สั้นๆ

อย่างไรก็ตามถนนในบ้านไทดำที่มีทางเดินย่อยๆ โดยไม่แบ่งแยกเป็นถนนอย่างชัดเจนไปในกลุ่มเรือนต่างๆ ทำให้มองได้ว่าเป็นโครงข่ายถนนเสมือน และเป็นตัวสร้างวงแหวนการสัญจร (Rings) วนเชื่อมระหว่างถนนต่างๆ ทั้งยังทำหน้าที่ร้อยความเป็นพวกเดียวกันเข้าไว้อีกด้วย นอกจากนี้ถนนยังเป็นแกนให้สาธารณูปโภคอื่นๆ คือ ไฟฟ้า โทรศัพท์ และประปา เกาะติดนำความสะดวกสบายสู่ชีวิตชาวไทดำเทียบเคียงได้กับมาตรฐานของชุมชนคนไทยในชนบททั่วไป แต่บางบ้านเครือข่ายของระบบประปายังไม่ครอบคลุมถึงทั่วทั้งหมด มีหลายครัวเรือนที่ยังอาศัยน้ำบ่อที่ขุดขึ้นบ้าง น้ำฝนจากฟ้าบ้าง เป็นน้ำใช้อุปโภคบริโภคดังเช่นที่เป็นมาแต่เดิม

4.4 สิ่งปลูกสร้างต่างๆ ในอาณาบริเวณรั้ว (Building Types within a House Compound)

สิ่งต่างๆ ที่กำหนดขอบเขต ตั้งอยู่ และปลูกสร้างในอาณาบริเวณของเรือน มีอยู่ด้วยกันหลักๆ 3 ประเภทดังนี้

4.4.1 รั้ว

รั้วเป็นสิ่งปลูกสร้างที่ล้อมขอบเขตของอาณาบริเวณเรือนภายในหมู่บ้านไทดำ แต่ขอบเขตที่ล้อมนี้ เป็นขอบเขตหลวมๆ ตัวรั้วเองก็ทำขึ้นอย่างง่ายจากสิ่งที่หาได้ในท้องถิ่น ไม่หมายให้มั่นคงแข็งแรงเพื่อป้องกันการรุกรานจากภายนอกแต่อย่างใด บางทีก็ทำเพื่อกันสัตว์เท่านั้น บางเรือนไม่มีรั้วรอบเลย

รูป 4.16 ทางดินเชื่อมกลุ่มเรือนกลุ่มหนึ่งในบ้านหนองเข้

เพียงปลูกต้นไม้ตามแนวขอบที่ดินไว้บ้าง พอให้สังเกตเห็นว่าเป็นเขตเรือนก็พอ เขาพูดในทำนองเดียวกันว่าไม่มีใครเข้ามาเอาอะไรหรอก ทุกบ้านเป็นญาติพี่น้องกัน ใครแปลกหน้าเข้ามาก็รู้หมด การปลูกเรือนอยู่ในหมู่ญาติพี่น้องและความเป็นพวกเดียวกันเป็นรั้วที่มองไม่เห็น ไม่จำเป็นต้องสร้าง แต่ป้องกันภัยได้เป็นอย่างดี ดังนั้นมักพบว่ามีเรือนอยู่หลายหลังภายในรั้วเดียวกัน

วิสูตรธรรมชาติหลากหลายชนิดที่มีอยู่ในท้องถิ่น ชาวไทดำสามารถหยิบจับมาทำเป็นรั้วบ้านได้อย่างง่ายดาย ที่เห็นได้ทั่วไปคือการนำไม้ไผ่รวกขนาดยาว 3-4 ศอก มาขัดตามแนวตั้งสลับนอกในกับไม้เงินที่วางแนวนอน 3 แถว (รูป 4.17) ซึ่งปัจจุบันไม่จำเป็นต้องเข้าไปหาตัดไม้ไผ่รวกมาใช้เองแล้ว เมื่อมีผู้ตัดนำมาวางขายเป็นมัดๆ สามารถหาซื้อได้ในหัวเมืองชนบททั่วไป แต่ที่ตัดเอากิ่งไม้มาริดแขนงและใบออก แล้วนำมาขัดด้วยวิธีการเดียวกับไม้ไผ่รวกก็มี กลายเป็นรั้วขัดแตะที่มีกิ่งไม้แนวตั้งตรงบ้างคดงอบ้างดูเป็นธรรมชาติที่มีความงามอยู่ในตัวโดยไม่ต้องปรุงแต่ง อย่างไรก็ตามพบว่ารั้วไม้ไผ่ของบางบ้านเริ่มมีการตัดปลายให้เรียบเสมอกัน และพบมากในหมู่บ้านขนาดกลาง เช่นหมู่บ้านห้วยท่าช้าง อาจารย์ ปานถนอม คงยิ้มละมัย ให้ข้อมูลว่า ชาวบ้านที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจดีมีความคิดว่ารั้วไม้ไผ่ปลายตัดมีความสวยงามและแลดูเป็นระเบียบเรียบร้อยกว่ารั้วไม้ไผ่ปลายแหลม

นอกจากรั้วไม้ไผ่แล้วไทดำหลายครัวเรือนถ่ายทอดความเป็นนักเพาะปลูกไว้ในการทำรั้วรอบด้วย โดยการปลูกต้นไม้จำพวกชบา ช่อย มะขาม เป็นต้น ให้ขึ้นเบียดต่อเนื่องกันเป็นแนวยาวไปตามขอบที่ดิน จัดแต่งอยู่เสมอให้เป็นแถวเป็นแนวคงสภาพอยู่ในระดับสูงเพียงเอวหรืออก รั้วต้นไม้ชนิดนี้ให้สีเขียวสดใสนอกเงยได้ ไม่ผูกพัน แกมมะขามต้นเตี้ยยังเป็นรั้วกันได้อีกด้วย ยามแตกยอดอ่อนเด็ดไปต้มแกงเป็นอาหารมีอร่อยได้โดยง่าย (รูป 4.18) ที่ทำเป็นรั้วหนามไผ่ ด้วยการเอาลำไผ่ที่มีแขนงติดอยู่มาสะไว้ก็มี

รูป 4.17 ลักษณะรั้วที่ทำมาจากไม้ไผ่รวกบ้านห้วยท่าช้าง

รูป 4.18 ชาวบ้านกำลังเก็บยอดมะขามจากรั้วมะขามในบ้านห้วยท่าช้าง

บางครั้งเรือนเห็นประโยชน์อื่นๆ ของทางใบตาลที่หาได้ง่ายในจังหวัดเพชรบูรณ์นอกเหนือจากการใช้เป็นเชื้อไฟ เขาเอาทางของใบตาลซึ่งเป็นแท่งตรงที่ตัดเอาส่วนใบไปใช้ประโยชน์แล้ว เหลือเพียงโคนใบที่ทิ้งร่องรอยเป็นรัศมีติดอยู่เล็กน้อย วางตั้งเรียงต่อกันโดยมีไม้โครงแวนนอนเป็นโครงยึดเป็นรั้วบ้านที่ดูแปลกตาต่างไปจากที่เคยเห็นทั่วไป และบ่งบอกถึงถิ่นที่ตั้งได้เป็นอย่างดี

สำหรับประตูรั้ว มักทำประตูเป็นรั้วไผ่หรือรั้วไม้ ตีช่องห่างๆ กันหลายๆ บ้านเอาทางของใบตาลตรงโคนใบที่ทิ้งร่องรอยเป็นรัศมีติดอยู่เล็กน้อย มาวางเป็นที่กั้นให้ประตูปิดลงกับรั้ว (รูป 4.19) บางบ้านใช้ทางตาลนี้มากกว่าหนึ่งทางในการปิดประตูรั้ว ชาวบ้านที่บ้านก่อบอกว่า ทางตาลนั้นจะไหวง่าย เมื่อปิดประตูรั้วลงและมีคนแอบมาเปิด ทางตาลจะส่งเสียงกรรกรากปลุกให้ชาวบ้านตื่นมาดูว่าเกิดอะไรขึ้น

รูป 4.19 แสดงภาพประตูรั้วที่ปิดและเปิดโดยมีทางตาลเป็นตัวถ่วงน้ำหนัก

อย่างไรก็ตามการศึกษาสำรวจพบว่า หากเรือนใดที่ปลูกขึ้นใหม่ และปลูกในลักษณะและตามทรงที่นิยมกันในปัจจุบัน คือเป็นเรือนติดดินแทนที่จะเป็นเรือนเสาสูง และปูหลังคาบ้านด้วยกระเบื้องลอนคู่หรือกระเบื้องซีแพค รั้วของเรือนนั้นมีแนวโน้มว่าจะมีรั้วคอนกรีต หมายความว่า รั้วไม้ไผ่ยังคงใช้อยู่สำหรับเรือนที่ปลูกสร้างเป็นเรือนเสาสูง รั้วที่เป็นต้นไม้พบบ่อยๆ รวมถึงรั้วสังกะสีด้วย รั้วหลายๆ ประเภทนี้พบปะปนกันไปในถนนสายเดียวกันก็มี และมีแนวโน้มว่ารั้วไม้ไผ่ของเรือนที่ตั้งอยู่บนถนนสายหลักจะเปลี่ยนไปเป็นรั้วคอนกรีตมากกว่ารั้วไม้ไผ่ของเรือนที่ตั้งอยู่บนถนนสายย่อย ในเรื่องของประตูรั้วก็พบแนวโน้มเช่นเดียวกับรั้ว คือถ้ารั้วเป็นรั้วคอนกรีต ประตูรั้วก็มักจะเป็นประตูเหล็ก ถ้ารั้วเป็นรั้วไม้ไผ่ ประตูรั้วก็มักจะเป็นประตูโปร่งทำด้วยไม้ไผ่ สะไว้ด้วยทางตาล หรือประตูรั้วชนิดสังกะสี ประตูรั้วเหล่านี้จำนวนมากเปิดเข้าหาถนนสายหลัก

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ล้วนเป็นรั้วโปร่งๆ ที่แบ่งกันอาณาเขตแต่ไม่กั้นความสัมพันธ์ทางสังคม สายตาของผู้คนในบ้านสามารถมองลอดผ่านไปยังเรือนข้างเคียงหรือพื้นที่สาธารณะภายนอกได้ ในทางกลับกัน ผู้คนภายนอกก็สอดสายตาลอดเข้ามาภายในบริเวณรั้วได้ การทำรั้วรอบของชาวไทดำไม่มี

หลักว่าต้องทำรอบด้าน หลายเรือนมีรั้วเพียงบางด้าน ปล่อยให้ด้านที่เหลือเชื่อมเป็นเนื้อเดียวกันกับพื้นที่ภายนอก ประตูรั้วไม่ใช่ของจำเป็นว่าจะต้องมีที่ไม่มีก็มียาก ส่วนที่มีบางที่ก็เปิดค้างทิ้งไว้ เป็นเพียงสัญลักษณ์ของทางเข้าบ้านที่แทบไม่ได้ใช้ประโยชน์ในการเปิดปิดเลย

ความสัมพันธ์กันทางสังคมอันแน่นแฟ้นเป็นเครื่องป้องกันความปลอดภัยให้เกิดความอุ่นใจ จนรั้วรอบขอบชิดไม่ต้องทำหน้าที่นี้ มีไว้เพื่อแสดงอาณาเขตมากกว่า แต่อิทธิพลจากความเจริญที่ศิลปกลานเข้าไปเริ่มส่งผลกระทบให้เห็นที่รั้วบ้านเป็นลำดับแรก บ้านชาวไทดำบางครัวเรือน โดยเฉพาะที่อยู่ใกล้ทางคมนาคมสายหลัก หันมาเปลี่ยนรั้วโปร่งที่ทำจากวัสดุธรรมชาติเป็นรั้วทึบที่ก่อด้วยวัสดุอุตสาหกรรมจำพวกอิฐและคอนกรีตบล็อกกันบ้างแล้ว โดยมีประตูรั้วแน่นหนาไว้ปิดเปิดเยี่ยมบ้านของคนเมืองทั่วไป

4.4.2. สิ่งปลูกสร้างที่อยู่ภายในอาณาบริเวณรั้ว

ก. เรือนเสาสูง

ในอาณาบริเวณที่รั้วล้อมมีเรือนเสาสูงตั้งเป็นประธาน หลายๆ เรือนเป็นเรือนเก่าสร้างมากกว่า 50-60 ปีแล้ว และเรือนเหล่านี้เป็นเรือนไม้เกาะกลุ่มกันอยู่โดยมีลานดินเป็นตัวเชื่อมเรือนเข้าด้วยกัน ไม่พบว่าการวางกลุ่มเรือนล้อมลานมีแบบแผนในลักษณะเช่นใด อย่างไรก็ตามเรือนที่มีลักษณะนิยมในปัจจุบันก็พบอยู่เป็นจำนวนพอสมควร หลายๆ หลังเป็นเรือนชั้นเดียว ปลูกติดดิน โดยมากเป็นเรือนก่ออิฐถือปูนที่ปลูกขึ้นใหม่ในพื้นที่ใกล้ๆ กับเรือนเสาสูงเดิม เรือนสองชั้นมีบางหลังก็เป็นเรือนผสมระหว่างเรือนก่ออิฐถือปูนในชั้นล่าง และเรือนไม้ในชั้นบน เป็นที่น่าสังเกตว่ามีเรือนเสาสูงหลายๆ เรือนถูกปล่อยให้ทิ้งร้างไม่มีคนอยู่และไม่มีการซ่อมแซม ซึ่งน่าเป็นกังวลว่าในอนาคตเรือนเหล่านี้คงถูกรื้อลงไป และถ้าเป็นเช่นนั้นบรรยากาศภายในบ้านไทดำคงเปลี่ยนไปจากเดิมเป็นอย่างมาก

ใต้ถุนอันโล่งของเรือนเสาสูงนั้นมีพื้นเป็นดินอัดแน่นที่ถมสูงกว่าพื้นลานภายนอกราว 1 ฝ่ามือ ใช้สำหรับพักผ่อนยามกลางวัน เลี้ยงดูเด็ก ทอดผ้า รวมถึงเก็บเครื่องมือเกษตรกรรม (รูป 4.20) แม้ว่าในหมู่คนไทย การทอดผ้าใช้เองในครัวเรือนหมดไปตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองแล้ว แต่ในหมู่ชนชาวไทดำยังคงมีการทอดผ้าสืบมาจนทุกวันนี้ ก็ทอดผ้าของหลายครัวเรือนยังตั้งถาวรครอบพื้นที่ใต้ถุนเรือนมุมหนึ่งรอคุณปู่คุณย่าลงมาทอดเส้นไหมใยฝ้ายให้เป็นผืนยามว่างจากงานประจำ ทั้งเมื่อเสื้อผ้าที่มีวางขายหลายหลากในท้องตลาด ปัจจุบันเป็นทางเลือกของหญิงไทดำรุ่นใหม่ การสานต่อความชำนาญในการทอดผ้าก็ค่อยๆ เลือนไป หลายครัวเรือนทยอยเลิกทอดผ้ากันไปมากแล้ว พร้อมกับกับการหายไปของก็ทอดผ้าที่ใต้ถุนเรือน ในทางตรงกันข้าม บางครัวเรือนกลับพลิกฟื้นการทอดผ้าขึ้นมาใหม่อย่างมีชีวิตชีวา ขยับขยายจนกลายเป็นสินค้าท้องถิ่นขายดีที่คนเมืองต้องการ

รูป 4.20 ภาพแสดงองค์ประกอบในอาณาเขตเรือนไทดำหลังหนึ่งตั้งอยู่ในบ้านหนองเข้

ข. เล้าข้าว

นอกจากตัวเรือนแล้ว สิ่งปลูกสร้างสำคัญอันแสดงความเป็นสังคม ชวนาของไทดำ คือเล้าข้าว เล้าข้าวเป็นที่เก็บข้าวเปลือกที่ได้รับการใส่ใจปลูก สร้างไว้อย่างมั่นคงแข็งแรงเสมอ เสาของเล้าข้าวหลายหลังใหญ่กว่าเสาเรือน เสียอีกและวางถี่กว่าด้วย ยังมีข้อยืนยันถึงการให้ความสำคัญกับเล้าข้าว อันเป็นแหล่งเก็บเสบียงไว้กินตลอดปีอีกบางประการ เป็นต้นว่า การปลูกสร้าง เล้าข้าวให้มีขนาดใหญ่พอๆ กับตัวเรือนของบางครอบครัว หรือเล้าข้าวบางหลัง มุงหลังคาด้วยกระเบื้องอย่างดี ขณะที่หลังคาเรือนที่อยู่อาศัยมุงด้วยหญ้าคา อย่างเดิม สะท้อนให้เห็นว่าการป้องกันฝนรั่วเปียกข้าวเปลือกนั้นเป็นสิ่งจำเป็น มากกว่า ยามฝนเทกระหน่ำจะเล็ดลอดหยดลงมาเปียกปอนคนบนเรือนบ้างก็ ไม่เป็นไร

เล้าข้าวแบบดั้งเดิมยังเหลือร่องรอยให้เห็นได้ที่บ้านหนองพลับ บ้านห้วยท่าช้าง และบ้านท่าตะคร้อ เป็นเรือนยกพื้นสูง ปลูกห่างจากเรือน เล็กน้อย ในตำแหน่งทิศหัวนอนตรงที่เงาของเรือนจะไม่ทอดไปทับเล้าข้าว (โชติมา จตุรงค์, 2540: 117) หลังคาทรงกระดองเต่าหรือไม่กี่ดัดแปลงไปจน คล้ายทรงมนิลา มุงด้วยแฝก มีตะล่อมข้าว หรือที่เรียกตามสำเนียงท้องถิ่นว่า กระล่อม ทำจากไม้ไผ่สานขึ้นรูปเป็นวงกลม ตรงกลางป่อง วางบนพื้นเล้าแล้ว ฉาบทางด้วยขี้วัวผสมดิน แต่ครัวเรือนที่ฐานะยังไม่มั่นคงนัก ก็เพียงทำยกพื้น เดี่ยวๆ ได้ขยายคาเรือนที่ต่อออกไปคลุม วางตะล่อมข้าวไว้บนนั้น เมื่อฐานะมั่นคง ขึ้น การปลูกสร้างเล้าข้าวอย่างแข็งแรงถาวรจึงตามมา

เล้าข้าวที่พัฒนาขึ้นในระยะหลัง เป็นเรือนยกพื้นเช่นเดิม แต่หลังคา นิยมทำเป็นทรงมนิลาหรือปั้นหยาเปิดจั่ว คล้อยตามอาคารบ้านเรือน บ่งบอก ถึงอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมที่แพร่เข้ามาจากสังคมเมือง ซึ่งรับเอามาจาก แบบอย่างของสถาปัตยกรรมตะวันตกอีกทอดหนึ่ง หญ้าคาที่เคยไปเกี่ยวมา กรองเป็นตบเองถูกแทนที่ด้วยกระเบื้องหรือสังกะสีวัสดุเชิงอุตสาหกรรมที่ซื้อหา มาจากภายนอกท้องถิ่น เล้าข้าวแบบพัฒนาหลายหลังเลิกใช้ตะล่อมข้าวแล้ว โดยใช้แผ่นไม้จริงติดกับโครงเคร่าเป็นฝาเล้า เข้าลักษณะห้องรูปสี่เหลี่ยม เหมือนเรือนที่อยู่อาศัย (รูป 4.21) และหลายเรือนเล่นงานเชื่อมเล้าข้าวรวมเข้า ด้วยกันกับเรือนจนเป็นอาคารกลุ่มเดียวกัน

รูป 4.21 เล้าข้าวแห่งหนึ่งในบ้านก่อ

รูป 4.22 ไก่ที่เลี้ยงไว้ได้ถุ่นเรือนตาแหลมในบ้านก่อ

อย่างไรก็ตาม ไผ่ดำยังถือว่าข้าวคือแม่โพสพ มีขวัญข้าวประจำอยู่ โดยนัยนี้ข้าวจึงเป็นสิ่งที่ชีวิตเช่นเดียวกับที่ร่างกายของคนเรามีขวัญประจำอยู่ คอยหล่อเลี้ยงชีวิต คนที่ตายแล้วคือคนที่ขวัญออกจากร่างไป สำหรับข้าว นอกจากมีชีวิตจิตใจแล้ว ยังเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีบุญคุณต่อคนเรา ควรแก่การเคารพ เขาจึงทำพื้นของเล้าข้าวให้สูงกว่าพื้นเรือนที่คนเหยียบย่ำอยู่ตลอดเวลา (บุญล ชมภูนิช, 2531: 25) เป็นนัยแสดงความต่ำสูงด้วยการยกสิ่งทีเคารพบูชาให้อยู่สูงกว่าตัวเรา

ค. กรงไก่/คอกหมู

ชาวไทดำชอบเลี้ยงสัตว์ โดยเฉพาะไก่มีอยู่แทบทุกครัวเรือน เขาปล่อยให้ค้ายเดินหากินในบริเวณเรือน (รูป 4.22) โดยทำกรงไก่ไว้ได้ถุ่นเรือนให้นอนตอนกลางคืนกันหนูและงูมาโหมยลูกไก่ไปกิน ที่ทำกรงแยกต่างหากไว้นอกเรือนก็มี

แต่ก่อนนั้นแทบทุกครัวเรือนต้องเลี้ยงหมูไว้อย่างน้อย 1 ตัว เพื่อนำมาเป็นเครื่องเซ่นในวันประกอบพิธีเสนเฮือน ซึ่งกำหนดขึ้นตามอายุหมูที่เลี้ยงจนโตสมบูรณ์ ตกราว 3 ปีต่อครั้ง (ซูชีพ อุดมชัย และคณะ, 2518: 24) คอกหมูที่ได้ถุ่นเรือนหรือบริเวณใกล้ๆ จึงมีให้เห็นเป็นองค์ประกอบหนึ่งในบริเวณเรือน ทุกวันนี้ หลายครัวเรือนเลือกที่จะซื้อหมูเมื่อวาระการทำพิธีเสนเฮือนเวียนมาถึงแทนการเลี้ยงเอง แต่บางครัวเรือนสานต่อภูมิรู้ที่มีอยู่ด้วยการเลี้ยงหมูต่อมา หากเป็นการเลี้ยงเพื่อขายมิได้มุ่งหมายเพื่อใช้เป็นเครื่องเซ่นไหว้

ครัวเรือนที่เลี้ยงวัวด้วยก็ปลูกโรงกันคอกให้วัวอยู่หรือไม้กั้นคอกได้ต้นไม้ เอาพุ่มใบเป็นหลังคาแผ่ร่มเงาให้วัวอยู่ไม่ไค้ร้อนยมิเลี้ยงไว้ได้ถุ่นเรือนเหมือนแต่ก่อน

ง. ส้วม

ทุกครัวเรือนมีส้วมขี้อยู่ที่มุมหนึ่งในบริเวณรั้ว ส้วมไม่มีอยู่บนเรือนที่ปลูกมาแต่เดิม เป็นของใหม่ที่เกิดขึ้นภายหลัง ลักษณะที่พบก็คือ ถ้ำเรือน

โหนดเป็นเรือนเสาสูงเรือนนั้นมักมีส้วมหลังเล็กๆ ปลุกติดพื้นดินอยู่ใกล้ๆ แต่ถ้าเรือนโหนดเป็นเรือนที่ปลูกในแนวปัจจุบันนิยม เรือนนั้นก็มีส้วมเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ในเรือนเลย โดยไม่มีการปลูกแยกส่วนออกมา เช่นเรือนที่ปลูกเป็นสองชั้น ก็จะมีพื้นที่ส้วมอยู่มุมหนึ่งของพื้นที่ชั้นล่างเป็นต้น มีบางบ้านที่เป็นกลุ่มเรือนเสาสูงภายในรั้วเดียวกันให้ส้วมร่วมกัน ส้วมที่ปลูกแยกออกมาจากเรือนมักมีผนังก่ออิฐมอญฉาบปูนหรือก่อด้วยคอนกรีตบล็อก หลังคาเพิงมุงสังกะสีหรือไม่ก็กระเบื้องลอน (รูป 4.23) บ่งบอกถึงอิทธิพลจากสังคมเมืองที่ไม่มีลักษณะการปลูกสร้างอย่างไทดำแฝงอยู่

รูป 4.23 ส้วมบ้านตาแหลม บ้านก่อ ต่าบล หนองปรัง สร้างอยู่ระหว่างเรือนไม้เสาสูงเดิม และเรือนก่ออิฐฉาบปูนใหม่ที่สร้างให้ลูกชาย

จ. โรงเก็บแฝก

ภายในรั้วของเรือนไทดำที่ยังอยู่เรือนหลังคามุงแฝก เราอาจเห็นโรงเก็บแฝกตั้งอยู่ ลักษณะเป็นศาลาโปร่ง ยกพื้นขึ้นเล็กน้อย หลังคาจั่ว และแน่นอนว่าเขาใช้แฝกมุงหลังคา (รูป 4.24) ชาวไทดำมีความชำนาญในการกรองแฝก ยามว่างจากงานไร่นาก็ไปเกี่ยวแฝกมาเย็บเข้าด้ายไว้ซ่อมเปลี่ยนหลังคาที่ผุ โดยเฉพาะบ้านไทดำที่ทำตะคร้อหลายครัวเรือนมีโรงเก็บแฝกให้เห็น นอกจากจะกรองแฝกไว้ซ่อมบ้านตนเองแล้ว สิ่งที่ทำยามว่างยังกลายมาเป็นอาชีพได้อีกด้วย เมื่อดับแฝกเป็นความต้องการของตลาด

รูป 4.24 โรงเก็บแฝกแห่งหนึ่งในบ้านก่อ

ฉ. ศาลพระภูมิและศาลเจ้าที่

ร่องรอยการนับถือผีปรากฏให้เห็นได้ในการตั้งศาลพระภูมิและศาลเจ้าที่ไว้บูชา ชาวไทดำถือเคร่งในเรื่องนี้ ทุกเรือนต้องมีศาลทั้งสอง ศาลพระภูมิเป็นที่สถิตของภูมิเทวดาที่ปกปักษ์รักษาพื้นที่ให้อยู่บนศาลเสาเดียว ส่วนศาลเจ้าที่มีมุกเสา เป็นที่สถิตของผี สถาปัตยกรรมขนาดจิ๋วทั้งสองมักตั้งไว้คู่กันที่ขอบของที่ดินติดริมรั้ว มีน้อยเรือนที่มีเพียงศาลเดียว เท่าที่พบเรือนที่มีศาลเดียวนั้นมักปลูกศาลเจ้าที่ เห็นได้จากเสาเดียวของศาล แล้วยังอาจมีศาลผีอีกฝ่ายหนึ่ง กรณีที่แต่งงานอยู่กินกันแล้ว ฝ่ายชายจำเป็นต้องทำหน้าที่สืบผีทั้งข้างฝ่ายตนและฝ่ายหญิง แต่เป็นคนละผีหรือคนละสกุลกัน ก็มีอาจนำผีต่างฝ่ายขึ้นไว้บนเรือนได้ ต้องปลูกคูบผีปู่ย่าเป็นเรือนน้อยให้อยู่

ช. บ่อน้ำขุด

สิ่งที่มักมีอยู่ในบริเวณรั้วเสมอคือบ่อน้ำขุด เป็นบ่อกว้างราว 1 เมตร ที่ฝังท่อซีเมนต์ทรงกระบอกกลมสำเร็จรูปต่อกันลงไปจนถึงระดับน้ำใต้ดินเป็นผนังกันดินหลาย ชาวไทดำนิยมใช้น้ำจากบ่อน้ำขุด แม้ในบ้านแม่ประจันต์ที่น้ำในลำห้วยยังคงไหลไม่ขาดสาย หลายครัวเรือนมีบ่อน้ำขุดเป็นแหล่งน้ำใช้นอกจากนี้ เรายังเห็นโถงน้ำตั้งเรียงรายอยู่ข้างเรือน เพื่อรองน้ำฝนจากหลังคาเก็บไว้ดื่มกินตลอดปีอีกด้วย สำหรับบ้านเรือนที่ได้รับการพัฒนาจนระบบประปาส่งน้ำตามท่อมาถึง โถงน้ำก็ค่อยๆ ถูกลืมเลือนและเลิกการการใช้สอยไป

ช. เต่าเผ่าถ่าน

อีกสิ่งหนึ่งที่พบเห็นได้บ่อยในเขตรั้วรอบของบ้านไผ่ดำ คือเต่าเผ่า ถ่านขนาดเล็กที่ขุดดินให้เป็นหลุม แล้วปั้นฝาโค้งครอบจนเป็นโพรงสำหรับเต่า กิ่งไม้ให้เป็นถ่านไว้ใช้ในครัวเรือน ชาวไผ่ดำไม่น้อยยังคงเผ่าถ่านใช้เอง บางครัวเรือนขยายขนาดเต่าเผ่าถ่านให้ใหญ่ขึ้น จนยึดเอาการเผ่าถ่านขายเป็นอาชีพหลักไปเลยก็มี

4.4.3 ดันไม้ในรั้ว

ภายในบริเวณรั้วที่มีเรือนตั้งเป็นประธานนั้น มีพรรณไม้ใหญ่น้อย เจริญพันธุ์เป็นของคู่กันจนมีสภาพเป็นเรือนในหมู่ไม้ สะท้อนความเป็นเกษตรกร ที่การเพาะปลูกเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของชาวไผ่ดำ วิถีเช่นนี้แฝงอยู่ในคติการเลือกพื้นที่ปลูกเรือนด้วย พิธีเสี่ยงทายว่าบริเวณนั้นเป็นมงคลหรือไม่ ใช้การหว่านเมล็ดถั่วลงไปแล้วรดน้ำกลับหน้าดิน รอดูสองสามวัน หากเมล็ดถั่วงอกขึ้นมาแสดงว่าที่ตรงนั้นเป็นมงคล เหมาะแก่การปลูกเรือน (สมทรง บุรุษพัฒน์, 2540: 25) ทำให้รอบๆ เรือนมีต้นไม้ขนาดชนิดชูต้นเขียวงามตา สร้างความร่มรื่น เสริมบรรยากาศร่มเย็นเป็นมงคลแก่ที่อยู่อาศัยแน่นอน

ต้นไม้ใหญ่ที่พบบ่อยในบริเวณรั้วไผ่ดำคือไม้พื้นบ้านจำพวกแฉ่ง ไม้ใหญ่ใบเขียวเข้มที่แผ่พุ่มกว้างจนเกิดเงาร่มครึ้ม บางต้นที่ขึ้นมานานความใหญ่โตนำพาให้กลายเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ มีผู้เอาผ้าแพรหลากสีมาผูกไว้ตามความเชื่อเรื่องผีของไผ่ดำ ต้นแฉ่งใหญ่จึงเป็นที่ยึดมั่นทางใจไปอีกสิ่ง โดยไม่มีผู้ใดกล้าโค่นด้วยมีความศักดิ์สิทธิ์เป็นหลักประกันในการยืนยันต้นแผ่ความร่มรื่นแก่บริเวณไปชั่ววนาตาปี มะขามเป็นไม้ใหญ่อีกชนิดหนึ่งที่ขึ้นแทรกอยู่ทั่วไป ให้ทั้งร่มเงาและฝักที่นำมาทำเป็นส้มมะขามใช้ในการปรุงรสเปรี้ยวแก้อาหาร แถมยังมีสรรพคุณทางยาอีกด้วยวนนอกจากนี้ ก็มีมะขามเทศ ข่อย สะเดา ไม้ และอื่นๆ ไม้พื้นบ้านที่ขึ้นเองโดยไม่ต้องปลูกไม่ต้องดูแล เติบโตโดยธรรมชาติ อาศัยความอุดมของผืนดินที่เลือกสรรแล้วก่อนปลูกเรือนพาดันสูงสูดอากาศ ยังประโยชน์แก่เจ้าของเรือนเรื่อยมา นอกเหนือจากต้นไม้พื้นบ้านที่ขึ้นเองโตเอง แล้วยังมีไม้ผลที่เจ้าของจงใจปลูกลงไปเพื่อกินอยู่อีกหลายชนิด ที่เห็นเด่นตา คือ มะพร้าวต้นสูง เตี้ยลงมามีมะม่วง มะเฟือง มะยม ขนุน และกล้วย เป็นต้น ไม้ทั้งหลายเหล่านี้งอกเงยจากการปลูกแซมขึ้นเรื่อยไป ไม่หมายให้เข้าแถวเข้าแนวแต่อย่างใด ทั้งไม้ที่ปลูกลงไปและไม้พื้นบ้านที่ขึ้นเองผสมกลมกลืนกันจนดูเป็นธรรมชาติอันนำพาความร่มรื่นมาสู่บริเวณบ้าน ยังมีต้นไม้ใหญ่ประเภทหนึ่งที่นิยมปลูกในรั้วบ้าน ได้แก่ต้นเพกา อาจารย์ ปานถนอม คงอัมละมัยแห่งบ้านหนองปร่งให้ข้อมูลว่า ต้นเพกานี้เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของบ้านชุมชนไผ่ดำ

ในระดับต่ำลงมาที่เบื้องล่างมีพืชผักสวนครัว พร้อมสรรพด้วยชา ชิง ตะไคร้ พริก กะเพรา แฝง พัก ตลอดจนผักต่างๆ ที่ปลูกไว้เพื่อเก็บมาปรุงอาหารอีกด้วย เหตุนี้เอง ดันไม้ในบริเวณบ้านไผ่ดำจึงมีเพียงประดับเรือนให้ร่ม

เย็นเป็นธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังเป็นต้นไม้ที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนอีกด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในจำนวนพืชล้มลุกที่อยู่ระดับล่างนี้มีพืชใบรูปหัวใจสีเขียวสดเป็นมันอยู่กอหนึ่งหรือมากกว่านั้นแทบทุกครัวเรือน นั่นคือพลู เขาใช้ไม้หลักปักเป็นค้ำให้พลูเลื้อยเป็นพุ่มเป็นกอสดใสดงงาม ปลุกไว้ไม่ห่างจากเรือนหรือใกล้ๆ โถงน้ำที่ซักล้าง ยามน้ำจากการใช้แล้วนองลงจะไหลไปตามร่องเล็กๆ ที่เขาไต่ไปเลี้ยงต้นพลู ธรรมชาติของพลูเป็นพืชชอบน้ำ เมื่อมีน้ำหล่อเลี้ยงไม่ขาดก็งอกงามผลิใบเขียวงามตาอยู่เสมอ ชาวไทดำนิยมเคี้ยวหมากพลู คนรุ่นปู่ย่าเคี้ยวหมากพลูกันแทบทุกคนก็ได้อาศัยใบพลูที่ปลุกขึ้นเองโดยไม่ต้องไปหาซื้อมา ประการสำคัญพลูเป็นสิ่งที่จักขาคมิได้ในพิธีเซ่นผีเรือน ซึ่งมีเป็นประจำทุก 10 วันต่อครั้งแล้วแต่การกำหนดของแต่ละครัวเรือนเรียกว่า ปัดตง หรือ ปาดตง(สำหรับครัวเรือนของชนชั้นผู้ทำวามีพิธีปาดตงทุก 5 วันต่อครั้ง) ในวันนั้นมีการจัดอาหารพร้อมหมากพลูไปวางไว้ในห้องผีเพื่อเซ่นผู้ซึ่งเป็นบรรพบุรุษที่ชอบเคี้ยวหมากพลุนั่นเอง รวมทั้งพิธีกรรมอื่นๆ ในวิถีชีวิตไทดำก็ล้วนมีพลูเป็นส่วนประกอบของเครื่องเซ่นเซ่นกัน แม้ไทดำรุ่นใหม่ไม่นิยมเคี้ยวหมากพลูแล้วแต่พลูยังคงเป็นพืชแห่งพิธีกรรมที่พึงปลุกไว้ประจำครัวเรือนอยู่ ยามเมื่อเราไปเยือน พลู 4-5 ใบก็ถูกเด็ดออกมาจากกอ เรียงซ้อนกันคว่ำไว้ในชามพร้อมหมากแห้งหีบมือ เต้าปูน และขันใส่น้ำ จัดใส่พาน (พาน) ไม้ แล้วเจ้าของเรือนก็นำไปเซ่นบอกกล่าวผีให้รับรู้การมาของผู้ต่างผีต่างสกุล จะได้ไม่มาทำร้ายรบกวน ทำให้เราผู้เป็นแขกเยือนตระหนักถึงการให้ความสำคัญกับผีบรรพบุรุษของเขาและก้าวขึ้นไปบนเรือนด้วยความสำรวมยิ่ง

บ้านไทดำในไทยมีบ้านเรือนที่เกาะกลุ่มอยู่ใกล้ๆ กันเป็นหัวใจสำคัญ โดยมีศาลผีคอยปกป้องคุ้มภัยผู้คน ปิดเป้าความชั่วร้ายออกไปจากชุมชน มีป่าแอ่วอันสงบสำหรับเผาศพเมื่อตายทั้งยังเป็นแหล่งเชื่อมโยงถิ่นฐานใหม่เข้ากับถิ่นฐานเดิมผ่านพิธีกรรมในการส่งวิญญาณสู่เมืองแกงหรือเมืองแกน แควลงมาในระดับเรือน ความสัมพันธ์อันแนบแน่นของสังคมระบบเครือญาติทำให้รั้วไม่ใช่สิ่งจำเป็น มีไว้เพียงเพื่อแสดงอาณาเขตมากกว่าการทำหน้าที่ป้องกันการรุกรานจากภายนอก ในอาณาบริเวณที่เรือนตั้งอยู่นั้นนอกจากมีเรือนเสาสูงและเล้าข้าวแสดงความเป็นสังคมชาวนาแล้ว ยังมีต้นไม้ใหญ่มากมายยืนยันความเป็นเกษตรกรของไทดำได้เป็นอย่างดีประการสำคัญคือการมีกอพลูเสมือนเป็นพืชประจำครัวเรือนเพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งของเครื่องเซ่นผีบรรพบุรุษ แสดงความเป็นผู้เคร่งในพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอันเป็นรากเหง้าของวัฒนธรรมไทดำที่สืบมาจนปัจจุบันสมัย

การที่พบว่าบ้านต่างๆ ของชาวไทดำมีองค์ประกอบภายในบ้านต่างๆ ที่เรียบง่ายสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพประกอบอาชีพ

ไม่มีความซับซ้อนมากนัก ทั้งความเรียบง่ายเหล่านี้ยังสะท้อนให้เห็นทั้งในส่วน
ของผังถนนหนทางบ้าน ที่เป็นไปอย่างตรงไปตรงมา ถึงแม้ว่าถนนจะคดเคี้ยว
ก็ตาม คนแปลกถิ่นเมื่อเข้าไปในบ้าน เดินไม่นานก็เข้าใจได้อย่างรวดเร็วว่าบ้าน
ตั้งอยู่บนถนนหลักๆ ไม่กี่เส้น ที่สำคัญการที่ไม่มีกฎเกณฑ์ที่ตายตัวว่า องค์-
ประกอบใดควรจะอยู่ในตำแหน่งใดเป็นที่มั่น เช่น ป่าแอ่วที่เปลี่ยนทิศไปเรื่อยๆ
หรือตำแหน่งของศาลผีประจำหมู่บ้าน หรือแม้กระทั่งไม่มีแบบแผนในการขยาย
กลุ่มเรือนภายในรั้ว ทำให้คิดได้ว่า แท้จริงแล้วชาวไทดำเป็นนักปฏิบัติ แบบ
แผนที่คงไว้คือแบบแผนที่ชาวไทดำไม่ว่าจะอพยพไปอยู่ที่ใดก็นำไปปฏิบัติ
ได้ทั้งสิ้น อีกนัยหนึ่งก็อาจมองได้ว่าชาวไทดำเป็นผู้ที่มีความยืดหยุ่นสูงและการ
ที่ชาวไทดำเป็นผู้ที่มีความยืดหยุ่นสูงเช่นนี้ได้ เป็นเพราะชาวไทดำเป็นกลุ่มคน
ที่มีสังคมและโครงสร้างสังคมที่เข้มแข็ง ยึดเหนี่ยวกันผ่านประเพณีที่เกี่ยวกับ
ความเชื่อ ที่ใช้ในการดำรงชีวิตตั้งแต่เกิดจนตายและในชีวิตประจำวันนั่นเอง

บทที่ 5

เรือนไทดำในไทย

ณ วันนี้ เวลาที่สัญจรไปตามถนนเพชรเกษม ผ่านหมู่บ้านไทดำสองฟากทางแถบอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี เรือนที่ตั้งเรียงรายปรากฏโฉมคล้ายตาทุกคู่ นั้น ไม่มีอะไรแตกต่างพิเศษโดดเด่นชี้ชัดว่าเป็นชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์จำเพาะ ส่วนใหญ่เป็นเรือนไม้เสาสูง ที่เป็นเรือนครึ่งตึกครึ่งไม้ก็มีบ้าง แม้แต่บ้านตึกทั้งหลังก็มีแซม หลังคามีทั้งที่มุงด้วยกระเบื้องลอนแบบใหม่ กระเบื้องซีเมนต์แบบเก่า สังกะสีทั่วไป และแฝกแบบเดิม ดูเผินๆก็เหมือนกับอยู่อาศัยของคนไทยในชนบททั่วไป แต่เรื่องเล่าเกี่ยวกับชาวไทดำจากปากคำของคนเก่าคนแก่ รวมทั้งที่บันทึกไว้ในเอกสารวิชาการทั้งหลาย กล่าวออกมาตรงกันว่า ไทดำเป็นกลุ่มชนที่มีวิถีของตนเองมาแต่เดิม โดยเฉพาะวิถีวัฒนธรรมการปลูกสร้างเรือนนั้นโดดเด่นไม่เหมือนใคร

สิ่งที่ยืนยันความโดดเด่นด้านวัฒนธรรมการปลูกสร้างเรือนได้เป็นอย่างดี คือเรือนจำลองขนาดเท่าจริงซึ่งสร้างขึ้นตามแบบแผนดั้งเดิม อย่างที่เรียกว่า เรือนทรงกระดองเต่า ที่ปรากฏอยู่ตามแหล่งอันเป็นศูนย์วัฒนธรรมในถิ่นไทดำหลายแห่ง (รูป 5.1) เรือนอย่างนี้กล่าวมานี้ตั้งสงบ สง่างามแปลกตา ดึงดูดใจผู้ผ่านพบให้เข้าไปสัมผัสความไม่เหมือนใครเสมอมา

รูป 5.1 เรือนทรงกระดองเต่าจำลองขนาดเท่าจริง ณ ศูนย์วัฒนธรรมสถาบันราชภัฏเพชรบุรี

เรือนทรงกระดองเต๋าดำตามแบบแผนดั้งเดิมของชาวไทดำในสภาพที่ใช้งานจริงยังหลงเหลืออยู่หรือไม่ ลักษณะทางกายภาพของ **รูปลักษณะเรือน** สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของถิ่นฐานในไทยอย่างไรการพัฒนาคีลคล้ายไปจากแบบแผนดั้งเดิมเป็นไปในทิศทางไหน และในด้านความเป็น **เรือนแห่งชีวิต** ที่ร้อยรัดความสัมพันธ์ของวิถีการดำรงชีพและสิ่งปลูกสร้างเข้าด้วยกันปรากฏอยู่ในเรือนไทดำทั้งนั้นหรือไม่ ตลอดจนลักษณะเฉพาะที่หลอมรวมเป็น **อัตลักษณ์เรือนไทดำ** จนมีความโดดเด่นอยู่ที่สิ่งใด ยังดำรงอยู่หรือไม่ ทั้งหมดนี้คือคำถามที่งานวิจัยนี้พยายามค้นหาคำตอบ

5.1 รูปลักษณะเรือน

5.1.1 ลักษณะทั่วไป

เมื่อวาดภาพในใจย้อนอดีตไปราวสัก 100 ปีที่ผ่านมา ถิ่นที่อยู่อาศัยของไทดำแถบเพชรบุรี คือแหล่งที่รวมเอาเรือนทรงกระดองเต๋ามาตั้งอยู่ด้วยกัน เกาะตัวเรียงรายหันไปทางเดียวกันทั้งกลุ่ม โดยไม่มีเรือนแบบอื่นปะปนอยู่ เสมือนการยกเอาหมู่บ้านไทดำจากสิบสองจุไทยมาตั้งไว้ที่นี่ หรืออีกนัยหนึ่ง เป็นการนำวัฒนธรรมการปลูกสร้างที่ติดตัวจากถิ่นฐานบ้านเดิมมาสานต่อในไทยด้วยเป็นระยะแรกในการก่อร่างสร้างชุมชนในถิ่นฐานบ้านใหม่ จึงเกิดเป็นหมู่บ้านไทดำแห่งอันบริสุทธิ์ โดยที่อิทธิพลกระแสหลักของคนไทยเจ้าของถิ่นยังไม่ไหลเข้าไปเจือปน

ต่อเมื่อกาลเวลาเคลื่อนผ่านเลยมาจนถึงปัจจุบันเรือนในหมู่บ้านไทดำที่ประจักษ์แก่สายตาเรามีแต่แบบอื่นๆ ไม่เหลือเรือนทรงกระดองเต๋าให้เห็นเลย เว้นแต่ที่บ้านแม่ประจันต์ ตำบลวังไคร้ อำเภอกำแพง จังหวัดเพชรบุรี เท่านั้น ที่มีเรือนทรงกระดองเต๋าของผู้อาวุโสไทดำ แล ชื่นฤทัย ยืนหยัดตั้งสง่าต่อเนื่องมาจนถึงวันนับเวลาได้ 80 ปีแล้ว เป็นประจักษ์พยานของวัฒนธรรมการปลูกสร้างบ้านเรือนแบบฉบับของไทดำที่เหลืออยู่เป็นหลังสุดท้าย (รูป 5.2) เรือนหลังอื่นในหมู่บ้านแห่งนี้แปรเปลี่ยนไปจากแบบฉบับดั้งเดิมจนหมดสิ้นแล้ว ในสภาพการณ์เดียวกับหมู่บ้านไทดำแห่งอื่นๆ

เรือนตามแบบฉบับไทดำดั้งเดิมหรือเรือนทรงกระดองเต๋านั้น มีลักษณะเป็นเรือนเดี่ยว ยกพื้นสูง หลังคาทรงกระดองเต๋าที่มีผังเป็นรูปวงรี หรือจะเรียกว่าทรงจั่วรูปวงรีก็ได้ ซึ่งต่างกับหลังคาทรงจั่วทั่วไปที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าตามแบบที่คุ้นเคยกัน หลังคารูปทรงพิเศษนี้ที่ถิ่นไทดำแถบเพชรบุรียังมีความแปลกแยกจากถิ่นอื่น ในประการที่ชายคาที่ทิ้งลงมาจากสันกลาง ทอดชายต่ำลงมาปิดด้านข้างจนมองไม่เห็นฝาเรือน ความจริงแล้วเรือนไทดำก็มีฝาเรือน แต่ฝาเรือนด้านข้างเตี้ย คือสูงราวระดับหัวคนนั่งเท่านั้นและผายออกเล็กน้อยรับกับระแนบหลังคาที่เอียงต่ำลงมา ส่วนด้านสกัดทั้งหัวและท้ายอันเป็นทางเข้าออกเรือนนั้น ฝาเรือนสูงพ้นระดับหัวคนตอบรับกับการใช้

สอยอย่างพอดี หลังคาทรงจั่วรูปวงรีก็ได้รับการสร้างสรรค์อย่างสอดคล้อง
 ต่อกัน แนวชายคาที่ทอดต่ำลงมาทางด้านข้างค่อยๆยกระดับสูงขึ้นทางด้าน
 สกิด เปิดรับกับการเข้าออกอย่างพอดี ขณะที่เรือนหลังคาทรงกระดองเต่า
 ที่ถิ่นอื่นนั้น ชายคามักทอดแนวยู่ในระดับเดียวกันทั้งหมด หรือสูงต่ำไม่ต่าง
 กันนักระหว่างด้านข้างและด้านสกิด ทั้งยังไม่ทิ้งชายลงต่ำมาก เผยฝาเรือน
 ให้เห็นได้ชัด (รูป 5.3)

รูป 5.2 เรือนทรงกระดองเต่าแห่งบ้านแม่ประจันต์

รูป 5.3 เรือนทรงกระดองเต่าบ้านโง่ ตำบลสระยายโสม อำเภอกู่ทอง
 สุพรรณบุรี (วาดจากภาพถ่ายของ ศิริชัย นฤมิตรเรขการ ในกรมยุทธโยธา
 ทหารบก. 2514 : ไม่มีเลขหน้า)

ภาพของเรือนแบบฉบับไทดำแห่งเพชรบุรีที่ปรากฏต่อสายตาเรานั้น
 จึงเห็นแต่เสาและหลังคาเป็นหลัก คล้ายยกเอากระดองเต่าทรงสูงไปวางไว้บน
 เสา โดยมีชั้นพื้นที่ให้อุ่นแก่ผู้อยู่อาศัยซ่อนอยู่ภายใต้ชายคาผืนใหญ่อ่าง
 มิดชิด รูปทรงของหลังคาก็แปลกตาอยู่แล้ว ยิ่งเสริมให้ระนาบอันโดดเด่นของ
 หลังคากลายเป็นสัญลักษณ์ของเรือนทั้งหลัง เพียงเห็นแวบแรกในระยะไกล
 ก็บอกได้ทันทีว่านั่นคือเรือนไทดำอันน่ายล

รูปทรงเรือนข้างต้นอันเป็นผลจากภูมิปัญญาสร้างสรรค์ของชาว
 ไทดำ ย่อมตอบรับกับสภาพภูมิอากาศในถิ่นที่ราบหุบเขาในแนวเส้นรุ้งที่ 21
 องศาเหนือที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเล 600-800 เมตร ของสิบสองจุไทย ซึ่งม
 ความหนาวเย็น หลังคาที่ปิดคลุมลงมาจะช่วยกันลม เมื่อประกอบกับการมี
 กระบะเตาไฟภายในเรือน ผู้คนจึงอาศัยอยู่ภายใต้ชายคาเรือนได้อย่างอบอุ่น
 เรือนแบบแผนไทดำดั้งเดิมเมื่อมาปลูกในแถบเพชรบุรียังคงตอบรับกับอากาศ
 ในฤดูหนาวได้เป็นอย่างดี เช่นที่ไทดำบ้านแม่ประจันต์ผู้อยู่อาศัยในเรือนที่ปลูก
 มาราว 60 ปี กล่าวออกมาว่า “ชอบตอนอากาศหนาว ลมเข้าไม่ได้ อุ่นดี
 หน้าร้อนไม่ดี ต้องอยู่ใต้ถุน” (สายทอง บุญชุม, 2546)

อนึ่ง บ้านแม่ประจันต์อยู่ต่ำลงมาที่แนวเส้นรุ้งราว 13 องศาเหนือ และมีความสูงจากระดับน้ำทะเลเพียง 20-30 เมตร มีสภาพภูมิอากาศที่ร้อนกว่าสิบสองจุไท ฤดูหนาวครองระยะเวลาในรอบปี 3-4 เดือนเท่านั้น เรือนตามแบบแผนดั้งเดิมจากสิบสองจุไทจึงไม่อาจตอบสนองความสบายในการอยู่อาศัยได้ตลอดทั้งปี

เรือนไทดำมีลักษณะร่วมกับเรือนไทยแบบประเพณีภาคกลาง ในประการที่เป็นเรือนยกพื้นสูงพื้นระดับหัวคน แต่ชายคาที่ทอดลงมาจนบางครั้งอยู่ต่ำกว่าระดับพื้นเรือนเป็นข้อที่แตกต่างอย่างตรงกันข้าม ฝาเรือนไทยประเพณี ไม่ว่าจะเป็นฝาที่ประกอบจากไม้จริงหรือฝาขัดแตะจากซีเมนต์ ล้วนเผยแผงฝาเด่นชัด ขณะที่ฝาเรือนไทดำถูกซ่อนอยู่ใต้หลังคาผืนใหญ่จนลับตาเมื่อมองจากด้านนอกเทียบความสูงของเสาเรือนที่เผยอยู่กักระนาบหลังคาที่สูงสูงขึ้นไปแล้วมีอัตราส่วนถึง 1 : 4 หรือ 1 : 5 ที่เดียว เป็นเครื่องยืนยันความสำคัญของหลังคาเรือนไทดำได้เป็นอย่างดี

เรือนที่พัฒนาคลี่คลายไปจากเรือนทรงกระดองเต่า แม้ไม่ทำหลังคา ด้านสกัดโค้งมน ทำเป็นระนาบตรงเข้าลักษณะหลังคาทรงมนิลา ความสูงชันและการทิ้งชายคาทอดลงต่ำก็ยังคงปรากฏอยู่ ดำรงภาพลักษณ์ของเรือนที่เห็นแต่เสาและระนาบหลังคาผืนใหญ่ใกล้เคียงกับสภาพเดิม อย่างไรก็ตาม หลังคาที่สูงชันค่อยๆ ปรับลดความลาดเอียงลงในเรือนที่พัฒนาต่อมา พร้อมๆ กับการเผยให้เห็นฝาเรือนมากขึ้น ลดข้อเสียของเรือนแบบแผนดั้งเดิมที่ภายในค่อนข้างสลับให้สว่างขึ้นและรับลมโกรกได้มากขึ้นตามไปด้วยคล้อยตามสภาพภูมิอากาศของไทยซึ่งร้อนกว่า ด้วยเคลื่อนลงมาอยู่ในตำแหน่งใกล้เส้นศูนย์สูตรมากกว่า สิ่งหนึ่งที่ยังคงเดิมไม่เปลี่ยนแปลงคือการนิยมยกพื้นเรือนสูงพื้นระดับหัวคน อำนวยให้การใช้สอยได้ถุนเรือนเป็นไปอย่างสะดวกตายดั่งเดิม

แม้ว่าแบบแผนเรือนจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นแล้ว แต่ลักษณะร่วมที่แสดงให้เห็นคตินิยมที่คล้อยตามกันยังคงปรากฏอยู่ เมื่อเริ่มมีเรือนแบบที่แตกต่างออกไปเกิดขึ้น เรือนที่สูงที่หลังก็มักจะเอาเป็นแบบอย่างตามๆ กันไป จึงเห็นเรือนในหมู่บ้านไทดำแสดงนัยยะของความเป็นพวกพ้องเดียวกันอยู่ แม้จะไม่เด่นชัดเท่าในอดีตก็ตาม โดยเฉพาะลักษณะความเป็นเรือนเสาสูงได้ถุนโล่ง หลังคาชัน อันเป็นแบบแผนเดียวกับเรือนทรงกระดองเต่ายังคงดำรงอยู่ไม่จางหาย

ในระยะหลังที่วัฒนธรรมกระแสหลักของคนไทยเถาถิ่นเข้าสู่สังคมไทดำ แต่การเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ในหมูชนกลุ่มนี้เป็นไปอย่างช้าๆ ด้วยเป็นสังคมที่สืบรากเหง้ามาจากวัฒนธรรมดั้งเดิมอันเข้มแข็ง ภายใต้สำนักทางชาติพันธุ์ในความเป็นพวกเดียวกันที่สะท้อนผ่านภาษา เครื่องแต่งกาย ความเชื่อ พิธีกรรม และอื่นๆ (สมิตร ปิติพัฒน์ และ เสมอชัย พูลสุวรรณ 2540 : 31) เป็นเหตุผลว่าทำไมไทดำจึงรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมไว้ได้เหนียวแน่นกว่าชนกลุ่มใดในภูมิภาคเดียวกัน

5.1.2 ทิศทางเรือน

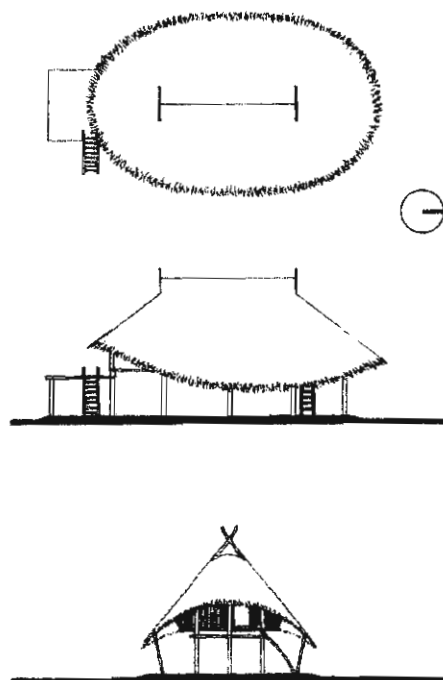
แม้ว่าการปลูกเรือนของไทดำจะไม่มีระเบียบแบบแผนมากมายนัก แต่การมีคติชนคล้ายไปทางเดียวกันกลับส่งผลให้บ้านเรือนในภาพรวมดูคล้ายมีกฎเกณฑ์กำกับร่วมกัน ในเรื่องทิศทางการวางเรือนเขาก็ถือเหมือนกันว่าต้องวางขวางตะวัน คือหันเอาด้านยาวของเรือนประจันกับทิศตะวันออกตะวันตก ด้านสกัดหันหาทิศเหนือและใต้ (สมชาย นิลอาธิ 2521 : 47) หรืออีกนัยหนึ่งคือวางในลักษณะเอาแนวสันหลังคาขวางตะวัน เมื่อทุกคนถือตามกันเช่นนี้ จึงก่อให้เกิดภาพหมู่บ้านที่มีแต่เรือนทรงกระดองเต่าเหมือนกัน กันและวางไปทางทิศเดียวกันโดยไม่มีแปลกแยก เป็นภาพเดียวกับชุมชนไทดำบ้านหนองแซ่ เมื่ออดีต ตามที่ผู้อาวุโสแห่งหมู่บ้านแห่งนี้เล่าให้ฟัง (โพธิ์ ตี๋พงษ์ 2546) และก็คงคล้ายเหมือนกับบ้านไทดำแต่ก่อนนั้นอีกหลายๆ แห่งภาพถ่ายหมู่บ้านไทดำแห่งเพชรบุรีที่บันทึกไว้ครั้งสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นประจักษ์พยานการวางแนวสันหลังคาเรือนไปในทิศทางเดียวกันได้เป็นอย่างดี (รูป 5.4)

รูป 5.4 บ้านไทดำที่จังหวัดเพชรบุรี เมื่อ พ.ศ. 2410 ล้วนเป็นเรือนทรงกระดองเต่าวางหันสันหลังคาไปในแนวเดียวกัน (วาดจากภาพถ่ายของ ฟรินซิส จิต)

คติการวางเรือนขวางตะวันของไทดำออกจะเป็นเรื่องที่ขัดต่อความรู้สึกอยู่ลึกหน่อย เพราะคนไทยเราคู่กันเคยกับคติการวางเรือนตามตะวัน คือวางแนวสันจั่วตามแนวโคจรของดวงตะวันตามเงื่อนไขของการเอาด้านสกัดซึ่งแคบเป็นด้านรับแดดทางทิศตะวันออกและตะวันตก เลี่ยงไม่ให้แดดสาดแสงแรงเข้าด้านยาวของเรือน จึงวางด้านนี้หันไปทางทิศเหนือและใต้ ซึ่งประจวบกับทิศทางการรับลมประจำที่พัดมาจากทางทิศใต้สู่เหนือ เป็นการตอบรับกับเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมอย่างลงตัว

ต้องไม่ลืมว่า เรือนไทยนั้นมีทรวดทรงระหง ฝาเรือนเผยเด่นเปิดหน้าต่างรับลมเย็นได้เต็มที่ แต่เรือนทรงกระดองเต้าของไทดำแตกต่างออกไป ในประการที่ด้านยาวของเรือนมีชายคาลาดลงมาต่ำจนปิดมิดฝาเรือน ลักษณะเช่นนี้ย่อมตอบรับกับการปกป้องแสงแดด ไม่เหมาะกับการรับลม ขณะที่หลังคาโค้งด้านสกัดเปิดสูงรับทางเข้าเรือนจากเจียงและชานแดด กลับเป็นทางรับกระแสนลมได้ดีกว่า และด้อยในเรื่องการกันแดด ด้วยลักษณะเรือนอันพิเศษออกไปเช่นนี้ การวางเรือนขวางตะวันก็กลายเป็นการวางเฉียงแดดแต่รับลมได้ดี (รูป 5.5)

รูป 5.5 ภาพแสดงการวางทิศทางขวางตะวัน
ของเรือนไทดำ

อนึ่ง เรือนไทดำที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ซึ่งพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปจากเรือนทรงกระดองเต้าแล้ว ก็ไม่แสดงว่าเขานิยมวางเรือนขวางตะวันกัน ที่ถิ่นไทดำบ้านแม่ประจันต์ เรือนได้รับการวางอิงตามแนวลำห้วยแม่ประจันต์นั้น คือวางแนวสันหลังคาขนานกับลำห้วย (โชติมา จตุรงค์ 2540 : 97) ซึ่งไหลเลียบหมู่บ้านจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือลงสู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ขณะที่บางหมู่บ้านนิยมวางเรือนตามตะวันก็มี อย่างไรก็ตามเป็นที่ค่อนข้างชัดเจนว่าทิศทางการวางเรือนในแต่ละถิ่นมักวางคล้อยไปทางเดียวกัน ดังที่ไทดำแห่งบ้านกวย เจ้าของผู้ลงมือปลูกสร้างเรือนเองบอกว่า "การวางเรือนดูตามเพื่อนบ้านว่าหันไปทางไหนก็หันตามไป" (เรือง แยกร้าง 2546) ป่งบอกนัยยะของการยึดมั่นในการเป็นพวกเดียวกันที่ยังดำรงอยู่มิคลาย

ในอีกทางหนึ่ง การถือถือการวางบันไดเรือนกลับมีความชัดเจน ความเป็นชาวพุทธและการนับถือผีที่มีอยู่ในตัวตน ทำให้ไทดำเจ้าของเรือนหลายหลังต่างหมู่บ้านในจังหวัดเพชรบุรี ถือเหมือนกันในเรื่องการวางบันได เรือนว่า ต้องวางบันไดหันไปทางทิศเหนือหรือทิศใต้เป็นหลัก และหลีกเลี่ยงที่จะวางพาดลงทางทิศตะวันออก สำหรับทิศตะวันตกนั้นถือเป็นข้อห้ามโดยเด็ดขาด เพราะถือว่า "บันไดหันไปทางตะวันออกเป็นบันไดพระ บันไดหันไปทางตะวันตกเป็นบันไดผี" (จำ ทิศวงศ์ 2546) เรือนของปฤชนคนเดินดินจะหันบันไดไปทางตะวันออกก็ไม่ได้ เพราะไม่ใช่ที่อยู่ของพระ จะหันไปทางตะวันตกก็ไม่มีมงคล เพราะยังไม่ถึงเวลาตาย ต้องหันไปทางทิศเหนือหรือใต้จึงจะนำพาให้อยู่เย็นเป็นสุข

5.1.3 การปลูกสร้าง

ไทดำเป็นชนชาติที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ลักษณะถิ่นฐานเดิมแถบสิบสองจุไทยที่แวดล้อมด้วยป่าเขาสลับกับทุ่งราบอันอุดมสมบูรณ์หล่อหลอมให้ชนหมู่นี้ดำรงตนในสังคมเกษตรกรรมที่อาศัยการเรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างกลมกลืน

สภาพแวดล้อมธรรมชาติของเมืองเพชรบุรีมีความหลากหลายและกว้างขวาง ตั้งแต่ที่ราบสูงจนถึงที่ลุ่มต่ำ ทิวเขาสลับซับซ้อนจรดท้องทะเลเว้งว้าง บริเวณทุ่งราบที่มีภูเขาเล็กๆ ผุดขึ้นประปรายในระหว่างพื้นที่ทั้งสองคือแหล่งที่ไทดำเลือกปักหลักตั้งรกรากใหม่ ต่ำจากทิวเขาตะนาวศรีทางปากตะวันตกลงมา และสูงจากผืนทะเลอ่าวไทยทางปากตะวันออกขึ้นไป เขาใช้ที่ราบเป็นผืนไร่นาที่ดอนเล็กน้อยตั้งบ้านเรือน ที่ลาดเชิงเขาเป็นแหล่งปลูกข้าว ป่าเขาเป็นแหล่งไม้ ทั้งหมดนี้ อำนวยให้เขาสืบทอดแนวทางดำเนินชีวิตดั้งเดิมต่อมาในถิ่นใหม่ได้อย่างไม่ขัดเจน

สรุปแล้วหลักแหล่งที่พรั่งพร้อมอุดมทั้งที่ทำกินและแหล่งไม้ไผ่ที่ใช้ในการปลูกเรือน เป็นปัจจัยทางธรรมชาติที่เขาเลือกสรรเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยต่างจากคนเมืองอย่างลิบลับที่มักถือเอาบรรทัดฐานอื่นๆ เช่นความเป็นแหล่งค้าขาย การอยู่ใกล้เส้นทางคมนาคมสายหลัก หรือการมีสาธารณูปโภคครบครัน เป็นปัจจัยสำคัญในการตัดสินใจยึดเป็นถิ่นอาศัย

หลักแหล่งที่เลือกสรรเพื่อใช้ชีวิตแบบพึ่งพาธรรมชาติของไทดำ เอื้อให้ทุกทิวทัศน์ที่ประกอบรวมกันเข้าเป็นเรือนล้วนเป็นสิ่งที่ตัดทอนได้จากธรรมชาติในท้องถิ่นทั้งสิ้น โดยไม่ต้องควักเงินออกมาซื้อหาหรือใช้เงินตราในอนาคตกดแลกมา ทั้งไม่ต้องขนส่งจากแดนไกลให้สูญเวลาและผลาญพลังงาน ไม้ไผ่จากชายบ้าน ไม้จริงจากราวป่า หญ้าคาจากเนินเขา ก็เพียงพอที่จะสอดสลับ สับบาก ร้อยขัด ขึ้นเป็นเรือนได้ด้วยภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดต่อกันมา และด้วยแรงกายที่เกิดจากการร่วมใจกันในหมู่ญาติพี่น้อง

เราจึงเห็นเรือนไทดำที่มีเสา ขาง (รอด) ช่อ และโครงสร้างหลักอื่น ๆ รวมทั้งชั้นไล (บันได) ทำจากต้นไม้หรือท่อนไม้ โครงสร้างรองที่เล็กลงมา เช่น สิงฮั่ว (จันทัน) ไม้ฮ่าว (แป) ไม้ไชวซาเปีย (ไม้ไชวทแยง) ฯลฯ ใช้ไม้กิ่งหรือไม้ไผ่ นอกจากนี้ ไม้สารพัดประโยชน์เช่นไผ่ยังใช้ได้ทั้งการทาบแปเป็นฟากปูพื้นเรือน และแตกออกเป็นซี่แล้วขัดกันเป็นฝาเรือน ส่วนหลังคามุงด้วยหญ้าคาที่เกี่ยวมากรองเป็นตับด้วยมือเจ้าของเรือนเอง บ่งบอกถึงการมีที่ดอนอันอุดมด้วยหญ้าคาอยู่ในละแวกถิ่นฐานไทดำ และแม้ว่าที่เพชรบุรีจะมีจากขึ้นชุกชุมในบริเวณที่ลุ่มน้ำกร่อยแถบพื้นที่ไม่ไกลทะเลนัก เมื่อนำมากรองเป็นตับใช้มุงหลังคาได้ดีและเป็นที่ยินยมกันมาก แต่ไม่ใช่ในหมู่ไทดำผู้เลือกอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เขาคันเคย ซึ่งห่างไกลจากกลิ่นอายทะเลออกไป

การเริ่มต้นปลูกเรือนด้วยการสรรเลือกวัสดุจำเพาะที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ โดยมีเครื่องมือพื้นฐานอย่าง เลื่อย ขวาน มีด ช่วยในการแปรไม้ธรรมชาติ ให้กลายเป็นวัสดุปลูกสร้าง ทำให้เรือนทั้งหลังเกิดขึ้นด้วยวิธีการง่าย ๆ ตรงไปตรงมา ไม่ต้องผ่านกระบวนการผลิตอันซับซ้อนสิ้นเปลือง และมีของเสียเป็นของแถมแต่อย่างใด อันเป็นคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งของความเป็นสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อม อนึ่ง แม้ว่าทุกองค์ประกอบของเรือนล้วนเป็นไม้ที่ไม่ผ่านกรรมวิธีถนอมรักษาด้วยสารเคมีให้คงทน แต่หลังคาที่ค่อมลงมาช่วยปกป้องแดดเผาและฝนชุ่มได้เป็นอย่างดี ถนอมเนื้อไม้ให้มีอายุการใช้งานนานปี โดยมีหญ้าคามุงหลังคารองรับการผุพังเสื่อมสลายแทน (รูป 5.6) ทุก 3 - 4 ปี ต้องมีการเปลี่ยนตับหญ้าคาใหม่ ซึ่งหญ้าคาที่ถูกเก็บเกี่ยวไปแล้วสามารถตากกองออกงามได้อย่างรวดเร็ว รอการเก็บเกี่ยวครั้งใหม่ได้อย่างอุดมมีนัยยะแสดงถึงการสรรเลือกวัสดุปลูกอย่างสอดคล้องกับวงจรพืชพันธุ์ในธรรมชาติแวดล้อม

รูป 5.6 เรือนไทดำปลูกสร้างด้วยวัสดุธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่นโดยล้วน

มิเพียงการพึงพาธรรมชาติในด้านวัสดุปลูกสร้างอย่างเห็นเป็นรูปธรรมเท่านั้น แม้ในเชิงคติชนรูปลักษณ์เรือนก็มีที่มาจากรูปทรงธรรมชาติของเต่า ดังที่เรียกเรือนไทดำว่าเรือนทรงกระดองเต่า ซึ่งไม่มีศัพท์เฉพาะในการบัญญัติเรียกรูปทรงอันเป็นธรรมชาติเช่นนี้ ต่างจากรูปทรงเรขาคณิตสมบูรณ์แบบ เช่น สามเหลี่ยม สี่เหลี่ยม หรือวงกลม อันเป็นภาพลักษณ์ของผลผลิตเชิงอุตสาหกรรมที่เหล่านักสถาปนิกสมัยใหม่ยึดเอาเป็นบรรทัดฐานในการออกแบบหลังคาแบบกระดองเต่าของไทดำมีฐานเป็นรูปวงรีที่ไม่สมบูรณ์แบบ ด้านข้างย้อยต่ำลงมาแล้วค่อยๆ ตัดสูงขึ้นทางด้านสกัด ทั้งผืนมีพื้นผิวที่ไม่เรียบตามลักษณะของเส้นหญ้าคาที่ปูซ้อนทับกัน เจกเช่นความเป็นธรรมชาติของกระดองเต่าที่เป็นต้นแบบ

5.1.4 แบบอย่างทางสถาปัตยกรรม

แต่เดิมเคยมีแต่เรือนทรงกระดองเต่าหลังโดดๆ ครอบพื้นที่ถิ่นฐานไทดำทั้งย่านบ้าน ช่วงเวลานั้นดูเหมือนเป็นอดีตอันไกลโพ้น ความจริงแล้วเพียงชั่วระยะเพียง 70 – 80 ปี หรือชั่วอายุคนที่ผ่านมาเองที่เรือนไทดำเริ่มพัฒนาลึกละลายไปจากแบบแผนดั้งเดิมโดยลำดับ แต่ก็มากพอที่จะทำให้สถานการณ์ด้านรูปแบบเรือนไทดำในวันนี้กลับตาลปัตรกับในอดีตอย่างคาดไม่ถึง ไม่เหลือเรือนทรงกระดองเต่าที่ก่อรูปก่อร่างจากวัสดุปลูกสร้างธรรมชาติ อันเด่นสะดุดตาให้เห็นเลยแม้เพียงหลังเดียว (เว้นแต่ที่บ้านแม่ประจันต์เท่านั้น แต่เรือนทรงกระดองเต่าหลังสุดท้ายที่เหลืออยู่ก็ได้ต่อเติมเพิ่มขยายออกไปจากเดิมมาก) มีแต่บ้านเรือนแบบคันทาที่พบเห็นได้ทั่วไป เหมือนกับชุมชนอื่นๆ เป็นรูปแบบหลัก คือเรือนไม้จริงหลังคามุงสังกะสีมุงกระเบื้อง แต่มีไผ่รวกบ้านเรือนในปัจจุบันขาดจากอดีตเสียทีเดียว ยังมีรอยต่อของการเปลี่ยนแปลงที่สามารถเชื่อมโยงกลับไปหาอดีตพร้อมกับสืบสาวต่อมาในภายหลังได้ในเวลาเดียวกัน

ไทดำอาวุโสแห่งบ้านหนองเข้ผู้ผ่านกาลเวลามากกว่า 70 ฤดูฝน ได้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่ละเล็กละน้อยมาโดยตลอด กล่าวแสดงความคิดรวบยอดของรูปทรงเรือนที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันว่ามีอยู่ 3 แบบ (โพธิ์ ตีอพงษ์ 2546) คือ

- ก. เรือนทรงลาว
- ข. เรือนทรงไทย
- ค. เรือนทรงฝรั่ง

มุมมองของคนไทดำที่มีต่อบ้านเรือนของเขาเองนี้ชี้ให้เห็นพัฒนาการด้านสถาปัตยกรรมที่อยู่อาศัยของไทดำในไทยได้เป็นอย่างดี ภาพถ่ายบ้านไทดำสระยายโสม อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ในอดีตเมื่อ พ.ศ.2513 (รูป 5.7) ที่สถาปนิกนักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมไทย ฤทัย ใจจงรัก ศิลปินแห่งชาติ สาขาสถาปัตยกรรม บันทึกไว้ บอกถึงเรื่องราวของรูปทรงเรือนในทำนองเดียวกันนี้ ได้เป็นอย่างดี

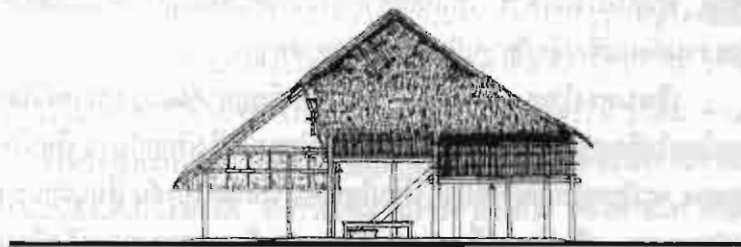
รูป 5.7 บ้านทรายโลมเมื่อ พ.ศ. 2513 มีทั้งทรงกระดองเต้าแบบเดิม เรือนทรงไทย เรือนทรงปั้นหยา (วาดจากภาพถ่ายของ ฤทัย ใจจงรัก)

เรือนทรงลาว : คนแถบเมืองเพชรบุรีเรียกไทดำว่า ลาวโซ่งกันทั้งนั้น และคำนี้ก็กลายเป็นชื่อเรียกตนเองของไทดำละแวกนี้ไปด้วย เมื่อพูดเร็วๆ เลยเรียกสั้นๆ ว่า ลาว แม้เจ้าของเรือนเก่าดั้งเดิมก็เรียกเรือนของเขาว่า เรือนทรงลาว เรือนทรงลาวของชาวไทดำมีที่มาจากเรือนทรงกระดองเต้าอันเก่าแก่ตามแบบแผนวัฒนธรรมการปลูกสร้างดั้งเดิม วิธีการปลูกสร้างเป็นอย่างเรือนเครื่องผูกที่มีเสาและโครงสร้างหลักทำจากไม้จริง ส่วนอื่นๆ ทั้งโครงสร้างรองพื้นและฝาเรือน ใช้ไม้ไผ่ทั้งสิ้น หลังคามุงด้วยหญ้าคา ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นวัสดุท้องถิ่นที่ไปตัดหาเอามาเอง รวมทั้งร่วมแรงกันปลูกสร้างด้วยน้ำมือของเจ้าของเรือนเองและหมู่ญาติพี่น้อง

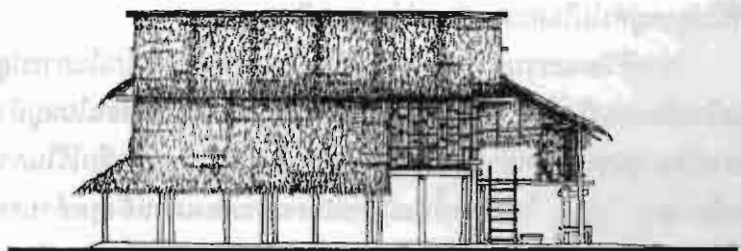
ลักษณะเด่นเป็นพิเศษของเรือนทรงกระดองเต้าอยู่ที่รูปทรงหลังคาที่มีสันกลางและทั้งชายคาต่ำลงมาโดยรอบด้าน ด้านสกัดโค้งมนทำให้ฝั่งหลังคาเป็นรูปวงรีที่แปลกตา มีจั่วเล็กๆ ที่ยอดเรียกว่า ซ่องจวงแมว ด้บนหญ้าคาที่ติดตั้งได้อำนวยให้การมุงหลังคาโค้งที่ด้านสกัดเป็นไปได้อย่างง่ายดาย มีความสอดคล้องต้องกันพอดีของวัสดุปลูกสร้างกับรูปทรงเรือน จะทำเช่นนี้ไม่ได้เลยหากใช้วัสดุมุงหลังคาที่ผลิตตามระบบอุตสาหกรรม อย่างสังกะสีหรือกระเบื้อง ด้วยเหตุนี้ความเป็นเรือนทรงลาวที่เด่นชัดประการหนึ่ง จึงอยู่ที่การใช้วัสดุท้องถิ่นและการปลูกสร้างอย่างเรือนเครื่องผูกตามวิธีการดั้งเดิม

นอกเหนือจากนี้เรือนทรงลาวยังหมายรวมถึงเรือนที่พัฒนาคลี่คลายไปจากเรือนทรงกระดองเต้าด้วย โดยนัยแล้วคือเรือนที่ปลูกสร้างกันเองด้วยวัสดุท้องถิ่น สืบทอดวัฒนธรรมการปลูกสร้างดั้งเดิมต่อมา แม้ว่าความโค้งมนของหลังคาด้านสกัดจะถูกกลบหายไปด้วยระแนบหลังคาผืนตรงที่ทำงานกว่า

แทน แต่ลักษณะของหลังคาหน้าจั่วอันสูงชันตามคุณสมบัติของวัสดุ และการทอดชายคาทั้งลงต่ำจนมองแทบไม่เห็นฝัาเรือน การเปิดช่องจวงแนวขนาดเล็กที่ด้านสกัด ตามลักษณะของเรือนทรงกระดองเต่า ยังคงปรากฏเป็นลักษณะเด่นของเรือนที่คลี่คลายไปจากเดิมเหล่านี้ (รูป 5.8) รวมทั้งรายละเอียดเชิงช่างบางประการ เช่น เสาไม้ง่าม ขางกลม ไม้ไขว้ขาเปี้ยพาดทแยง เป็นต้น ซึ่งเป็นภูมิรู้ของชุมชนชาวไทดำโดยเฉพาะ ก็ยังคงได้รับการสืบสานต่อมาในเรือนที่แปรเปลี่ยนรูปทรงไปแล้วนี้ด้วย

รูป 5.8 ก รูปด้านสกัด

รูป 5.8 ข รูปด้านข้าง

รูป 5.8 เรือนไทดำที่พัฒนาคลีคลายไปใช้หลังคาเป็นระนาบตรงที่บ้านกวย

แม้ไม่มีการบันทึกไว้อย่างเป็นกิจจะลักษณะว่าการปรับหลังคาเรือนที่มีความโค้งมนบนผังรูปวงรี มาเป็นหลังคาระนาบตรงบนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เกิดขึ้นเมื่อใดและอย่างไร หลังคาเรือนหลายหลังต่างลักษณะกันไป เล็กน้อยเท่าที่มีปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เมื่อนำมาวางเรียงกันก็พอจะชี้ให้เห็นร่องรอยของการเปลี่ยนแปลงที่ค่อยๆ เกิดขึ้นได้บ้าง จากผังหลังคารูปวงรีแบบดั้งเดิม คลี่คลายเป็นผังรูปหกเหลี่ยม ที่สุดแล้วก็กลายเป็นผังรูปสี่เหลี่ยม เมื่อหลังคาพัฒนาจนเป็นผังรูปสี่เหลี่ยมก็มีลักษณะไปพ้องกับหลังคาทรงมนิลาโดยปริยาย อย่างไรก็ตาม ช่องจวงแนวหรือจั่วที่เปิดเหนือระนาบหลังคาด้านสกัดทั้งสองด้านของเรือนไทดำนั้นยังคงเป็นจั่วเล็กๆ ตามลักษณะดั้งเดิมดังที่ปรากฏในเรือนทรงกระดองเต่า

บางครั้งเป็นการยากที่จะแยกเล้าข้าวออกจากเรือน เล้าข้าวที่มีขนาดใหญ่ ชาวไทดำปลูกไว้ไม่ต่างจากเรือน บางทีเล้าข้าวมีขนาดใหญ่เท่ากับเรือน รูปลักษณะก็ไม่แตกต่างกัน คือปลูกสร้างด้วยวัสดุที่ล้วนมีในท้องถิ่น มีเสาซึ่งมักเป็นเสาไม้้งามค้ำจุนรองรับพื้น ภายใต้พื้นหน้าคาอันสูงชันและทอดต่ำมีตะล่อมไม้ไผ่สานยาด้วยซี่ววดสมดินไว้เก็บข้าวเปลือก เล้าบางหลังมีตะล่อมมากกว่า 1 ใบเพื่อแยกเก็บข้าวต่างฤดูกาลกัน ข้อที่แตกต่างกันคือ เล้าข้าวไม่ล้อมฝารอบอย่างเรือน และมักใช้เสาไม้้งามตันโต มีทางท่อนใหญ่วางพาด สะท้อนการปลูกสร้างอย่างมั่นคงแข็งแรงเหนือเรือน แต่ก็อีกนั้นแหละ บางครัวเรือนก็ไม่แยกการใช้สอยระหว่างเล้าข้าวและเรือนออกจากกันอย่างเด็ดขาด พื้นที่เป็นบริเวณเล้าข้าวที่เหลือจากการวางตะล่อมแล้วกลับเป็นที่นอนได้ด้วย รวมทั้งมุมที่เหลือก็อาจเป็นครัวได้อีกต่างหาก

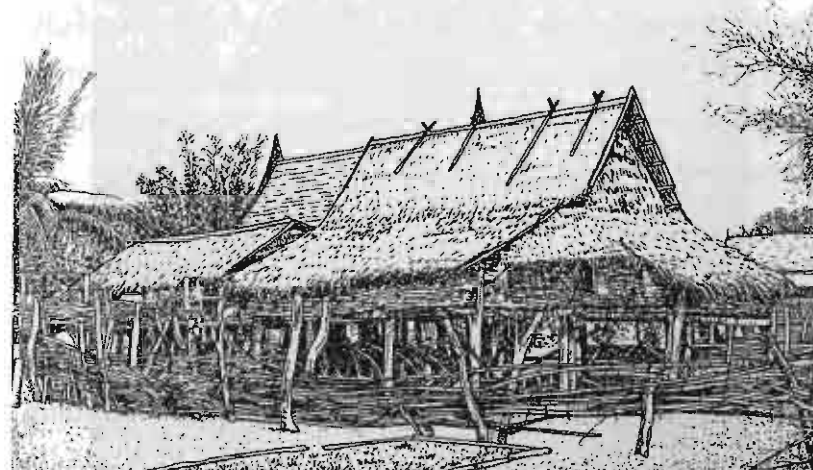
เรือนทรงไทย : เรือนแบบนี้หมายถึงที่อยู่อาศัยแบบประเพณีนิยมของคนไทยในถิ่นฐานที่ราบลุ่มตอนกลางของประเทศ จึงเรียกกันว่า เรือนไทย ภาคกลาง จะเรียกเป็นอย่างอื่นว่า เรือนไทยเดิม เรือนเครื่องสับ เรือนฝาปะกน เรือนฝากระดาน หรือเรือนเครื่องประดู่ ก็ตามแต่ ล้วนเจาะจงกล่าวถึงเรือนที่เรียกกันติดปากคนทั่วไปว่า เรือนทรงไทย มีลักษณะเด่นอยู่ที่ความเป็นเรือนยกพื้นลอยบนเสาสูง หลังคาจั่วทรงจอมแห ประดับปั้นลมยอดแหลมที่ปลูกสร้างด้วยไม้จริง เรือนเยี่ยงนี้เป็นที่อยู่อาศัยในวัฒนธรรมกระแสหลักของคนไทยที่มีปลูกอยู่ทั่วไปในละแวกลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี

การที่วัฒนธรรมการปลูกสร้างอย่างไทยไหลเข้าเจือปนในการปลูกบ้านสร้างเรือนของไทดำประจักษ์ชัดได้เมื่อย้อนไปดูสภาพบ้านเรือนในหมู่บ้านสระยายโสม ชุมชนคนไทดำแห่งเมืองสุพรรณบุรี ที่ได้รับการบันทึกไว้ในภาพถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2513 ในเวลานั้นแม้เรือนทรงกระดองเต๋านหลังสุดท้ายของหมู่บ้านแห่งนี้ยังคงปรากฏอยู่ แต่เรือนทรงไทยก็เข้าไปครองที่อยู่อาศัยของครัวเรือนไทดำส่วนใหญ่แล้ว ที่เพชรบุรีไทดำเจ้าของเรือนทรงไทยแห่งบ้านกวยผู้สร้างเรือนด้วยน้ำมือของตนเองเมื่อ พ.ศ.2515 กล่าวว่า “ปลูกเป็นทรงไทยสมัยนั้นเขานิยมกัน” (เรื่อง แยกวัง 2546) นอกจากจะเป็นข้อยืนยันว่า เรือนทรงไทยเป็นรูปแบบของที่อยู่อาศัยอันเป็นที่นิยมกันในหมู่คนไทดำในช่วงทศวรรษ 2510 ยังมีนัยยะที่แสดงว่าชาวไทดำเปิดรับเอาภูมิรู้เรื่องการปลูกเรือนอย่างไทยเข้าไปในตัวตนอีกด้วย ข้อความในบทความทางวิชาการเรื่อง “ลาวโซ่ง” ซึ่งตีพิมพ์ในวารสารเมืองโบราณเมื่อ พ.ศ.2518 มีสาระเชิงสนับสนุนในเรื่องนี้ว่า “ลักษณะเรือนที่พบเห็นในปัจจุบันนั้นส่วนมากได้ดัดแปลงให้กระเดียดมาเป็นเรือนแบบไทยแล้ว.....โดยเฉพาะราว 40 ปีมานี้เอง ชาวโซ่งก็ค่อยๆ หันมาปลูกบ้านเป็นเรือนไม้จริงแบบคนไทยเป็นส่วนมาก” (ชูชีพ อุดมชัย 2518 : 30)

เมื่อที่อยู่อาศัยของไทดำปรับมาเป็นเรือนทรงไทย มีการเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมการปลูกสร้างบ้านเรือนที่เด่นชัดอย่างน้อย 2 ประการ ประการแรก เป็นการปรับเปลี่ยนรูปลักษณะที่ประจักษ์ได้จากภายนอก โดยเฉพาะ

หลังคาเรือนทรงกระดองเต่าถูกแทนที่ด้วยหลังคาจั่วทรงจอมแห อีกประการหนึ่ง เป็นการปรับเปลี่ยนวิธีการเชิงช่างในการปลูกสร้าง จากการปลูกสร้างอย่างเรือนเครื่องผูกโดยมีไม้ไผ่เป็นวัสดุหลัก มาเป็นการปลูกสร้างอย่างเรือนเครื่องสับที่ใช้ไม้จริงเป็นส่วนใหญ่

พัฒนาการจากเรือนทรงกระดองเต่าไปเป็นเรือนทรงไทย มิใช่การพลิกผันอย่างทันทีทันใด การเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างช้าๆ ตามวิถีทางไทดำ ที่มักไม่ตอบรับกับสิ่งใหม่อย่างฉับพลัน ในระยะแรกของการพัฒนานับย้อนอดีตไปราวชั่วอายุคน การปรับเปลี่ยนเริ่มต้นที่เรือนอย่างเครื่องผูกด้วยการนำเอาลักษณะเครื่องบนแบบหลังคาทรงไทยมาผสมผสานกับแบบดั้งเดิมของไทดำ ยังผลให้รูปทรงหลังคาเรือนแปรไปจากทรงกระดองเต่ามาละม้ายทรงจอมแห โดยที่ส่วนอื่นๆ ของเรือนยังคงไว้ตามแบบแผนไทดำดั้งเดิม (รูป 5.9) ภาพที่บันทึกไว้ในเอกสารวิชาการ “เรือนโซ่ง บ้านโซ่ง ตำบลสระยายโสม อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี” (สมชาย นิลอาธิ 2521) บอกเล่าเรื่องราวการเริ่มเปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดี ทั้งการใช้เสาไม้จริง ฝาไม้ไผ่ หลังคาแฝก ด้วยวิธีการปลูกสร้างอย่างเดิมที่มองเห็นได้ด้วยตา และคติชนในการปลูกเรือนเดี่ยวขวางตะวัน ตลอดจนการจัดประโยชน์ใช้สอยภายในเรือนที่มีห้องผีเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ยังคงกลืนอายุวัฒนธรรมการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยตามแบบฉบับไทดำอยู่เต็มเปี่ยม

รูป 5.9 เรือนไทดำที่ปรับมาใช้หลังคาจั่วทรงจอมแหแบบเรือนไทยที่จังหวัดสุพรรณบุรี (วาดจากภาพถ่ายของ ฤทัย ใจจงรัก)

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยในงานปลูกสร้างบ้านเรือนของไทดำดังกล่าวข้างต้น ในเชิงสถาปัตยกรรมกลับเป็นการปรับเปลี่ยนทางรูปทรงอย่างมากมาย ชัดเจน และรุนแรง เนื่องเพราะทั้งรูปทรงหลังคาทรงดองเต๋ออันเป็นของเดิมและจั่วทรงจอมแหอันเป็นของใหม่ ต่างก็เป็นรูปทรงที่มีความโดดเด่น เป็นสัญลักษณ์ของแต่ละวัฒนธรรมการปลูกสร้าง การเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่น ไม่ว่าจะเปลี่ยนจากทรงกระดองเต๋อเป็นทรงจอมแห หรือจากทรงจอมแหเป็นทรงกระดองเต๋อ ล้วนยังผลให้เกิดความแตกต่างที่ปรากฏชัด มีอาจซ่อนเร้นหรืออำพรางการแปรเปลี่ยนไปได้

ความจริงแล้วการปรับรูปทรงหลังคาก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ว่างเบื้องล่างตามมา ต่างจากหลังคาทรงกระดองเต๋อที่เป็นรูปทรงเดี่ยวที่มีความสมบูรณ์ในตัว หลังคาทรงจอมแหอย่างไทยนั้นนอกจากจั่วหลักแล้วยังมีระนาบหลังคาลดระดับลงมาคลุมระเบียงอีกผืนหนึ่ง ด้วยความเอียงน้อยกว่าซึ่งรับกับหลังคาผืนหลักที่เอียงลาดลงมาแล้วโค้งงอนเซ็ดปลายเล็กน้อยอย่างพอดีพองาม พื้นที่ใช้สอยบนเรือนภายใต้ชายคาจั่วทรงจอมแหจึงประกอบด้วยพื้นที่หลักตามแบบเดิมและพื้นที่ลดระดับลงมาที่ระเบียงด้านข้างเป็นการขยายพื้นที่ใช้สอยออกทางกว้าง พื้นที่ส่วนนี้เองที่รองรับการใช้สอยเป็นครัวไฟที่เคลื่อนย้ายออกจากพื้นที่ร่วมกับส่วนนอนในเรือนทรงกระดองเต๋อ ออกจะกล่าวได้ว่า การปรับใช้หลังคาทรงไทยอำนวยให้การพัฒนาวิถีชีวิตในเรือนไทดำตามมาด้วยการแยกครัวไฟออกจากส่วนนอน

พัฒนาการเรือนทรงไทยตามวิถีไทดำในระยะต่อมาเป็นการปรับเปลี่ยนสู่ความเป็นเรือนเครื่องสับซึ่งใช้ไม้จริงในการปลูกสร้าง ส่วนวัสดุผนังหลังคามีทั้งที่ยังคงใช้แฝกคาที่หาได้ในท้องถิ่นโดยไม่ต้องซื้อหา และที่ปรับมาใช้วัสดุเชิงอุตสาหกรรมอย่างกระเบื้องหรือสังกะสีก็ต้องแลกมาด้วยเงินพร้อมกันนี้ ฝาเรือนที่เคยเตี้ย อยู่ห่างจากพื้นเรือนไม่มากก็ถูกยึดให้ยาวขึ้นรับกับหลังคาที่ถูกชูไว้สูงตามแบบฉบับเรือนทรงไทย ความห่างไกลจากรูปลักษณะเรือนทรงกระดองเต๋อแบบดั้งเดิมมีมากขึ้นโดยลำดับตามการเดินทางของกาลเวลา

กรณีเรือนทรงไทยของชาวไทดำบ้านกวย จังหวัดเพชรบุรี ชี้ชัดถึงการพัฒนาอีกลำดับหนึ่ง เมื่อเรือนเดี่ยวที่แรกปลูกใน พ.ศ. 2515 ตามแบบแผนเรือนหลังคาจั่วทรงจอมแหได้รับการขยายขยับไปอีก 5 ปีต่อมา ด้วยการเพิ่มเรือนจั่วทรงจอมแหหลังที่สองทางด้านข้างเปลี่ยนสภาพจากเรือนเดี่ยวอันเป็นที่นิยมของไทดำแต่เดิมเป็นเรือนแฝดแบบเรือนคนไทยเมืองเพชรในทันทีภายหลังเรือนหลังนี้ก็ได้เติมต่อเรือนครัวเป็นเรือนขวางขึ้นทางด้านหลัง (รูป 5.10) คล้อยตามความนิยมในหมู่คนไทยที่อยู่รายรอบ สะท้อนวัฒนธรรมสายหลักที่หลังไหลเข้าสู่ชนหมู่น้อยชาวไทดำอีกกระแสหนึ่ง

แต่อย่างไรก็ตามพื้นที่บนเรือนอันกว้างขวางภายใต้หลังคาจั่วทรงจอมแหก็นำมาจนสนทนกันเป็นอย่างยิ่ง ความต่างระดับของพื้นเรือนส่วนต่างๆ

มีเพียงเล็กน้อยราว 1 ฝ่ามือหรือ 1 คืบเท่านั้น ไม่มากพอติดกับคนนั่งห้อยขาตามแบบบ้านเรือนของคนไทย ไม่มีความต่างของที่ว่างที่แปรเปลี่ยนจากชานโล่งสู่กระเบื้องโถงภายใต้หลังคาคลุม ก่อนเข้าสู่ห้องที่ล้อมฝาไว้มิดชิดที่ว่างบนเรือนครองความโล่งโดยตลอด ไม่มีการล้อมฝาเป็นห้องหับสำหรับแยกเป็นห้องนอนครัวไฟหรือห้องอื่นแต่อย่างใด ฝาเรือนมีเพื่อกันขอบด้านนอกของพื้นที่เท่านั้น และมีเพียงบางด้าน บางด้านก็ปล่อยให้โล่งไว้พาที่ว่างบนเรือนเชื่อมเป็นเนื้อเดียวกับโลกภายนอก เพียงพื้นที่ 1 ช่วงเสาบริเวณห้องผีเท่านั้นที่เขากั้นห้องไว้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่เหลือใช้ได้ทุกอย่างเอนกประสงค์พร้อมรับญาติพี่น้องจำนวนมากเมื่อถึงวาระการจัดพิธีเสนเรือน

รูป 5.10 เรือนทรงไทยของชาวไทดำบ้านกวย ตำบลไร่โคก อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี

แม้ว่ารูปทรงภายนอกของเรือนจะแปรเปลี่ยนไปเป็นทรงไทยตามอิทธิพลของวัฒนธรรมกระแสหลัก โดยไม่เหลือร่องรอยวัฒนธรรมการปลูกสร้างอย่างไทดำทิ้งไว้ให้ประจักษ์แจ้ง แต่พื้นที่ภายในเรือนยังคงได้รับการถนอมไว้ตามวิถีทางไทดำสืบมา อย่างน้อยการผสมผสานของใหม่เข้ามาในวิถีชีวิตก็ไม่ได้ทำให้ความเป็นเรือนแห่งผีและพิธีกรรมอันเป็นรากเหง้าของวัฒนธรรมไทดำสูญหายไป

เรือนทรงฝรั่ง : ที่อยู่อาศัยอย่างที่เรียกว่าเรือนทรงฝรั่งนี้ มีที่มาจากอิทธิพลของชาวยุโรปอันเป็นชาติตะวันตกที่ไทยเราเรียกรวมๆ ว่าฝรั่ง ซึ่งแพร่เข้ามาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 และหลังไหลเป็นกระแสใหม่ที่ชัดเจนและมาแรงในสมัยรัชกาลที่ 5 มีความแปลกแยกแตกต่างอย่างโดดเด่นไปจากเรือนทรงไทย ในประการที่ไม่ยกเสาสูง ชั้นล่างที่ติดดินมีการกันเป็นห้องหับเพื่อใช้สอยตามลักษณะวัฒนธรรมบกของชาวตะวันตก และทรงหลังคาแบบปั้นหย่าที่มีระนาบหลังคาทั้งสี่ด้านเอียงขึ้นไปบรรจบกันที่สันกลาง ไม่มีหน้าจั่วเผยออกมา เป็นเหตุให้มีการเรียกว่า เรือนลัมจั่วด้วยหน้าจั่วต้องลัมเอนไปกลายเป็นผืนหลังคา บ้างก็เรียกว่า เรือนน้ำหลบ ตามจำนวนสันหลังคาที่ต้องทำหลบปิดครอบห้าแนว ทำนองเดียวกับชาวมุสลิมแดนใต้ที่เรียกหลังคาปั้นหย่าว่าลัมมะ ซึ่งแปลว่าห้าเช่นกัน

ที่เพชรบุรีเรือนพักอาศัยแบบฝรั่งตะวันตกเริ่มจากตำหนักในพระราชวังเป็นลำดับแรก แล้วขยายความนิยมสู่ที่อยู่อาศัยของเหล่าเจ้านาย คหบดี และแพร่สู่บ้านเรือนราษฎรทั่วไป เช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในส่วนกลาง

ช่วงเวลาแห่งการพลิกแผ่นดินให้เป็นฝรั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ทรงโปรดให้สร้างพระที่นั่งหลายองค์ทั้งในกรุงเทพมหานครและหัวเมืองด้วยลักษณะสถาปัตยกรรมแบบยุโรป เพชรบุรีเป็นเมืองหนึ่งที่มีพระราชประสงค์ให้สร้างพระราชวังสำหรับประทับแรมในฤดูฝนขึ้นริมฝั่งแม่น้ำที่บ้านปิ่น แต่การก่อสร้างมาแล้วเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2459 และได้รับนามพระราชทานว่า พระรามราชนิเวศน์ คนเมืองเพชรเรียกติดปากกันว่า วังบ้านปิ่น ตามภูมินามอันเป็นที่ตั้ง นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังโปรดให้สร้างพระราชนิเวศน์มฤคทายวันขึ้นที่ริมฝั่งทะเลชะอำ ด้วยลักษณะอาคารเรือนไม้เสาสูง หลังคาทรงปั้นหย่า มุงกระเบื้องสีเหลี่ยมทั้งพระที่นั่งสมุทรพิมานอันเป็นที่ประทับและพระที่นั่งพิศาลสาครที่อยู่ติดทะเล เว้นแต่พระที่นั่งสโมสรเสวกามาตย์ ซึ่งใช้เป็นโรงละครและที่ชุมนุมในโอกาสต่างๆ เท่านั้นที่สร้างเป็นอาคารติดดิน

เรือนปั้นหย่าแพร่รูปลักษณะครอบงำที่อยู่อาศัยของเจ้านายและคหบดี เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงนำการบุกเบิกชายทะเลชะอำให้เป็นตำบลพักผ่อนตากอากาศใน พ.ศ. 2464 ชื่อว่า "สหคามชะอำ" เรือน 3 หลังแรกชายทะเลแห่งนี้เป็นตำหนักของพระองค์ ปีกต่อมาเรือนชายทะเลก็เพิ่มจำนวนขึ้นเป็นลำดับ (สรศิทธิ์ แสงสภา 2537 : 176)

เรือนพักตากอากาศสมัยแรกที่ชายทะเลชะอำนี้ล้วนเป็นเรือนไม้ทรงปั้นหยา หลังคามุงกระเบื้องทั้งสิ้น

ชาวเมืองเพชรคงจะถ่ายทอดความแปลกใหม่ของเรือนเจ้านายลงสู่ที่อยู่อาศัยของตนเรื่อยมาโดยลำดับ จนเรือนปั้นหยาเข้าครองพื้นที่ส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในย่านเมือง ดังที่ช่างภาพเมืองเพชรบรรยายภาพที่เขาถ่ายไว้เมื่อราว พ.ศ. 2500 ว่า “สภาพเมืองเพชรบุรีในครั้งนั้นเป็นเมืองเล็กๆ รู้สึกไม่กว้างขวางขยายออกไปเหมือนทุกวันนี้ บ้านเรือนที่เห็นอยู่สองฝั่งแม่น้ำเพชรในเขตอำเภอเมืองเป็นหลังคาทรงปั้นหยา” (เนาว์ เนาว์รุ่งโรจน์ 2537 : 45)

เรือนทรงฝรั่งหรือเรือนทรงยุโรป หรือบางทีก็เรียกว่า เรือนแบบนอกนี้คงจะถ่ายทอดลงสู่หมู่คนไทดำภายหลังช่วงทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา เพราะปรากฏว่าที่อยู่อาศัยที่ครอบด้วยหลังคาห้าสันมุงกระเบื้องสี่เหลี่ยมของไทดำส่วนใหญ่มีอายุเรือนราว 30 - 40 ปี เป็นความบังเอิญโดยแท้ที่เรือนปั้นหยาหลังคามุงกระเบื้องเป็นที่มาของปริศนาคำทายว่า “สี่ตีนเดินมา หลังคามุงกระเบื้อง” (น. ณ ปากน้ำ 2535 : 13) หรือ “สี่ตีนย่างมา หลังคามุงกระเบื้อง” ในหมู่ไทดำ และคำไขก็คือ “เต่า” เต่ามีเพียงเป็นที่มาของหลังคาแบบดั้งเดิมเท่านั้น ยังเปรียบเทียบได้กับหลังคาแบบเรือนทรงฝรั่งที่ไทดำรับเข้ามาภายหลังอีกด้วย อนึ่งเรือนเยี่ยงนี้ที่ปรากฏอยู่ในหมู่บ้านไทดำกลายเป็นจากเรือนทรงฝรั่งต้นแบบไม่น้อย ดังข้อสังเกตต่อไปนี้

1. ในระยะแรกไทยดำรับเอาหลังคาปั้นหยามาใช้ในเรือนตน ยังคงลักษณะความเป็นเรือนเดี่ยวบนเสาสูงตามแบบแผนเรือนไทดำ ได้ถุนปล้อยโล่ง ทรงความเป็นที่อยู่อาศัยของผู้คนในวัฒนธรรมน้ำ ไม่กั้นปิดมิดชิดเป็นห้องหับเหมือนเรือนต้นแบบอันเป็นสถาปัตยกรรมของผู้คนในวัฒนธรรมบกที่ชอบอยู่ติดดิน

2. บรรดาเรือนที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันมีลักษณะหลังคาแบบปั้นหยา ยกจั่ว หรือที่เรียกว่า หลังคามนิลาเป็นส่วนใหญ่ (รูป 5.11) การมีจั่วเปิดที่ด้านสกัดทั้งสองด้านเพิ่มการระบายอากาศได้หลังคาเป็นการลดข้อจำกัดของหลังคาปั้นหยาที่ไม่มีทางระบายอากาศร้อนได้หลังคาได้เลย หลังคาทรงมนิลาไนี้ยังคงความเป็นหลังคาห้าสันเช่นเดิม แต่มีจั่วเปิดทำนองเดียวกับช่องจวงแมว ในหลังคาทรงกระดองเต่า เป็นความพ้องกันอย่างน่าประหลาดระหว่างหลังคาทรงมนิลา กับหลังคาทรงกระดองเต่าที่คลี่คลายไปจากผังรูปวงรีเป็นผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เหตุนี้กระมังไทดำจึงรับเอาหลังคาแบบใหม่ไว้อย่างไม่ขัดใจ

3. ในระยะหลังที่ไทดำหันมาใช้วิธีการขยายพื้นที่อยู่อาศัยออกไปด้วยการเติมต่อเรือนเดิมขยายออกไปอย่างคนไทยแล้ว วิธีการเดียวกันนี้ได้รับการถ่ายทอดให้กับที่อยู่อาศัยที่สืบแนวมาจากฝรั่งนี้ด้วย แต่ไม่ใช้การเพิ่มมุขหักแนวต่อจากเรือนหลักตามแบบแผนของเจ้าของเดิม ไทดำใช้การเพิ่มหลังคาเป็นเรือนแฝดและเรือนหมู่ร่วมกับการต่อขยายเรือนออกไปอย่างที่เขาค้นเคยมากกว่า

รูป 5.11 เรือนหลังคาทรงมิลานหรือ เรือนทรงฝรั่งของชาวไทดำ บ้านหนองเข้

4. ภายได้ขายคาเรือนจั่วแฝดหรือเรือนจั่วหมู่หลังคาทรงมิลานนั้น ความไม่สูงชันของหลังคาตามคุณสมบัติของวัสดุเชิงอุตสาหกรรมที่อำนวยความสะดวก ให้ทำได้ เป็นผลให้ฝาเรือนแผยชิดแต่ก็เป็นเพียงกรอบนอกของพื้นที่เท่านั้นที่ฝา เรือนครองแนวอยู่ พื้นที่ภายในเป็นโถงโล่ง ไม่ชอยห้องดังเรือนทรงฝรั่งแท้ที่ ทำกัน เพียงพื้นที่ 1 ช่วงเสาบริเวณห้องผีเท่านั้นที่กันเป็นห้องไว้

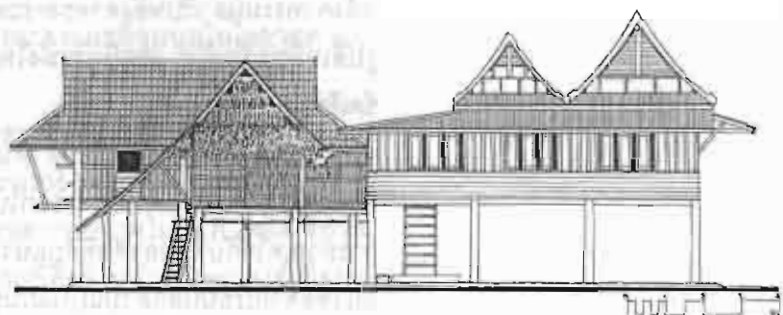
5. หลังคาทรงปั้นหยาและทรงมิลานได้รับการนำมาใช้กับเล้าข้าว ด้วย โดยที่เสาเล้าข้าวนิยมใช้ไม้งามตามความนิยมของไทดำแต่ดั้งเดิมมา (รูป 5.12)

ฉะนั้นเรือนทรงฝรั่งที่เห็นนั้นก็เพียงเปลือกนอกที่แปรไปตาม สมัยนิยมแต่ละช่วงเวลาเมื่อผ่านเปลือกที่ล้อมอยู่เข้าไปสู่พื้นที่ภายในจิตวิญญานของไทดำยังคงดำรงอยู่ภายในเรือนมิคลาย

นอกเหนือจากนี้ ในบางเรือนประกอบไปด้วยรูปทรงต่างแบบผสม ปนเปื้อนอยู่ด้วยกัน เรือนไทดำที่บ้านดอนขวางหลังหนึ่งมีเรือนอยู่อาศัยเป็นทรง ไทย แต่เรือนครัวเป็นทรงลาว ส่วนเล้าข้าวเป็นทรงฝรั่ง เชื่อมต่อกันด้วยชาน (รูป 5.13) รวมเข้าเป็นงานสถาปัตยกรรมที่แฝงน้ำใสใจคอประนีประนอมไว้ อย่างแนบเนียน

รูป 5.12 เล้าข้าว หลังคาทรงมิลาน

รูป 5.13 เรือนไทดำที่มีแบบอย่างผสมผสานทั้งทรงไทย ทรงลาว และทรงฝรั่งที่บ้านดอนขวาง

5.2 เรือนแห่งชีวิต

5.2.1 ชีวิตที่ผูกพันกับเรือน

ชีวิตของชาวไทดำผูกพันกับเรือนตั้งแต่แรกเกิดเรื่อยไปจนจนวาระสุดท้ายของชีวิต ในอดีตการคลอดลูกของหญิงไทดำมีที่พื้นฟากบนเรือน (ในปัจจุบันการคลอดดำเนินไปในสถานผดุงครรภ์หรือโรงพยาบาลตามมาตรฐานชีวิตของคนไทยโดยรวม) เมื่อเด็ก “ตกฟาก” แล้วก็จะได้รับการบรรจุใส่กระบอกไม้ไผ่เรียกว่า “บั้งแห” แล้วนำไปฝังไว้ การฝังรکنนี้มีความเชื่อกำกับว่า ถ้าฝังไว้ได้บันไดเด็กจะเติบโตเป็นคนอยู่ติดบ้าน หากฝังไว้ในบริเวณบ้านก็จะอยู่ใกล้บ้าน หากฝังไว้นอกรั้วบ้านจะอยู่ห่างไกลออกไป ซึ่งสืบต่อความหมายออกไปเป็นการ “ตั้งรกราก” นั่นเอง

เมื่อชีวิตดำเนินไปจนโตใหญ่เข้าวัยหนุ่มสาว ถึงคราวแต่งงานพิธีการต่างๆ ดำเนินไปบนเรือนของฝ่ายสาวโดยตลอด เสร็จพิธีแล้วฝ่ายชายมีธรรมเนียมต้องอยู่ร่วมเพื่อช่วยงานที่ครอบครัวพ่อตาแม่ยาย (พ่อตาแม่ยาย) ระยะเวลาหนึ่งก่อนในฐานะ “เขยอาสา” เป็นเวลา 1 2 หรือ 3 ปี ตามแต่จะตกลงกัน หลังจากนั้นจึงย้ายไปใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับครอบครัวของตนเองหรือไม่ก็แยกออกไปปลูกเรือนใหม่หากอยู่ในวิสัยที่ทำได้ (สุมิตร ปิติพัฒน์ และคณะ 2521 : 50)

เรือนจึงมีใช้เพียงที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่เป็นที่ประกอบประเพณีเกี่ยวกับชีวิตตั้งแต่วาระแรกที่ลืมตาดูโลกจนกระทั่งสิ้นลม เรือนคือชีวิตดังนี้ ทุกผู้คนจึงดำรงตนในสถานะที่มีเรือนอยู่อาศัย ในชุมชนไทดำไม่มีผู้ใดเป็นคนจรจัด แม้ธุรกิจบ้านเช่าก็ไม่อาจเติบโตได้ในชุมชนของเขา คู่ครอบครัวใหม่หากไม่ใช่ชีวิตอยู่ร่วมในเรือนเดียวกับพ่อแม่พี่น้อง ก็จะต้องปลูกเรือนใหม่เป็นที่อยู่อาศัยของตนเองขึ้นมา รวมทั้งคนที่ตายไปแล้วก็มีอาจขาดแคลนที่อยู่อาศัยได้ ชีวิตหลังความตายจะมีที่อยู่ถึง 3 แห่ง คือเฮือนป่า เป็นเรือนจำลองหลังจ้อยทำล้อกับเรือนจริง อย่างง่าย ๆ ด้วยไม้ไผ่และแฝก ปลูกไว้เหนือหลุมฝังถ้ากระดูก รวมทั้งมีเฮือนแก้วทำจากกระดาษสีสวยและผ้าไหมสีสดด้วยฝีมือประณีตกว่าเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยเมื่อขึ้นไปถึงเมืองฟ้าอีกต่างหาก ท้ายที่สุดหลังการเผาศพแล้วราว 7 วัน วิญญาณที่กลับจากการไปเฝ้าถนที่เมืองฟ้าจะได้รับเชิญให้สถิตอยู่บนเรือนที่เสาผี ณ ที่นี้คือที่อยู่หลังความตายของบรรพบุรุษที่ใกล้ชิดกับลูกหลานที่สุด

ความสำคัญในการมีเรือนเพื่ออยู่อาศัยบรรลุได้โดยไม่ยากในวิถีไทดำ เรือนทั้งหลายของไทดำทั้งหมดล้วนก่อรูปก่อร่างขึ้นจากสองมือของเจ้าของ และผองญาติที่มาช่วยกันสรรค์สร้าง สำเร็จเป็นเรือนไม้ใหญ่โตเกินกำลัง ไม่กว้างขวางเกินความต้องการ ไม่ผละถ้อยไม้ไผ่เกินกว่าที่ธรรมชาติให้มา เรือนไทดำโดยทั่วไปจึงเริ่มต้นที่ความเป็นเรือนเดี่ยวและจะคงสภาพเช่นนี้ต่อไป ตราบเท่าที่ครอบครัวยังไม่ขยายใหญ่ สะท้อนชีวิตอันเรียบง่ายของเขาลงไว้ในลักษณะทางกายภาพของเรือนอย่างเห็นชัด และแสดงอำนาจในการครอบ

ครองที่อยู่อาศัยของชนหมู่น้อยกลุ่มนี้ได้เป็นอย่างดี เรือนหลังใหญ่ภายใต้หลังคาหลายชั้นที่พบเห็น ส่วนมากเป็นการเพิ่มเติมต่อขยายจากเรือนเดี่ยวอย่างค่อยเป็นค่อยไป ตามจังหวะการขยายตัวของครอบครัว ตามความพอเหมาะพอควรแก่อัตภาพ มิใช่การโหมสร้างครั้งเดียวเสร็จเหมือนคฤหาสน์ของผู้มีอันจะกินในสังคมเมือง

ความผูกพันกับเรือนของไทดำยังฉายให้เราเห็นได้ในการนำไปโยงโยเข้ากับวรรณกรรมพื้นบ้านของเขา รูปลักษณะเรือนโดยรวมได้รับการเชื่อมเข้ากับรูปทรงเต่า ซึ่งเป็นสัตว์ที่เกี่ยวพันกับตำนานสร้างโลกอันเพื่องฟูในหมู่คนไท นอกจากนี้ในนิทานเรื่องท้าวสีทนนางหล้า (มีโครงเรื่องพ้องกับพระสุทนต์ในราวี) กล่าวพาดพิงถึงแผงไม้สานขัดกันเป็นตะแกรงปิดช่องว่างระหว่างซอกกับหลังคา ว่ามีไว้เพื่อกันนางหล้าบินหนีออกไป อย่างไรก็ตาม ในที่สุดแล้วนางหล้าก็ติดปีกหางและบินจากไป ท้าวสีทนออกติดตามอย่างมุ่งมั่นและอดทนจนพบและครองรักครองเมืองอยู่ด้วยกันในตอนท้าย (เลา บุญแก้ว อ้างใน เรไร สืบสุข และคณะ 2523 : 86)

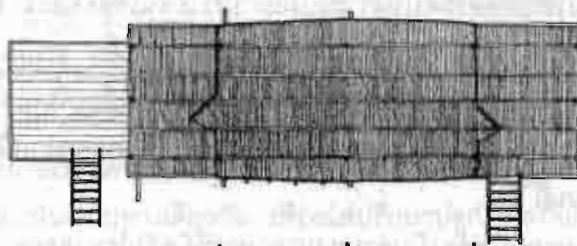
ยังมีนิทานเรื่อง นกกระจ่างกับนกอินทรี หรือนกกระจอกกับนกอินทรีเล่าว่านกกระจอกขันอาสาเจ้าเมืองไปฆ่านกอินทรีที่อาละวาดจับชาวบ้านชาวเมืองกิน โดยขอเรือนอยู่เป็นข้อทดแทน นกกระจอกตัวจ้อยล่อนนกอินทรีที่แกร่งกล้าอดเก่งเข้าไปในถ้ำซึ่งมีหลืบหินให้หลบหลีกนกอินทรีจะไล่จับจิกตีอย่างไรก็ไร้ผล จนพ่ายภัยตัวเองสิ้นแรงสิ้นลมไป นกกระจอกเลยได้อาศัยอยู่ในเรือนอย่างเห็นกันอยู่ทุกวันนี้ (สวัสดิ์ ลิขิตขอม อ้างใน สุนันท์ อุดมเวช, 2528 : 203)

สาระเล็กๆ น้อยๆ ของเรือนที่แฝงอยู่ในวรรณกรรมพื้นบ้านนี้ชี้ให้เห็นความเก่าแก่ของวัฒนธรรมการปลูกสร้างของไทดำ ในเวลาเดียวกันก็แสดงถึงความผูกพันร้อยรัดเรือนเข้ากับวิถีชีวิตอย่างเป็นเนื้อเดียวกัน

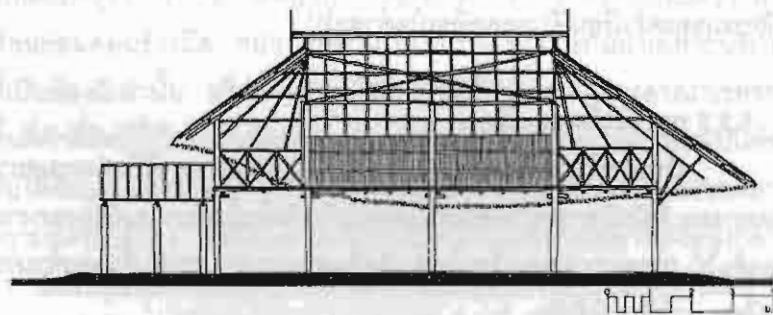
ในด้านการอยู่อาศัยนั้นเรือนไทดำเหมือนกับเรือนไทยประเพณีในประการที่เป็นเรือนยกพื้นสูง มีเพียงเสาเท่านั้นที่ยังลงดิน นอกเหนือจากนี้ไม่มีอะไรปิดทับ เมื่อปลูกเรือนแล้วพื้นดินยังเผยอยู่เช่นเดิม ได้ทุนเรือนกลายเป็นพื้นที่โล่ง โปร่ง และร่ม เป็นบริเวณที่เชื่อมกับพื้นที่โดยรอบด้วยไม่มีอะไรปิดล้อม แล้วยังพาให้มีความสว่างกว่าบนเรือน และลมโกรกเย็นสบาย จึงเป็นที่พักผ่อนยามกลางวัน ที่นั่งสานกระบุง ตะกร้า หรือเครื่องมือดักปลาของฝ่ายชาย ที่ตั้งที่ทอดผ้าของฝ่ายหญิง รวมทั้งเป็นที่เก็บเครื่องมือเกษตรกรรมของครัวเรือน มักถมดินอัดแน่นสูงกว่าพื้นลานภายนอก 1 ฝ่ามือ เป็นการแยกพื้นที่ให้สอยได้ทุนเรือนออกจากพื้นที่ภายนอก ทั้งกันไม่ให้น้ำฝนนองเข้าไปเปียกและอีกด้วย

พื้นที่บนเรือนตามแบบแผนดั้งเดิมนั้นแบ่งแยกเป็น 3 ส่วน ประกอบด้วย กว้าน หรือเฉลียงอยู่ทางด้านสกัดปากหนึ่งของเรือน อีกปากหนึ่งเป็นชาน ตรงกลางล้อมฝารอบเป็นส่วนอยู่อาศัย ลักษณะเป็นห้องหับชัดเจนโดยมี

ประตูเข้าออกทั้งด้านเจดียงและชาน (รูป 5.14) เจดียงเป็นพื้นที่ได้ร่มชายคา โค้งพอดี ส่วนชานนั้นส่วนหนึ่งอยู่ใต้ร่มเงาชายคา เรียกว่า กกชาน อีกส่วนหนึ่งยื่นเลยออกไปเป็นชานแดด มีบันไดขึ้นลง 2 ทางคือทั้งทางด้านเจดียงและด้านชาน พื้นที่ส่วนอยู่อาศัยตรงกลางเรือนเป็นห้องห้องอันโล่งโถงไม่กั้นซอย ฝาภายในแต่อย่างใด มีส่วนที่เรียกว่า กะล่อหอง หรือห้องผีครองพื้นที่มุมห้องทางด้านขวามือ ซึ่งมีเสาผีเป็นหัวใจสำคัญ ถือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเรือนกลางห้องในทิศปลายตีน (เมื่อนอน) มีกระเบะเตาไฟวางอยู่ (โชติมา จตุรงค์ 2540 : 111) เป็นที่หุงหาอาหารและกระจายไอน้ำสู่ผู้คนในเรือน

รูป 5.14 ก ผังพื้น

รูป 5.14 ข รูปตัดตามยาว

รูป 5.14 ผังพื้นและรูปตัดแสดงการจัดพื้นที่บนเรือนแบบแผนดั้งเดิม

พื้นที่ให้สอยในเรือนไทดำจึงมีทั้งส่วนที่เป็นห้องหับมิดชิดซึ่งค่อนข้างสลับเป็นที่อยู่อาศัยหลับนอนเจดียงภายใต้ชายคาเป็นที่พักผ่อนและต้อนรับแขกเยือนที่สว่างขึ้นมามากลัดับ และชานโล่งซึ่งเปิดรับแสงตะวันและสายลมโกรกไว้เป็นที่ซักล้าง ตากพริก ตากปลา สำหรับเรือนเยี่ยงนี้แห่งบ้านแม่ประจันต์ที่ยืนหยัดตั้งสง่าสืบมาจนปัจจุบัน พื้นที่ภายใต้ชายคาทรงกระดองเต๋ามีได้รองรับการอยู่อาศัยของสมาชิกในครัวเรือนอีกต่อไป ต่างเขยิบออกมาอาศัยอยู่บนพื้นที่บริเวณต่อเติมขึ้นภายหลัง คงสงวนเรือนดั้งเดิมไว้เป็นห้องผีเป็นศูนย์กลางของการประกอบพิธีกรรมต่อมา

เรือนตามแบบแผนดั้งเดิมนี้พื้นที่ภายใต้ชายคาทรงกระดองเต่า ปลูกด้วยฟาก เรียบเสมอกันโดยตลอด ทั้งในส่วนเฉลียง ห้องอยู่อาศัย และ ฐานใต้ชายคา โดยยกกระดานสูงจากฐานแดดที่นิยมปูด้วยไม้จริงชั่วคราว การขึ้นได้สะดวก การปูพื้นฐานแดดด้วยไม้จริงเป็นการลดการผุกร่อนจากการถูกฝนและแดดเลีย ส่วนการลดระดับลงมาจากพื้นเรือนนั้นสัมพันธ์พอดีกับการเพิ่มระยะความสูงของชายคาโค้งด้านสกัดให้อยู่ระดับเหนือหัว เพื่อให้คนเดินรอดเข้าสู่ภายในเรือนได้โดยไม่ติดขัด

การเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนของที่ว่างในเรือนพร้อมๆกับการเลิกทำหลังคาโค้งมนที่ด้านสกัด คือการแยกครัวไฟออกจากส่วนหลับนอนซึ่งเห็นได้ในเรือนเก่าที่ยังคงใช้วัสดุท้องถิ่นปลูกสร้าง พื้นที่ใช้สอยในเรือนที่ปรับเปลี่ยนไปจากแบบแผนดั้งเดิมใช้การลดระดับในการแบ่งแยกประโยชน์ใช้สอยละม้ายเรือนของคนไทย โดยยกส่วนห้องนอนถึงส่วนนอนไว้สูงกว่าส่วนอื่น ระเบียง และ ฐานจัดไว้ในระดับต่ำลงมาตามลำดับ บ้านไคทางขึ้นลดลงเหลือเพียงแห่งเดียวทางด้านฐาน ไม่มีบันไดหลัง เพราะเป็นที่ตั้งส่วนครัวที่ยกออกจากห้องอยู่อาศัยมาไว้ในส่วนนี้

การแยกครัวไฟอันเป็นส่วนหุงหาอาหารที่มีควันโขมงออกจากส่วนอยู่อาศัยหลับนอนนี้ เป็นการพัฒนาที่ตอบรับกับสุขอนามัยในการอยู่อาศัย สอดคล้องกับสภาพภูมิอากาศของไทยที่ไม่จำเป็นต้องก่อไฟให้อุ่นแก่ผู้คนบนเรือน โดยที่ห้องผิงยังคงดำรงความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นศูนย์กลางของการประกอบพิธีกรรมของครัวเรือน สืบทอดคติชนไทดำต่อไป

5.2.2 การเติบโตของเรือน

เรือนไทดำเมื่อเริ่มต้นปลูกนั้นเป็นเพียงก้าวแรกของวิถีแห่งงานสถาปัตยกรรม ที่มักมีการขยายตัวเติบโตต่อไปไม่ติดอะไรกับการเจริญงอกงามของต้นไม้ การงอกงามของเรือนไทดำเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเพิ่มขึ้นของจำนวนจั่วเรือน ทำให้แบ่งได้เป็น

- ก. เรือนจั่วเดียว
- ข. เรือนจั่วแฝด
- ค. เรือนหลายจั่ว

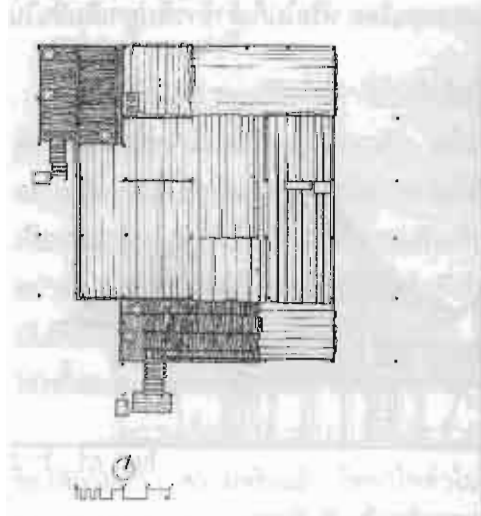
เรือนจั่วเดียว : แต่กาลเมื่อเรือนทรงกระดองเต่าของชาวไทดำปรากฏอยู่ดาษดื่นเหนือท้องทุ่งแถบเพชรบุรีและท้องที่ใกล้เคียงนั้น โดยทั่วไปเป็นเรือนขนาด 3 ห้องเสา หรือที่ใหญ่อย่างมากที่สุดไม่เกิน 5 ห้องเสาเมื่อครอบครัวขยาย คนรุ่นลูกที่เป็นฝั่งเป็นฝายนิยมเขยิบออกไปปลูกเรือนหลังใหม่ใกล้ๆ เรือนพ่อแม่ (สมชาย นิลาริ 2521 : 29) ด้วยรูปทรงคล้ายตามกันและวางเรือนไปในทิศทางเดียวกัน เรือนทรงกระดองเต่าที่มีมาแต่เดิมจึงล้วนเป็นเรือนจั่วเดียวทั้งสิ้น

ไทดำในไทยใช้วิธีปลูกเรือนใหม่เพิ่มเติมทีละหลังโดยลำดับเมื่อครัวเรือนขยายใหญ่ขึ้นจนกลายเป็นกลุ่มเรือนล้อมลาน ไม่ใช้วิธีขยายเรือนหลัง

เดิมออกไปทางด้านสกัดจนเกิดเป็นเรือนยาว 7 ห้อง 9 ห้อง หรือถึง 11 ห้องก็มี อย่างที่ปรากฏในถิ่นฐานเดิมที่สิบสองจุไท "เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็คงเพราะว่าลาว ไชงหรือไทยดำในดินแดนประเทศไทยได้ปรับตัวเองเข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ ทางวัฒนธรรม ที่ไม่จำเป็นต้องอยู่บ้านในลักษณะที่เป็นเรือนยาวอีกต่อไป แล้วเปลี่ยนมาเป็นสร้างบ้านเรือนเดี่ยวแบบ 3 ห้อง อย่างเรือนคนสยามไป" (ศรีศักร วัลลิโภดม 2534 : 29-30)

เรือนจั่วแฝด : ทุกวันนี้มีเรือนจั่วเดี่ยวให้เห็นไม่มากนักส่วนใหญ่มีการต่อเติมเพิ่มขยายเรือนออกไป ซึ่งในระยะหลังนิยมการขยายตัวจากเรือนเดิมออกไปแทนการปลูกสร้างเรือนหลังใหม่ เรือนที่เคยครองสภาพเป็นเรือนจั่วเดี่ยวหลายหลังแปรสภาพเป็นเรือนจั่วแฝด เมื่อมีการขยายพื้นที่เรือนเพิ่มขึ้น ด้วยวิธีเติมเรือนขึ้นอีกหลังหนึ่งประชิดเรือนเดิมทางด้านข้าง เข้าลักษณะเรือนจั่วแฝดหรือเรือนสองหลังคู่ ความจริงแล้ว ลักษณะที่อยู่อาศัยแบบเรือนจั่วแฝดนี้มีแบบอย่างให้เห็นอยู่ทั่วไปในเรือนไทยประเพณีของคนเพชรบูรณ์เอง เดิมที่ไทดำขยายเรือนด้วยการปลูกเรือนขึ้นอีกหลัง โดยแยกปลูกไว้ไม่ห่างจากเรือนเดิม และหันจั่วไปทางเดียวกัน เพียงแต่ปรับมาปลูกไว้ชิดกันก็กลายเป็นเรือนจั่วแฝด ซึ่งสอดคล้องกับภาวะการณ์ที่ดินมีความจำกัดจำเขี่ยมากขึ้น

การขยายเรือนออกไปทางด้านข้างทำให้แผนผังของเรือนเดิมที่เคยมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีความกว้างมากขึ้น จนกระโดดไปทางรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เรือนขนาดพื้นที่กว้างที่มีหลังคาปิดคลุมโดยตลอดนี้ตรงกลางเรือนย่อมค่อนข้างมืด อย่างไรก็ตาม พื้นที่ภายในมีการกั้นฝาเฉพาะบริเวณที่เป็นห้องผีเท่านั้น หรือบางเรือนก็เพียงใช้ตู้เสื้อผ้าวางแสดงอาณาเขตของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ไว้พอเป็นห้องอย่างสังเขป ที่เหลือปล่อยโล่ง ไม่กั้นซอยเป็นห้อง หับให้คับแคบแต่อย่างใด (รูป 5.15, 5.16) นอกจากนี้ ความโล่งยังช่วยคลายความมืดไปได้บ้าง ดังที่คุณยายเจ้าของเรือนจั่วแฝดชาวไทดำหลังหนึ่งกล่าวว่า "ไม่กั้นห้องเพราะมันทึบ เวลาเสนเรือนมีแขกมาแล้วมันแคบ ไม่กว้าง" (แอรอดดี, 2546)

รูป 5.15 ผังพื้นเรือน

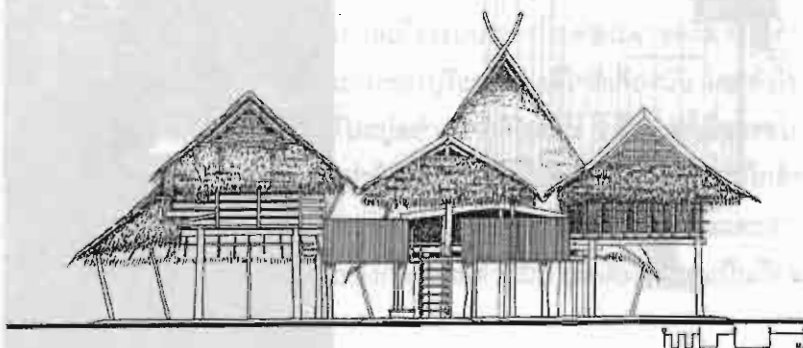

รูป 5.16 ภายในเรือนทรงไ้วซึ่งความโล่งไม่นิยมกั้นห้อง เว้นแต่ห้องผีเท่านั้น

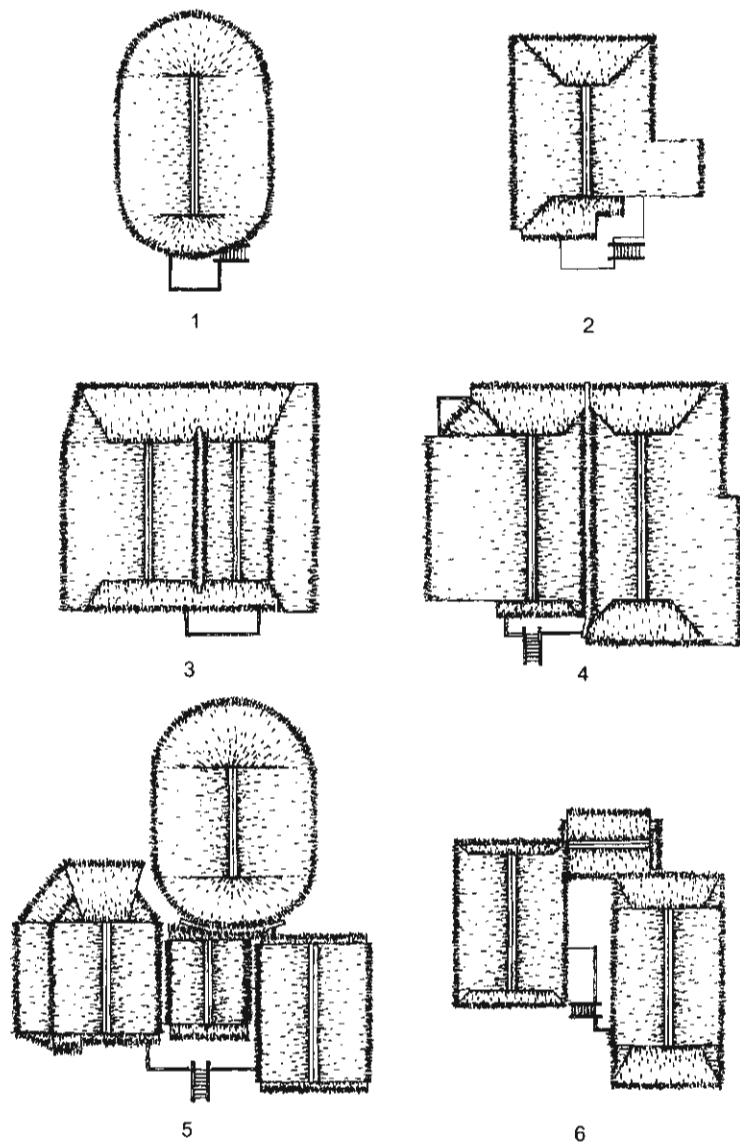
เรือนที่พัฒนาไปจากเดิมในระยะหลังนิยมที่จะปลูกเสาข้าวไว้เคียงคู่เรือน เชื่อมต่อกันด้วยระเบียงหรือชาน แทนที่จะแยกปลูกไว้ต่างหากเช่นแต่ก่อน การเอาเสาข้าวไว้รวมเป็นหลังเดียวกับเรือนของไทดำ สะท้อนการบูชาผีประจำข้าวหรือแม่โพสพให้ประจักษ์ได้ ในการยกระดับพื้นเสาข้าวไว้สูงกว่าพื้นเรือนที่คนเหยียบย่ำเสมอ ได้ทุนเสาข้าวจึงมีความสูง อำนวยให้เข้าไปใช้สอยได้โดยสะดวก แตกต่างจากเสาข้าวที่แยกปลูกไว้ห่างจากเรือนซึ่งมักมีได้ทุนเตี้ย อย่างดีก็ใช้เพียงเป็นที่เก็บเครื่องมือเกษตรกรรม ใช้ประโยชน์อย่างอื่นได้ไม่มากนัก

สำหรับเรือนจั่วเดี่ยวนั้นแต่ละหลังมีพื้นที่ใช้สอยราว 50 ตารางเมตร เมื่อขยายจนกลายเป็นเรือนจั่วแฝดพื้นที่เรือนก็เพิ่มขึ้น 2 เท่า หรือถึง 3 เท่าก็กลายเป็นเรือนที่มีพื้นที่ 100-150 ตารางเมตร เพราะนอกจากหลังคาหลักซึ่งเป็นหลังคาคู่แล้ว ไทดำชอบที่จะต่อขยายคายยื่นยาวออกไปทุกๆ ด้านคลุมพื้นที่เบื้องล่างไว้ พื้นที่ภายใต้คายคาเรือนจึงกว้างขวาง แต่คงไว้ซึ่งความโล่ง มีการกันฝาภิเฉพาะบริเวณพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตรงกะล่อหองเป็นห้องขนาด 1 ช่วงเสา หรืออย่างมากก็ไม่เกิน 2 ช่วงเสาเท่านั้น

เรือนหลายจั่ว : หากขยายขยายให้เป็นเรือนที่มีหลังคา 3 ผืนหรือมากกว่านั้น จัดว่าเป็นเรือนจั่วหมู่ เรือนทรงกระดองเต่าหลังสุดท้ายที่บ้านแม่ประจันต์ซึ่งเริ่มต้นเมื่อราว 80 ปีที่ผ่านมา ด้วยการเป็นเรือนจั่วเดี่ยว การต่อเติมเมื่อราว 20 กว่าปีมานี้ทำให้พัฒนาเป็นเรือนจั่วหมู่ที่มีหลังคารวม 4 ผืน ขยายพื้นที่เรือนเดิมจาก 60 ตารางเมตรเป็นราว 160 ตารางเมตร ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน (รูป 5.17) การขยายตัวของเรือนหลังนี้ไม่ใช้วิธีขยายทางด้านข้าง เป็นการเพิ่มกลุ่มเรือนที่ประกอบด้วยเสาข้าว โถง และเรือนนอนไว้ทางด้านหน้า ด้วยการวางสันหลังคาไปในทิศทางเดียวกันทั้งหมด ในเรือนหมู่หลังอื่นๆ การถ่ายทอดวัฒนธรรมกระแสหลักของคนไทยที่อยู่รายรอบลงสู่เรือนไทดำ ปรากฏอีกคำรบ จากการใช้ลักษณะเรือนขวางซึ่งไม่เคยมีในวัฒนธรรมการปลูกสร้างดั้งเดิมของไทดำเรือนขวางที่วางทิศทางหลังคาสลับกับเรือนประธาน มักเป็นเรือนครัวเช่นเดียวกับเรือนของคนไทย หรือไม่กี่เสาข้าวที่ปลูกเพิ่มขึ้นในภายหลัง (รูป 5.18)

รูป 5.17 เรือนไทดำบ้านแม่ประจันต์ ขยายจากเรือนเดี่ยวเป็นเรือนหมู่

รูป 5.18 ผังหลังคา แสดงลักษณะเรือนจั่วเดี่ยว เรือนจั่วแฝด และเรือนหลายจั่ว

1.เรือนทรงกระดองเต่า 2.เรือนที่บ้านกวย 3.และ 5.เรือนที่บ้านแม่ประจันต์
4.เรือนที่บ้านหนองเซ่ 6.เรือนที่บ้านน้อย

5.2.3 เรือนแห่งผี

เบื้องหน้าของชีวิตไทดำที่ดำเนินไปในแต่ละวันเวลานั้นมีผีคอยกำกับความเป็นไปอย่างใกล้ชิดอยู่เบื้องหลัง แม้ว่าเขาจะหันมานับถือพุทธศาสนาอย่างเต็มตัวแล้วก็ตาม ดูประหนึ่งว่าจะไม่ได้ทำให้ความเชื่อเรื่องผีที่มีอยู่ก่อนเจือจางลงเลยแม้แต่น้อย และพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องยังคงได้รับการสานต่อมาอย่างไม่ขาดสาย ตามข้อสรุปที่ว่า “กลไกที่เข้มแข็งและคงทนที่สุดได้แก่คติการนับถือผีบรรพบุรุษและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่อง ซึ่งนับเป็นรากแก้วของวัฒนธรรมทั้งระบบ” (สุมิตร ปิติพัฒน์ และ เสมอชัย พูลสุวรรณ 2540 : 31-32)

ความเชื่อที่ว่าสิ่งต่างๆ มีผีประจำอยู่ยังรากลึกฝังแน่นอยู่ในคติชนของคนไทดำ ความจริงแล้ว ผีของไทดำไม่ใช่วิญญาณลึกลับที่ชอบปรากฏกายน่ากลัวหลอกหลอนคนอย่างที่เราเข้าใจกัน หากแต่มีความหมายยืนตามคำ

โบราณในความหมายว่าเทวดา ผู้มีฤทธิ์บันดาลทุกข์สุขแก่ผู้คนได้ ผีที่อยู่เบื้องสวรรค์มีอำนาจเหนือสิ่งมีชีวิตทั้งมวล คือ ผีฟ้า หรือ แถน นั่นเอง

ถิ่นที่อยู่อาศัยของคนตั้งแต่ระดับเมืองลงมาจนถึงตัวเรือนล้วนมีผีสถิตประจำอยู่ทั้งสิ้น เมืองนั้นมีผีเมืองสถิตอยู่คอยปกป้องรักษาชาวเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข ต้องมีพิธีเสนเมืองพลีเครื่องเซ่นบูชาเป็นประจำทุกปีไป แต่ไทดำในประเทศไทยไม่มีพิธีกรรมนี้ ด้วยไม่มีถิ่นฐานระดับเมืองที่มีเจ้าเมืองปกครอง พิธีเสนเมืองก็พลอยสูญหายไปด้วย (สุมิตร ปิติตมน์ และคณะ 2521 : 23) เล็กลงมาในระดับหมู่บ้านก็มีผีประจำอยู่เช่นกัน ทุกหมู่บ้านต่างปลุกศาลไว้เป็นที่สถิตของผี ทุกรอบปีจะมีพิธีเซ่นสรวงบูชาเพื่อให้ผีบันดาลสิ่งที่ดีแก่ชาวบ้าน จะได้ไม่มาทำร้ายรบกวนให้ร้อนใจ

แม้เมื่อจำกดวงแคบลงมาในระดับที่อยู่อาศัยก็ไม่เว้นที่จะมีผีทำหน้าที่ปกป้องรักษาบริเวณ คือผีเจ้าที่ซึ่งสถิตอยู่บนศาล 4 เสา หรือ 6 เสา แล้วยังมีเทพารักษ์ประจำผืนดินหรือพระภูมิ สถิตอยู่บนศาลเสาเดียวควบคู่อยู่ทุกครัวเรือนอีกด้วย ถิ่นที่อยู่อาศัยของไทดำจึงมีผีประจำทั้งระดับเมือง บ้าน และที่อยู่อาศัยแต่ละหลัง บรรดาผีทั้งหลายเหล่านี้ต้องมีการเซ่นสรวงตามวาระประจำปีหรือในโอกาสประกอบพิธีกรรมต่างๆ จะขาดเสียมิได้ การเซ่นบูชาจะยังผลให้ผู้คนอยู่เย็นเป็นสุข ขจัดภยันตรายชั่วร้ายทั้งปวงให้ไกลออกไป

สำหรับในเรือนอันเป็นโลกที่เล็กลงมาในระดับครอบครัว มีผีบรรพบุรุษประจำเป็นผีสำคัญ แล้วยังมีผีอื่นๆ อีก ได้แก่ ผีเตาไฟ ผีประตู และผีบันได โดยกายภาพแล้วพื้นที่บนเรือนได้รับการจัดไว้เพื่อการใช้สอยของคน แต่ในเชิงมโนคตินั้นเป็นที่รู้กันทุกคนในครัวเรือนว่ามีพื้นที่ของผีซ่อนทับอยู่ บริเวณพื้นที่ของผีที่ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมที่สุด คือ กะล่อห้อง (รูป 5.19) หากบริเวณนี้ล้อมฝาก็จัดว่าเป็นห้องผี บริเวณนี้ของเรือนสงวนไว้เป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมโดยเฉพาะ หากเป็นเรือนเล็กลูกหลานอาจใช้เป็นที่นั่งนอนร่วมด้วยได้ ส่วนผีเตาไฟ ผีประตู และผีบันได ก็ได้รับการเคารพจากผู้อยู่อาศัยโดยนัยยะทางอากัปกิริยาที่ปรากฏออกมาเป็นข้อห้าม คือ ห้ามข้ามเตาไฟ ห้ามเหยียบธรณีประตู และห้ามนั่งคาบบันได ตามลำดับ

สำหรับตัวเรือนไทดำนั้นมีผีบรรพบุรุษเป็นผีเรือน เมื่อบรรพบุรุษลาลับโลกนี้ไปแล้วจะกลับมาปกป้องคุ้มครองลูกหลานให้อยู่ดีมีสุข โดยสถิตอยู่ที่เสาผี เสาต้นนี้เป็นเสาสำคัญของเรือนอีกต้นหนึ่งนอกเหนือจากเสาเอกหรือเสาแรก จึงได้รับการกำหนดให้อยู่ในตำแหน่งมุมห้องทิศหัวนอน (โชติมา จตุรวงศ์ 2540 : 148) มุมห้องนี้ภาษาไทดำเรียกว่า "กะล่อห้อง" มีเสาผีเป็นนิมิตหมาย ถือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเรือนเพราะเป็นที่สถิตของผีบรรพบุรุษห้ามคนต่างผี (ต่างตระกูล) กล้ากรายโดยเด็ดขาด

อนึ่ง ไม่ไต่ไปตัดเอามาจากป่าเพื่อปลูกเรือนก็อาจมีผีประจำต้นไม้สิงอยู่ เมื่อปลูกเรือนแล้วเสร็จ ในการขึ้นบ้านใหม่หมอด้องทำพิธีขับไล่ผีนางไม้ให้ออกไปเสียก่อน ครั้นปลอดภัยจากผีร้ายแล้วจึงเชิญผีบรรพบุรุษไปสถิตที่เสาผีต่อไป (เรณู เหมือนจันทร์ 2542 : 71)

รูป 5.19 กะล่อห้องในเรือนไทดำ
บ้านหนองชุมชน

บริเวณกะล่อหองตรงโคนเสาผีมีแก้วน้ำตั้งเช่นไว้ตลอดเวลา มุมห้องอันเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้จะกลายเป็นศูนย์กลางการประกอบพิธีกรรมของครัวเรือนที่มีอยู่เสมอมิได้ขาด ทุกรอบ 10 วัน จะมีพิธีปิดตง คือถวายเครื่องเซ่นด้วยการจัดอาหารไปวางตั้งไว้เป็นพิธีบูชา และทุกๆ 3 ปี ต้องทำพิธีเสนเฮือน อันเป็นการไหว้ผีเรือน ถือเป็นพิธีกรรมสำคัญที่แสดงออกถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ ทำแล้วเป็นมงคลแก่ครัวเรือน หากไม่ทำจะเกิดความอัปมงคลขึ้น

นอกเหนือจากผีประจำเรือนแล้วองค์ประกอบสำคัญของเรือนไทดำยังมีผีประจำอยู่อีกด้วย ได้แก่ ผีบันได ผีประตู และผีเตาไฟ ในคราวเดียวกับพิธีเสนเฮือนจะต้องเซ่นผีเหล่านี้ด้วย กล่าวได้ว่าเรือนไทดำเป็นเรือนแห่งผีโดยแท้

สำหรับไทดำแล้ว เรือนมิใช่เพียงพื้นที่รองรับกิจกรรมการใช้สอยในชีวิตประจำวันตามที่เห็นเป็นรูปธรรมเท่านั้น เรือนยังเป็นพื้นที่รองรับพิธีกรรม อันเป็นกลไกเสริมสร้างพลังใจ ร่วมก่อให้เกิดความแข็งแกร่งมั่นคงในการดำรงชีพอีกมิติหนึ่ง ในทางกายภาพพื้นที่บนเรือนก็ถูกจัดไว้เพื่อรองรับพิธีกรรมอย่างเห็นได้ชัด ด้วยการมีห้องผีเป็นศูนย์กลางของการประกอบพิธีกรรม และการเปิดพื้นที่ที่เหลือเป็นโถงโล่งตลอดเรือน เพื่ออำนวยความสะดวกให้ผู้คนจำนวนมากที่ขึ้นเข้าร่วมพิธีกรรมได้โดยไม่แออัด

5.3 อัตลักษณ์เรือนไทดำ

5.3.1 ลักษณะเด่น

รูปลักษณะของเตาเทียบเคียงได้กับเรือนทรงกระดองเต่า ในประการที่กระดองเต่ามีผังเป็นรูปวงรี ตรงกลางนูนสูงและโค้งลาดต่ำลงมาโดยรอบ หลังคาเรือนไทดำก็มีผังเป็นรูปวงรีเจกเช่นกัน สันกลางสูงและทิ้งชายลาดต่ำลงมารอบด้านในลักษณะเดียวกับกระดองเต่าเมื่อพิจารณาหน้าที่ยกกระดองเต่ายังสัมพันธ์แนบสนิทกับหลังคาเรือน เพราะกระดองเต่าที่ปิดคลุมอยู่ด้านบนช่วยปกป้องตัวเต่าที่ซ่อนอยู่ภายใต้จากผองภัยในสภาพแวดล้อมไม่ผิดอะไรกับหลังคาเรือนที่ป้องแดดคุ้มฝนให้ผู้คนที่อาศัยอยู่ภายใต้ชายคาอย่างปลอดภัย

ลักษณะเด่นพิเศษของเรือนทรงกระดองเต่าที่มีหลังคาด้านสกัดหัวและท้ายโค้งมนมาต่อกันกับระนาบหลังคาด้านข้าง เป็นรูปทรงที่แปลกตาด้วยไม่มีให้เห็นในบ้านเรือนของคนไทยซึ่งมีผังหลังคาเป็นรูปสี่เหลี่ยมเท่านั้น และยังเพิ่มความน่าอัศจรรย์ใจขึ้นไปอีกเมื่อรูปทรงเยี่ยงนี้กลายเป็นแรงบันดาลใจในการสันนิษฐานรูปทรงเรือนมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยนีโอลิทิก (neolithic) ซึ่งเป็นการสันนิษฐานจากเรือนของผู้คนในสังคมเกษตรกรรมที่ขุดพบที่บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี และบ้านหนองแซงเสา จังหวัดราชบุรี (Henriksen, 1982 : 17-24) หรือว่านี่คือรูปทรงที่แสนจะธรรมดาในสมัยดึกดำบรรพ์ มนุษย์คงเริ่มต้นสร้างสิ่งต่างๆ โดยอิงรูปทรงที่มีอยู่ในธรรมชาติ เพราะ

ไม่มีรูปทรงที่เป็นเส้นตรงเข้าเหลี่ยมมุมแบบเรขาคณิตอันแข็งแกร่งที่เห็นอยู่ดาษดื่นในปัจจุบันเป็นแบบอย่าง เหล่าผู้ที่พัฒนามาจนคุ้นเคยติดตาอยู่แต่รูปทรงเรขาคณิตอย่างเรขาคณิตที่เห็นเป็นของแปลก ด้วยเหตุนี้ เรือนไทดำจึงเปรียบเสมือนตัวแทนที่อยู่อาศัยของมนุษย์โบราณที่ปรากฏให้เราเห็นได้ในปัจจุบันสมัย

ความจริงแล้ว เรือนที่มีหลังคาโค้งมนคล้ายตามรูปทรงในธรรมชาติ ไม่ใช่มีเฉพาะเรือนไทดำเท่านั้น เรือนของชนหลายกลุ่มในละแวกสิบสองจุไทและย่านใกล้เคียงก็มีรูปทรงหลังคาเช่นเดียวกันนี้ ในคราวที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีกรีธาทัพไปปราบฮ่อที่เข้ามารุกรานดินแดนแถบสิบสองจุไทและหัวพันห้าทั้งหกใน พ.ศ.2429 และตั้งฐานทัพใหญ่ที่นั่น ค่ายพักก็มีหลังคามุงแฝกที่มีลักษณะด้านสกัดโค้งมนเช่นกัน แสดงว่ารูปทรงหลังคาแบบกระดองเต้านี้เป็นของพื้นที่นั้นในช่วงเวลานั้น

แม้ทุกวันนี้ ที่ภาคเหนือแถบจังหวัดแม่ฮ่องสอนเรายังอาจเห็นเกียงนาหรือกระท่อมฝัานาของชาวไทใหญ่ ทำหลังคาปีกนกด้านหน้าเป็นรูปโค้งมนคล้ายร่ม มีลักษณะพ้องกับหลังคาทรงกระดองเต้า สะท้อนลักษณะหลังคายุคแรกที่ยังพอเหลือร่องรอยติดมาให้เห็นได้บ้างในวันนี้

5.3.2 ขอกูด : สัญลักษณ์เหนือจั่วเรือน

หากกล่าวถึงไม้ไผ่ก้านอันโดดเด่นที่ประดับอยู่เหนือยอดจั่วเรือน อาจพาให้นึกถึง “กาแล” ของเรือนล้านนา องค์ประกอบลักษณะเดียวกันนี้ก็มีอยู่ในเรือนไทดำเช่นกัน แต่เรียกแตกต่างกันไปตามเพศภาษาว่า “ขอกูด” ขอกูดแบบธรรมดาทำจากไม้ไผ่สองลำไผ่ก้านเหนือจั่วเรือนเครื่องผูกของไทดำ มีลักษณะไม่แตกต่างจากไม้ไผ่ในเรือนเครื่องผูกของคนไทยและชนหมู่อื่นที่มีกระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของไทย แสดงถึงลักษณะร่วมของวัฒนธรรมการปลูกสร้างของชุมชนในละแวกนี้

ครั้งเมื่อผลออกจากไม้ไผ่ หันไปใช้ไม้จริงแผ่นแบน เพียงการแต่งขอบโค้งมนอย่างง่าย ๆ โดยไร้การจำหลักลายใดๆ ลงบนเนื้อไม้ กลับกลายเป็นการจารึกสัญลักษณ์แห่งไทดำอันแปลกแยกแตกต่างจากเรือนของชนชาติอื่นไว้เหนือยอดจั่วเรือนอย่างสง่างาม

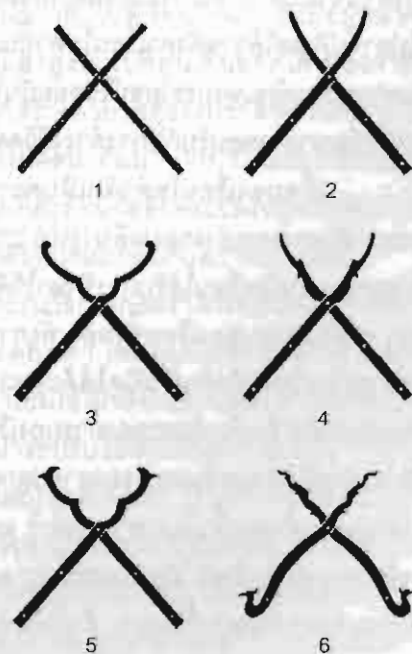
ทุกวันนี้ ขอกูดเหนือจั่วเรือนไทดำพลอยหายไปพร้อมกับเรือนทรงลาวที่ลดจำนวนลงโดยลำดับ แต่ขอกูดอันโดดเด่นของเรือนทรงกระดองเต้าแห่งบ้านแม่ประจันต์ที่ยังหลงเหลืออยู่ เป็นประจักษ์พยานความมีอัตลักษณ์ของขอกูดตามแบบฉบับไทดำได้เป็นอย่างดี แม้จะมีลักษณะเรียบง่าย เพียงการตัดไม้บางส่วนออก ให้ส่วนที่เหลือเข้ารูปโค้งเล็กน้อย ก็เพียงพอที่จะทำให้ผู้ที่สัมผัสเห็นสร้างจินตภาพถึงเขาควายได้โดยไม่ยาก และเกินพอต่อการสร้างความรู้สึกแตกต่าง ไม่เหมือนไม้ไผ่เหนือจั่วเรือนของชนหมู่อื่นใดในไทย

สำหรับชอกูดอย่างไทดำที่คุ้นตาคนทั่วไปมากกว่าคือชอกูดที่มีลักษณะโค้งสองจังหวะ ปลายยอดสุดขมวดม้วนคล้ายลายผักกูด เมื่อประกอบเข้าด้วยกันทั้งสองข้างกลับโค้งรับกัน จนเข้ารูปคล้ายเขาสัตว์ในจินตนาการอันงามแปลกตา ชอกูดแบบนี้มีให้เห็นได้ในเรือนไทดำจำลองขนาดเท่าจริงที่นิยมปลูกไว้ตามวัด โรงเรียน หรือศูนย์วัฒนธรรมหลายแห่งในภูมิภาคตะวันตก อันเป็นแหล่งที่ไทดำตั้งถิ่นฐานอยู่ อย่างไรก็ตาม ภาพของเรือนไทดำที่ได้รับการบันทึกไว้เมื่ออดีต (รูป 5.20) สามารถยืนยันความมีอยู่ของชอกูดแบบนี้ได้ดีที่สุด

นอกเหนือจากนี้ ยังมีชอกูดที่ประดิษฐ์เป็นลวดลายอื่นๆบันทึกอยู่ในเอกสารทางวิชาการว่าด้วยวัฒนธรรมการปลูกสร้างของไทดำอีกเช่นกัน ทั้งหมดสะท้อนความเรียบง่ายในการแต่งลวดลาย ด้วยกรรมวิธีตัดเนื้อไม้ส่วนที่ไม่ใช่ลายออก ให้ส่วนที่เหลือไว้เข้ารูปเข้าร่างเป็นลวดลายอย่างที่ต้องการ แสดงถึงลักษณะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่ยังคงดำรงอยู่ในเรือนไทดำ (รูป 5.21) แตกต่างจากการประดิษฐ์ไม้ไขว้เหนือจั่วเรือนกาแล ที่มีการแต่งลวดลายวิจิตร ใช้ทั้งวิธีการฉลุและจำหลักเนื้อไม้จนเกิดเป็นลวดลาย อันเป็นวิธีเชิงช่างชั้นสูง ที่แสดงถึงความเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนที่มีความรุ่มรวยทางศิลปวัฒนธรรม

รูป 5.20 ชอกูดเหนือจั่วเรือนไทดำ อันเป็นต้นแบบของชอกูดในเรือนจำลองหลายแห่ง (วาดจากภาพถ่ายในน. ณ ปากน้ำ)

รูป 5.21 ชอกูดเหนือจั่วเรือนไทดำแบบต่างๆ

- 1.ชอกูดไม้ไผ่ 2.เรือนบ้านแม่ประจันต์
- 3.เรือนจำลอง 4.จาก สมชาย นิลอาวี, 2521 : 64
- 5.จาก โรงเรียนชุมชนวัดดอนคลัง, 2524 : 13
- 6.เรือนที่บ้านไซ่ง เมืองโบราณ

5.3.3 ความงาม

เรือนไทดำมีความเป็นธรรมชาติแทรกอยู่อย่างเต็มเปี่ยม โดยมีต้นไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ที่ไม่ผ่านการแปรเปลี่ยนคุณสมบัติด้วยกรรมวิธีใดๆ ร่วมก่อรูป ก่อร่างขึ้นเป็นเรือน เพียงการเลื้อย สืบ ถาก ให้ได้ขนาดใกล้เคียงกับที่ต้องการ เท่านั้น ทั้งหมดทั้งเรือนยังคงเปล่งเนื้อแท้ตามธรรมชาติของเนื้อไม้ ความงาม ของเรือนไทดำจึงเป็นความงามอันเกิดจากความเป็นจริงและความเป็นไปตาม ธรรมชาติ เป็นความงามในแบบของความเรียบง่าย ความธรรมดา ไม่ใช่ความ งามอันเกิดจากการประดับประดาให้หรูหราเป็นพิเศษ มีความสันโดษ มักน้อย เป็นสโรชนะ จึงไร้การตกแต่งฟุ่มเฟือย ความหยากกร้านของผิวสัมผัสตาม ธรรมชาติได้รับการคงไว้โดยไร้การขัดถูให้เรียบเกลี้ยงมันวาว

ความเป็นไปในรูปทรงและที่ว่างของเรือนเกิดจากการตอบสนอง อย่างตรงไปตรงมากับการใช้สอยและเงื่อนไขแห่งสภาพแวดล้อม ไม่ใช่การ บรรจงแต่งหรือดัดแปลงด้วยมายาคติให้เลิศหรูดูดีแต่อย่างใด แม้ว่าหลังคา เรือนไทดำอันมีที่มาจากกระดองเต่าจะเป็นเพียงเรื่องเล่าจากตำนาน ความ เทียบเคียงกันของทั้งสองสิ่งกลับไม่ใช่เรื่องไกลเกินจินตนาการ กระดองเต่า เป็นรูปทรงรีที่เป็นธรรมชาติ ผิวมีร่องรอยไม่เรียบกริบ ฐานไม่เป็นแนวตรง ขอบเว้าสูงขึ้นตรงหัวและหางเพื่อให้รางค้ำทั้งสองยื่นออกมา หลังคาเรือนไทดำ เจกเช่นกัน เส้นหญ้าคาปรากฏร่องรอยธรรมชาติทั่วทั้งผืน แนวฐานรูปวงรีลาด ต่ำที่ด้านข้างแล้ววกเว้าสูงขึ้นทางด้านหัวและท้ายเพื่อสนองรับกับทางเข้าเรือน ทางด้านชานและการใช้ประโยชน์ส่วนเฉลี่ยทางด้านสกัดตรงกันข้าม จริงอยู่ที่ ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าหลังคาเรือนไทดำนั้นเกิดจากน้ำมือมนุษย์ แต่การตอบรับ กับความเป็นจริงแห่งประโยชน์ใช้สอยนั้นไม่ผิดอะไรกับธรรมชาติของกระดอง เต่าที่วิวัฒนาการตอบรับกับการดำรงชีวิตของมันโดยปราศจากการเสแสร้งใดๆ

เมื่อมองเรือนไทดำจักเห็นความเป็นธรรมชาติของเรือนล้อรับกับ ธรรมชาติโดยรอบอย่างกลมกลืน (รูป 5.22) สีสันตามธรรมชาติของต้นไม้ใบไม้ ที่ประกอบเข้าเป็นเรือนได้รับการรักษาไว้ดังเดิม ไม่ทาเคลือบด้วยสีประดิษฐ์ใดๆ ทุกๆ องค์ประกอบของเรือนทั้งหลาย ทั้งภายนอกภายในดำรงความเป็นต้นไม้ที่ สามารถโยยไปยั้งต้นกำเนิดได้ด้วยตา การใช้คำว่า “ปลูก” กับเรือนเช่น เดียวกับต้นไม้ ยิ่งเพิ่มนัยยะของการมองเรือนเหมือนต้นไม้ขึ้นไปอีก ซึ่งสะท้อน ให้ประจักษ์ได้ตั้งแต่ขั้นตอนของการปลูกอย่างตรงไปตรงมา เริ่มจากการปัก ลำต้นลงดินตั้งตรงขึ้นไป(เสา) ค่อยๆ แตกกิ่งก้านสาขาและแขนงออกโดย ลำดับ (ข้าง ตง ชื่อ สิงขัว ไม้สาว และอื่นๆ) แล้วผลิบานปกคลุมเป็นพุ่มทรง (หลังคา) แผ่รับแสงตะวันอยู่ เบื้องบน ต้นไม้แห่งเรือนนั้นให้ความจำเริญตาเช่น เดียวกับที่เราสัมผัสรับได้จากต้นไม้แห่งธรรมชาติ

ในอดีตไทดำปลูกที่อยู่อาศัยเป็นเรือนทรงกระดองเต่าเหมือนกันหมด ก็จริง หากแต่ความเหมือนกันที่เกิดขึ้นเป็นการผลิตซ้ำทางความคิด มิใช่การ ผลิตซ้ำที่เกิดจากแบบหล่อทางกายภาพเดียวกันตามวิธีการผลิตเชิงอุตสาหกรรม มิใช่การถอดแบบจากพิมพ์เขียวฉบับเดียวกันอย่างการปลูกสร้างบ้าน

รูป 5.22 เรือนไทดำ บ้านหนองชุมพล ดำรง ลักษณะธรรมชาติของสิ่งปลูกสร้าง

รูป 5.23 องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม
ที่ยังคงร่องรอยขวานตกไว้บนผิวไม้

จัดสรร หรือที่เรียกให้เห็นภาพว่า “บ้านไหล” ภาพรวมที่เหมือนๆ กันของเรือนไทดำนั้น เมื่อพิจารณาในรายละเอียดจะพบความแตกต่างที่ไม่ซ้ำกันเลยการใช้คำว่า “เหมือน” จึงดูไม่ค่อยจะตรงกับความจริง คำว่า “คล้าย” ดูจะใกล้เคียงมากกว่า แม้แต่ในเรือนเดียวกัน เสาไม้งามที่ตัดจากไม้ในป่าต่างต้นกันก็มีความใหญ่เล็ก คด งอ หยาบ ละเอียด เป็นลักษณะจำเพาะแต่ละต้นไป ขางแต่ละท่อนก็ไม่เท่ากัน ไม่เหมือนกัน ไม่ซ้ำแบบกัน เพราะเป็นต้นไม้ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ มีสายน้ำ สายลม และแสงแดด เป็นปัจจัยหล่อหลอม ไม่มีแบบหล่อคอยกำกับให้ผลผลิตมีความสม่ำเสมอโดยตลอด ภายใต้ภาพรวมแห่งความคล้ายคลึงอย่างเป็นเอกภาพ ความแตกต่างเล็กๆ น้อยๆ ในเรือนแต่ละหลังคือเสน่ห์ลึกลับของเรือนไทดำ

ไทดำไม่เน้นการตกแต่งด้วยความประณีตแต่อย่างใด ร่องรอยหยาบๆ ของขวานตกที่พื้นผิวเสา (รูป 5.23) ขาง ชื่อ ถูกปล้อยไว้อย่างจงใจ ไม่แต่งให้เรียบร้อย ช่อ ตา รอยแตกของท่อนไม้กิ่งไม้ถูกทิ้งไว้แสดงความเป็นธรรมชาติของมัน พื้นเรือนบางช่วง ฝาเรือนบางผืนใช้ไม้กระดานที่ผ่านการเลื่อย และนั่นคือการผ่านเครื่องมือมากที่สุดแล้ว การขัดเกลาหรือไสกลบลบรอยพื้นเลื่อยดูจะเป็นเรื่องเกินความจำเป็น รอยโหว่ระหว่างแผ่นอันเกิดจากความไม่เรียบเป็นแนวตรงของขอบไม้ ปลายที่สั้นยาวไม่เท่ากันถูกปล้อยไว้สิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นท่วงทีธรรมชาติที่พบได้ในทุกอนุของเรือนไทดำ

จริงอยู่ที่ทุกวันนี้ไม่มีเรือนทรงกระดองเต่าให้เราเห็นแล้ว เรือนที่พัฒนาคลี่คลายไป ซึ่งสามารถเชื่อมโยงกลับไปสู่เรือนต้นแบบยังมีอยู่หนาตาในหลายหมู่บ้าน ด้วยลักษณะเรือนเสาสูงระดับที่คนเดินลอดได้ หลังคาชั้นทอดชายคาทิ้งลาดลงมาจนต่ำ ปลุกสร้างด้วยวัสดุธรรมชาติที่ล้วนสรรหาได้ภายในท้องถิ่น เพียงขอแรงพวกพ้องไปตัดหากันมาจากป่าในละแวกบ้านและช่วยกันปลุกสร้างตามภูมิรู้ที่มีอยู่ เรือนที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนพร้อมๆ กับอัตลักษณ์ท้องถิ่นก็สำเร็จเป็นที่อยู่อาศัยอันกลมกลืนกับสภาพแวดล้อม

เรือนอย่างทีกล่าวมานี้มีกรรมวิธีการก่อสร้างกระเดียดไปทางเรือนเครื่องผูก เช่นเดียวกับเรือนทรงกระดองเต่า เพียงแต่ไม่ทำหลังคาด้านสกัดโค้งมน ทำเป็นผืนระนาบแบนแทน นิยมใช้ไม้จริงในส่วนของเขาและพื้นบางส่วน ที่เหลือใช้ไม้ไผ่เป็นหลักซึ่งสามารถปรับใช้ได้ทั้งในส่วนของพื้น ฝาเรือนและโครงหลังคา ส่วนหลังคามันใหญ่มุงด้วยแฝก เรือนทั้งหลังล้วนก่อรูปก่อร่างจากวัสดุธรรมชาติที่คงพื้นผิวของมันไว้ตามเนื้อแท้เดิม เสาไม้ก็เพียงโกรงเกราด้วยเครื่องมืออย่างๆ ไม่เรียบเกลี้ยงแต่อย่างใด ปล้อยร่องรอยของการถากสับให้ปรากฏออกมา บ้างก็คงผิวตามธรรมชาติของไม้ไว้ เผยให้เห็นตามความเป็นจริง ขณะที่ผืนหลังคามีผิวพื้นละเอียดที่มาจากแฝกกรองเป็นดับแล้วปูซ้อนเหลื่อมกันจนเป็นผืนใหญ่ ดูคล้ายผืนหญ้าอันเรียบสวยที่ช่วยกรองความร้อนจากแสงแดดและรับน้ำฝนให้ไหลนองลงสู่เบื้องล่างโดยไม่เล็ดรอดเข้าสู่ภายในเรือน

ภาพของเรือนที่เปล่งสีสันตามเนื้อแท้ของวัฒนธรรมชาติยังคงปรากฏต่อมาแม้ในเรือนที่พัฒนาตามกรรมวิธีการปลูกสร้างอย่างเรือนเครื่องสับแล้วถึงจะใช้ไม้แปรรูปจากโรงเลื่อยเป็นหลัก แต่ลักษณะเรือนเสาสูงที่เผยพื้นผิวเนื้อแท้ของวัสดุไม่ว่าจะเป็น เสา พื้น ฝา หรือส่วนอื่นใด ยังปรากฏเป็นภาพลักษณ์ของเรือนไทดำอยู่ดังเดิม หลังคาเรือนที่เคยมุงด้วยแฝกที่ทรงเองกับมือก็พลอยเปลี่ยนเป็นวัสดุเชิงอุตสาหกรรมที่วางขายในท้องตลาดที่นิยมกันมากคือสังกะสีและกระเบื้องซีเมนต์ ซึ่งกลายเป็นวัสดุแปลกปลอมในชุมชนไทดำแต่นั่นก็เป็นเพียงระยะแรกของการมุง เพียงเวลาล่วงเลยไปสักหน่อยหนึ่ง เมื่อคราบน้ำฝนเกาะจนลบความใหม่หมดไป ก็ดูเหมือนว่าจะกลมกลืนล้นรับกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติได้อย่างไม่ขัดเขิน

นอกเหนือจากนี้เรายังรู้สึกคุ้นเคยกับภาพของเรือนไทดำที่เกิดจากการผสมผสานวัสดุหลากหลายชนิดรวมไว้ในเรือนหลังคาเดียวกัน หลังคาเรือนบางหลังมีทั้งที่มุงด้วยแฝก กระเบื้อง และสังกะสี ปนเปกันไปบางหลังพอใจที่จะใช้ฝาขัดแตะในบางส่วน ผสมกับฝาฟาก แล้วยังอาจมีฝาไม้จริงร่วมด้วย โครงสร้างเรือนอย่างเสาหรือโครงหลังคาก็ไม่จำเป็นว่าจะต้องใช้ไม้อย่างเดียวกันทั้งหมด สุดท้ายจะหาวัสดุอะไรมาได้อีกก็ดัดแปลงใช้ร่วมกันไป สะท้อนลักษณะประนีประนอม ไม่ยึดติดกับกฎเกณฑ์อะไรเกินไปนักของไทดำที่แฝงอยู่ในเรือนอันเรียบง่ายนั้น

5.3.4 ภูมิปัญญาเชิงช่าง

ความจริงแล้ว การถักร้อยสอดประสานกันของวัฒนธรรมชาติที่ล้วนมีในท้องถิ่น จนบรรลุเป็นเรือนอันงามสง่าไม่มีใครเหมือนนั้นเองที่แสดงภูมิปัญญาเชิงช่างในงานก่อร่างสร้างเรือนของไทดำ ให้เป็นที่ประจักษ์ได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม หากมองผ่านภาพรวมๆ และการกล่าวลอยๆ นี้เข้าไปพิจารณาในรายละเอียดกลับเห็นภูมิปัญญาเชิงช่างในเรือนไทดำได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ดังจะกล่าวต่อไปนี้

1. เสาไม้งาม ไทดำเอาธรรมชาติของต้นไม้ที่แยกแวกกิ่งออกเหนือโคนขึ้นไปเป็นเสาหลักในการรับน้ำหนักเรือน สิ่งที่เราคุ้นเคยกันคือการเอาไม้งามซึ่งเป็นแขนงเล็กๆ ที่ปลายกิ่งมาทำเป็นหนังสติก โดยที่ไม่เคยมองเห็นว่าลักษณะแบบเดียวกันนี้ที่ลำต้นหลักจะสามารถนำมาเป็นเสาค้ำจุนเรือนได้ แต่ไทดำมองเห็น เขาตัดกิ่งหนึ่งออก เหลืองามไว้พอที่จะเป็นบารอง โครงสร้างรับพื้นเรือนได้ จังหวะของการแตกกิ่งก็มักจะตอบรับกับระดับความสูงเหนือหัวของพื้นเรือนได้พอดี ความแข็งแรง ความพอดีและความมีอัตลักษณ์หลอมรวมอยู่ในองค์ประกอบเล็กๆ นี้อย่างน่าอัศจรรย์

2. ขาง โครงสร้างหลักทางนอนรับพื้นเรือนใช้ไม้ท่อนกลมโดยไม่ต้องโกรกหรือฉาก หรือไม่ก็ฉากให้มีหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ลักษณะเช่นนี้ยอมทำให้รับแรงได้ดีทั้งแรงกดจากพื้นเรือนด้านบนและแรงกระทำจากด้าน

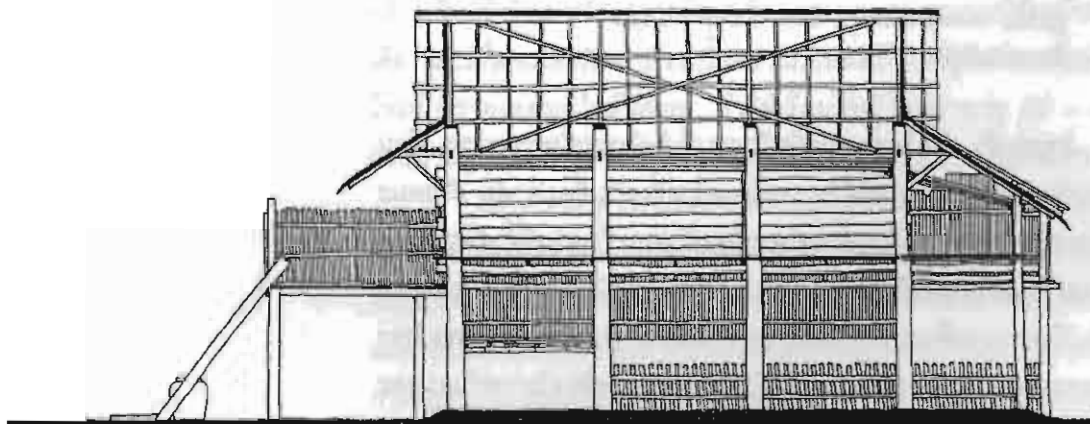

รูป 5.24 ชั้นโลขึ้นเรือนไทดำที่บ้านกวยมีการ
แต่งแม่ชั้นโลให้โค้งแอ่นเล็กน้อย

ข้าง โดยไม้ไม่บิดตัว มีข้อที่น่าสังเกตในการวางขาพาดกับง่ามเสาให้ปลาย
ยื่นเลยเสาออกไปทั้งสองด้าน ไทดำคงไม่ได้ทำเช่นนี้ด้วยเหตุผลทางวิศวกรรม
โครงสร้าง แต่ลักษณะเช่นนี้คงไม่มีอะไรดีเท่าการนำเอาหลักวิชาการทางวิศวะ
กรรมมาอธิบายเช่นกัน กล่าวคือ การปล่อยให้ขายื่นเลยแทนการกุดอยู่แค่
เสาช่วยถ่วงแรงที่กดลงบนเสาให้อยู่ในอาการสมดุล ไม่เกิดแรงบิดในเสา ใน
ทางโครงสร้างจึงทำให้เสามั่นคงแข็งแรง ส่วนในเชิงการใช้ประโยชน์ยอมทำให้
พื้นเรือนขยายกว้างเลยเสาออกไป นับว่าได้ประโยชน์ทั้งสองทาง

3. ชั้นโล (ชั้นไหล) หรือ ชั้นโด คำนี้ทำให้เราย้อนกลับไปหาราก
ของคำว่า บันได ได้เป็นอย่างดี ดูประหนึ่งว่า ไทดำจะให้ความสำคัญกับองค์
ประกอบนี้ไม่น้อย ส่วนใหญ่เขาจึงทำชั้นโลขึ้นเรือนกันด้วยไม้จริงไทดำเมือง
เพชรนิยมทำชั้นโลให้มีจำนวน 7 ชั้น เขากล่าวในทำนองเดียวกันว่ารับกับ
จังหวะการก้าวขึ้นลงได้พอดี ไม่ถี่หรือห่างเกินไปสำหรับชั้นโลขึ้นเรือนไทดำ
ละแวกบ้านกวยมีความน่าสนใจเป็นพิเศษ ตรงที่แม่ชั้นโลได้รับการแต่งให้โค้ง
แอ่นลงเล็กน้อย ชั้นทั้งเจ็ดวางเรียงกันขึ้นไปตามการทอดแอ่นนั้น (รูป 5.24)
รายละเอียดเพียงเล็กน้อยนั้นนอกจากทำให้ชั้นโลดูอ่อนช้อยงามตาแล้ว ยังทำ
ให้การขึ้นลงง่ายขึ้นอย่างได้ผล

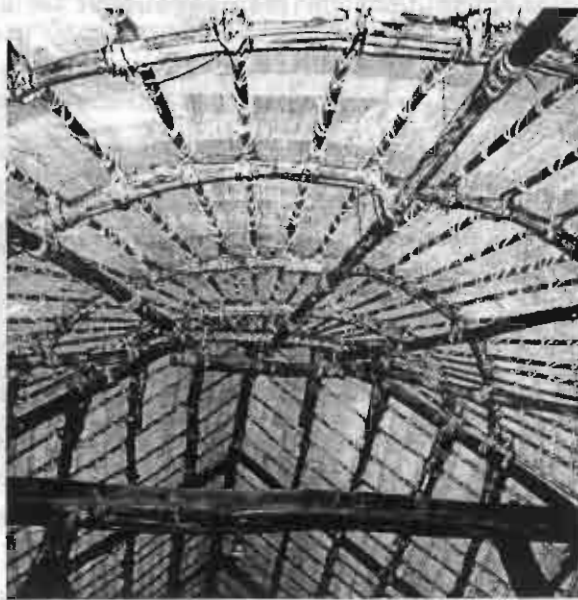
4. ไม้ไขว้ขาเปี้ย โดยปกติแล้วโครงหลังคาเพื่อรองรับวัสดุมุงประ
กอบด้วยไม้แนวตั้ง (จันทัน) และไม้แนวนอน (แป) วางพาดกันเป็นโครงรูปสี่
เหลี่ยม โครงหลังคาเรือนไทดำก็มีองค์ประกอบสำคัญเช่นเดียวกันนี้ คือมีสังข์ยาว
และฮาววางพาดกัน แต่ยังมีไม้ไผ่รวกลายาวซึ่งพาดทแยงอยู่ได้สังข์ยาวจากไม้
ซ่มหัวซื่อเหนือเสาไปจรดด้านบนในลักษณะไขว้กันเป็นรูปกากบาท (รูป 5.25)
หรืออย่างน้อยต้องมีอยู่ลำหนึ่ง และก็เพียงพอที่จะเปลี่ยนโครงสร้างรูป
สี่เหลี่ยมให้เป็นโครงสร้างรูปสามเหลี่ยมอันแข็งแรงแน่นอนหา ไม้ไขว้ขาเปี้ยเป็น
องค์ประกอบที่สะดุดตา เมื่อเข้าไปอยู่ใต้ชายคาเรือนของเขาจะสัมผัสรู้ได้ทันที
เพราะเป็นลักษณะเฉพาะซึ่งไม่มีในบ้านเรือนของคนไทยอันคู่กัน

รูป 5.25 รูปตัดเรือนตามยาว ไม้ไขว้ขาเปี้ยพาดทแยงยึดโครงหลังคา

5. กวางตุบ ไม้ฮาวนั้นวางพาดตามแนวนอนบนลึงยั่วทางด้านข้างเรือนเพื่อรับกลอนลึงและดับหญ้าคา อาจใช้ไม้ไผ่หรือไม้ท่อนขนาดราวลำไม้ไผ่ กวางตุบทำหน้าที่คล้ายกันนี้ หากแต่อยู่ที่ด้านสกัดของเรือนซึ่งมีลักษณะโค้งดั่งโครงร่ม ลำไม้ไผ่และไม้ท่อนที่ใช้เป็นไม้ฮาวทางด้านข้างนั้นมีความแข็งแรงพอเพียง แต่มีอาจตอบรับกับการดัดโค้งได้ ในการผสมผสานความอ่อนและความแข็งเข้าด้วยกัน ไทดำนำเอาไม้ไผ่รวกลำเรียวยาวเล็กที่สามารถดัดโค้งได้ง่าย เพิ่มจำนวนรวมเข้าด้วยกันเป็น 5 - 6 ลำความแข็งแรงที่สามารถดัดโค้งได้ในเวลาเดียวกันกับบรรลุผลอย่างน่านิยม (รูป 5.26)

6. ดับหญ้าคา เรือนไทดำแบบดั้งเดิมล้วนมุงหลังคาด้วยหญ้าคาทั้งสิ้น ด้วยการเอามากรองเข้าดับกับแกนไม้ไผ่ยาว 3 ศอก หรือ 4 ศอกก็มี ดับหญ้านี้เองที่เอื้อให้การมุงหลังคาทรงกระดองเต่าที่มีความโค้งมนไม่เหมือนใครอยู่ในวิสัยที่ไม่เกินจริง เพราะสามารถมุงดัดโค้งไปตามแนวโครงหลังคา ด้านสกัดได้โดยง่าย อย่างที่วัสดุเชิงอุตสาหกรรม เช่น กระเบื้องหรือสังกะสีที่แข็งแรงตรงมีอาจทำได้

รูป 5.26 กวางตุบที่หลังคาด้านสกัด ใช้ไม้ไผ่รวก 5-6 ลำ
มัดรวมกันดัดโค้ง

สรุปแล้ว เมื่อไทดำลงหลักปักฐานที่เมืองเพชรในระยะแรก เรือนแบบเดียวกันกับที่สิบสองจุไทได้รับการปลูกสร้างขึ้นเป็นที่อยู่อาศัย ลักษณะเป็นเรือนทรงกระดองเต่า เรือนทั้งหลังสะท้อนลักษณะถิ่นฐานที่ตั้งด้วยบรรดาวัสดุปลูกสร้างที่ล้วนหาได้ในท้องที่ ความน่าสนใจที่ประการหนึ่งของคติชนชาวไทดำ คือการวางเรือนขวางตะวัน อย่างไรก็ตาม ด้วยเงื่อนไขจำเพาะของรูปเรือนทรงกระดองเต่า การวางเช่นนี้กลับมีความสอดคล้องกับการรับลมและกันแดดได้พอดี แสดงการตอบรับกับสภาพลมฟ้าอากาศอย่างอ่อนอ่อนผ่อนตาม

รูปลักษณะเรือนทรงกระดองเต้านั้นมีลักษณะเป็นเรือนตั้งอยู่บนเสาสูง ตามแบบฉบับของผู้คนในวัฒนธรรมน้ำที่นิยมยกพื้นเรือนให้ลอยขึ้นไปจากพื้น วัฒนธรรมการปลูกสร้างเยี่ยงนี้มีความเก่าแก่และมีอัตลักษณ์ หลังคาเรือนที่มุงด้วยหญ้าคามีความชันมาก โค้งมนในด้านสกัด และทอดชายด้านข้างลงต่ำเกือบติดดิน จนดูเหมือนว่าเรือนประกอบด้วยเสาและหลังคาเท่านั้น พื้นและฝาเรือนถูกซ่อนอยู่ใต้ร่มหลังคาทรงกระดองเต้าอย่างแนบเนียน เว้นแต่ชานแดดซึ่งเป็นชานรับบันไดทางขึ้นที่ยื่นพื้นเลาะชายคาออกมาจากด้านสกัดปีกหนึ่ง ความพิเศษในลักษณะทางสถาปัตยกรรมเช่นนี้ ทำให้เรือนไทดำเป็นสัญลักษณ์ประจำชนเผ่าที่โดดเด่นเหนือเรือนของชนหมู่ใดในละแวกนี้ ในประการสำคัญ เรือนไทดำมีความเป็นเรือนแห่งธรรมชาติ ตามวิถีทางในการอยู่อย่างกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมของชนผู้สร้างสรรค์ จนปรากฏออกมาเป็นความงามตามธรรมชาติในแบบฉบับของความเรียบง่าย สมถะ ไร้การปรุงแต่ง นอกเหนือจากนี้ เรือนไทดำยังบรรจุภูมิปัญญาการปลูกสร้างอันมีอัตลักษณ์ไว้อย่างเต็มเปี่ยม

เรือนจั่วเดี่ยวทรงกระดองเต้าเป็นจุดเริ่มต้นของพัฒนาการเรือนไทดำในไทย เรือนหลังน้อยสำหรับครอบครัวเล็กๆ นี้เพิ่มจำนวนอย่างต่อเนื่องตามการขยายตัวของครอบครัว โดยการทำขึ้นใหม่ซ้ำต้นแบบภายใต้เงื่อนไขของสภาพแวดล้อมใหม่ทางวัฒนธรรม แทนการต่อเรือนเดิมออกทางด้านสกัด จนกลายเป็นเรือนยาวดั่งในถิ่นฐานเก่า อย่างไรก็ตาม การขยายตัวจากเรือนเดิมถูกนำมาใช้อีกครั้งในภายหลัง แต่เป็นไปในวิธีใหม่ คือการขยายเรือนออกทางด้านข้างประชิดเรือนเดิมเข้าลักษณะเรือนจั่วแฝด ที่มีตัวอย่างเรือนของคนไทยเป็นต้นแบบให้เห็นอยู่ทั่วไป ตอบรับกับภาวะการณที่คนมากขึ้นแต่ที่ดินเท่าเดิม ในที่สุดแล้ว เมื่อวิธีการขยายจากเรือนเดิมดำเนินต่อไปก็กลายสภาพเป็นเรือนจั่วหมู่หรือเรือนหลายจั่ว กระแสนี้ทำให้เรือนจั่วเดี่ยวลดลงไปโดยปริยาย

วันเวลาพาเรือนไทดำพัฒนาค่อยๆ คลี่คลายจากเรือนทรงกระดองเต้าไปเป็นเรือนไทยที่มีหลังคาจั่วทรงจอมแห พร้อมๆ กับการเปลี่ยนวัสดุปลูกสร้างเป็นไม้จริงและวัสดุมุงหลังคาเชิงอุตสาหกรรมแทนการใช้หญ้าคาอย่างเดิม และเมื่อคนไทยรับเอาเรือนปั้นหยาแบบฝรั่งเข้ามาอยู่ในความนิยม กระแสใหม่นี้ก็ถ่ายทอดสู่หมู่ไทดำด้วย ทำให้เรือนที่อยู่ในช่วงอายุ 30 – 40 ปีที่ผ่านมาปลูกเป็นเรือนทรงปั้นหยาและทรงมนิลามุงกระเบื้องกันเป็นแถว

อย่างไรก็ตาม เรือนไทดำมีความเป็นเรือนแห่งชีวิตโดยแท้ ไม่ว่าเรือนจะแปรเปลี่ยนรูปลักษณะภายนอกไปเช่นไร ความผูกพันที่คนมีต่อเรือนนั้นยังคงแนบแน่น นับเนื่องตั้งแต่เกิดจนตาย เรือนเป็นที่พักพิงอาศัยไปตลอดชีวิต แม้ลาโลกนี้ไปแล้ว ก็ยังอาศัยอยู่ในเรือนหลังเดิมต่อไปในสถานะของผีเรือน การอยู่ร่วมในเรือนเดียวกันระหว่างคนกับผี ทำให้เรือนมิเพียงรองรับความสะดวกต่อการใช้สอยทางกายของคนเป็นเท่านั้น ยังเป็นพื้นที่รองรับพิธีกรรม

อันเกี่ยวเนื่องกับผี ที่มีความสุขทางใจของคนเป็นอยู่เบื้องหลังอีกด้วย เรือนไทดำจึงสะท้อนสภาพแวดล้อมธรรมชาติของถิ่นฐาน ในขณะที่สะท้อนวิถีชีวิตตามวิถีทางของไทดำไปพร้อมๆ กัน นับเนื่องเป็นสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมโดยสมบูรณ์

ตอนที่ 3 สภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยของชาวไทดำในเวียดนาม

บทที่ 6

โลกทัศน์ไทดำในเวียดนาม

สิบสองจุไททางภาคตะวันตกเฉียงเหนือหรือภาคพายัพของเวียดนามเป็นที่อยู่ดั้งเดิมของคนไทดำ ไทดำในเวียดนามจัดอยู่ในกลุ่มของคนท่าย (Thai) คนไทในเวียดนามซึ่งมีจำนวนราวหนึ่งล้านคนสามารถแบ่งออกได้เป็นสองกลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มท่าย (Thai) และไต (Tày) โดยกลุ่มท่ายประกอบด้วย ไทดำ ไทขาว ไทแดง และไทกลุ่มย่อย เช่น ไทซ่านไจ (Sán Chay) และ ไทไย (Giáy) เป็นต้น ขณะที่กลุ่มไต ประกอบด้วย ไทไต และไทหนุง (Tày, Nùng) (ทวี สว่างปัญญางกูร, 2539: 1) คนไทกลุ่มท่ายมักตั้งบ้านเรือนอยู่ทางด้านขวามือของแม่น้ำแดงจนจรดพรมแดนเวียดนาม-ลาว ขณะที่กลุ่มไตมีถิ่นฐานอยู่ทางด้านซ้ายของแม่น้ำแดงไปทางด้านทิศตะวันออกจนสุดพรมแดนจีน-เวียดนาม ข้อแตกต่างระหว่างกลุ่มท่ายและไตที่เห็นชัดเจน คือ กลุ่มท่ายมีอักษรภาษาใช้เป็นของตนเอง เช่น อักษรภาษาของไทดำ ไทขาว ไทแดง เป็นต้น ขณะที่กลุ่มไต เช่น ไทไต และไทหนุงไม่มีอักษรของตนเอง ในสมัยโบราณไทไตและไทหนุงต้องใช้อักษรจีนและในปัจจุบันเปลี่ยนมาใช้อักษรโรมันตามอักษรวิธีเวียดนาม นอกจากนั้นกลุ่มไตยังรับอิทธิพลของเวียดนามและจีนมากกว่ากลุ่มท่าย เช่น การสร้างเรือนติดดิน และความเชื่อทางศาสนา ไทขาวคนไทในกลุ่มท่ายก็รับอิทธิพลของจีนและเวียดนามอยู่บ้าง แต่น้อยกว่าคนกลุ่มไตและมากกว่าไทดำ (ทวี สว่างปัญญางกูร, 2539: 1-2)

ไทดำในสิบสองจุไทมีประวัติศาสตร์และพัฒนาการทางด้านการเมืองการปกครองและลักษณะทางสังคมที่ค่อนข้างแตกต่างจากไทดำในประเทศไทย เนื่องจากไทดำสิบสองจุไทอยู่ภายใต้การปกครองของสาธารณรัฐเวียดนาม จึงมีโอกาสได้รับอิทธิพลและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของเวียดนามอยู่น้อย แต่อย่างไรก็ตามไทดำในสิบสองจุไทมีลักษณะร่วมกันหลายประการกับไทดำในประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นที่การแต่งกาย ลักษณะครอบครัว ความเชื่อตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่และประเพณี ซึ่งพอจะแยกกล่าวได้ดังนี้

6.1 การแต่งกาย

การแต่งกายของไทดำในเวียดนามมีทั้งที่แตกต่างและคล้ายคลึงกับของไทดำในประเทศไทย โดยเครื่องแต่งกายแบบประเพณีของชายไทดำในเวียดนามไม่มีใครมีความแตกต่างมากนักจากของชายไทดำในประเทศไทย (รูป 6.1) ขณะที่การแต่งกายโดยเฉพาะเสื้อของหญิงไทดำในสองพื้นที่ค่อนข้างมีความแตกต่างกัน กล่าวคือถึงแม้ว่าเดิมหญิงไทดำสิบสองจุไทนิยมสวมใส่เสื้อและผ้าถุงสีดำหรือน้ำเงินเข้ม โดยเสื้อมีลักษณะคอตั้ง แขนยาว และ

รูป 6.1 การแต่งกายแบบประเพณีของชาย-หญิงไทดำ ในประเทศเวียดนาม

ผ้าหน้า แต่เสื้อของสตรีไทดำในเวียดนามค่อนข้างสั้นและมีขนาดเล็กกว่าของหญิงไทดำในประเทศไทย นอกจากนั้นลักษณะของกระดุมที่เลียนแบบแมลง เช่น กระดุมจักจั่น กระดุมเขากูด และกระดุมโตกระปือ (ผีเสื้อ) ของเสื้อหญิงไทดำในเวียดนามก็แตกต่างจากลักษณะของกระดุมเสื้อไทดำในประเทศไทย (รูป 6.2) ปัจจุบันหญิงสาวไทดำสิบสองจุไทในเวียดนามหันมาสวมใส่เสื้อแบบไทดำที่ตัดเย็บด้วยผ้าสีสดใส เช่น สีเขียว ชมพู ม่วง และน้ำเงิน เป็นต้น ส่วนผ้าถุงแบบโบราณที่เมืองวาดในสิบสองจุไทพบว่ามีลักษณะคล้ายกับผ้าถุงลายแดงโมของไทดำในประเทศไทย นอกจากนั้นในงานพิธีกรรม ไทดำสิบสองจุไทยังมักสวมเสื้อคลุมยาวสีดำที่เรียกว่า “เสื้อฮี” โดยเอาด้านที่เป็นสีดำล้วนออกข้างนอก และเอาด้านที่มีลวดลายไว้ข้างใน คล้ายอย่าง que ไทดำในประเทศไทยปฏิบัติกัน และหญิงไทดำสิบสองจุไทยังนิยมโพกศีรษะด้วยผ้าเปียที่ทอมาจากผ้าฝ้ายย้อมสีครามเข้มหรือดำประดับด้วยการปักลวดลายสีสรรต่างๆ มากกว่าหญิงไทดำในประเทศไทย (รูป 6.3)

รูป 6.2 การแต่งกายแบบประเพณีของหญิงไทดำ

รูป 6.3 หญิงไทดำสวมใส่เสื้ออย่างประเพณีเดิมแต่ตัดเย็บด้วยผ้าสีสดใสและโพกผ้าเปียที่ศีรษะ

6.2 ประวัติศาสตร์

บรรพบุรุษของคนไทสันนิษฐานว่าคงตั้งถิ่นฐานทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของเวียดนามหรือสิบสองจุไทมากกว่าสองพันปี หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของเวียดนามกล่าวถึงกลุ่มคนไทตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11 ภายหลังที่เวียดนามได้รับเอกราชจากจีน (เก็ม จอง, 2532: 2) สิบสองจุไทเป็นเขตปกครองตนเองเป็นอิสระมาช้านาน โดยคำว่า “จุ” อาจมาจาก “จู้” ที่แปลว่า ลำเนา ถึงแม้ว่าสิบสองจุไทเป็นเมืองสามฝ่ายฟ้าที่ต้องส่งเครื่องบรรณาการแก่ลาว จีน และเวียดนาม เนื่องจากสิบสองจุไทมีอาณาเขตติดต่อกับจีน เวียดนาม และลาว แต่กระนั้นก็ตามผู้มีอำนาจเหนือสิบสองจุไทเหล่านี้ก็ไม่ได้

เข้าไปยุ่งเกี่ยวในการปกครองแต่อย่างใด คงปล่อยให้เป็นการปกครองกันเองตามเดิม เช่น รวบทศวรรษที่ 19-20 เมื่อเวียดนามขยายอิทธิพลมาทางใต้และลาวขยายอิทธิพลมาทางตะวันตก สิบสองจุไทก็ยังมีอิสรภาพในการปกครองตนเองถึงแม้ว่าขณะนั้นสิบสองจุไทตกอยู่ภายใต้การคุ้มครองของนครหลวงพระบาง เช่น เดียวกันกับเมื่ออาณาจักรล้านช้างอยู่ภายใต้อิทธิพลของสยามในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นและสิบสองจุไทอยู่ภายใต้อิทธิพลของสยามด้วย แม้กระทั่งเมื่อฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลเหนืออินโดจีนในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ดินแดนสิบสองจุไทก็ยังมีอิสระในการปกครองตนเองที่เรียกว่า "เขตไทยปกครองตนเอง" โดยมีผู้นำท้องถิ่นเป็นหัวหน้า แต่พยายามรักษาสมดุลภาพความสัมพันธ์ระหว่างส่วนการปกครองของคนไทและประเทศฝรั่งเศส (มาเซียง ดัสเซ และไพฑูร ดัสเซ, 2519: 24) ในวันที่ 29 พฤษภาคม ค.ศ. 1890 มีการรับรองสนธิสัญญาปาวิ ระหว่างประเทศฝรั่งเศสและเดิยว วัน ตริ (Đèo Văn Tri) ซึ่งเป็นคนจีนจากแมนดาริน เคยได้รับการแต่งตั้งเป็นกษัตริย์ลาว สนธิสัญญาปาวิแต่งตั้งให้ เดิยว วัน ตริ เป็นผู้ครองสิบสองจุไท โดยสิบสองจุไทมีสถานะเป็นสหพันธ์ในระดับรัฐเช่นเดียวกับลาว และต่อมาอีก 1 ปี ได้เลื่อนสถานะเป็นรัฐร่วมสมบท (associe) ของสาธารณรัฐฝรั่งเศส ในยูเนียนฝรั่งเศส (Union Francaise) หรือสหภาพฝรั่งเศส มีรัฐบาลทำหน้าที่ปกครองประเทศ แต่กลับทำให้ชาวเวียดนามเกิดปฏิกิริยาต่อต้านอย่างรุนแรง โดยเฉพาะกลุ่มเวียดนามี่เนื่องจากเห็นว่าเป็นการชลอให้ประเทศเวียดนามทั้งหมดไม่ได้รับเอกราชเร็วขึ้น นอกจากนั้นยังเกิดความขัดแย้งภายในสหพันธ์ เนื่องจากความไม่พอใจในการปกครองแบบเผด็จการของ เดิยว วัน ลอง (Đèo Văn Long) และคนไทดำส่วนหนึ่งเข้าไปช่วยเหลือนฝ่ายเวียดนามในการทำสงครามเดียนเบียนฟูกับฝรั่งเศส (มาเซียง ดัสเซ และไพฑูร ดัสเซ, 2519: 24, 33, 39) ฝรั่งเศสพ่ายแพ้สงครามที่เดียนเบียนฟูในปี พ.ศ. 2497 (ค.ศ. 1954) และได้มีการเจรจาทำสัญญาสันติภาพระหว่างเวียดนามและฝรั่งเศส ณ กรุงเจนีวา โดยทั้งสองประเทศตกลงที่จะแบ่งประเทศเวียดนามออกเป็น 2 ส่วน โดยให้เวียดนามเหนืออยู่ภายใต้การปกครองของเวียดนาม และเวียดนามใต้ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส มีการจัดตั้งเขต ไท-แม้ว ปกครองอิสระ (Tai-Meo Autonomous Zone) หรือ เขตไต-บัค ปกครองอิสระ (Tây-Bắc) ขึ้น คิดเป็นดินแดน 1/5 ของดินแดนเวียดนามเหนือทั้งหมด โดยมีเมืองหลวงอยู่ที่บ้านเชียงลี (Bản Chiềng Ly) แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 16 จุ (chau) ประกอบด้วยประชากรจำนวนราว 500,000 คน รวม 25 เผ่าพันธุ์ โดยคนเผ่าไทที่มีจำนวน 190,000 คน และเผ่าแม้วจำนวน 60,000 คน มีความสำคัญที่สุด มีการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารที่ทำหน้าที่เป็นข้าหลวงประจำเขต ซึ่งประกอบด้วย คนไท 10 คน คนแม้ว 5 คน คนเวียดนามที่มาจากที่ราบจำนวน 2 คน แย้ 1 คน และผู้แทนจากเผ่าชนกลุ่มน้อยที่มีความสำคัญรองลงไปจำนวน 10 คน (มาเซียง ดัสเซ และไพฑูร ดัสเซ, 2519: 65-66)

การกำหนดเขตปกครองตนเอง ไท-แม้ว ภายหลังปี ค.ศ. 1954 นั้นไม่เป็นที่ทราบแน่ชัดว่า เวียดนามเหนือมีความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองและสังคมแบบดั้งเดิมของไทดำหรือไม่ บางกระแสกล่าวว่า เวียดนามไม่ได้พยายามที่จะเปลี่ยนหรือกระทบกระเทือนขนบธรรมเนียมและความเชื่อของไทดำ แต่ผลกระทบทางด้านจิตวิทยาของนโยบายทางการเมืองและเศรษฐกิจค่อยๆ เปลี่ยนคุณค่าดั้งเดิมของไทดำ (Schrock, J. et al., 1972: 44) กล่าวคือภายหลังจากความบอบช้ำจากสงคราม รัฐบาลใหม่ของเวียดนามเหนือเริ่มต้นการพัฒนาประเทศด้วยการฟื้นฟูเศรษฐกิจ การจัดระเบียบทางสังคมและการเมือง ภายหลังการประชุมพรรคครั้งที่ 3 ในปี ค.ศ. 1960 มีการริเริ่มระบบโครงสร้างแบบสังคมนิยม ด้วยการปฏิวัติสามประการที่รัฐบาลต้องเร่งดำเนินการ คือ การปฏิวัติที่เกี่ยวกับการผลิต การปฏิวัติทางวัฒนธรรมและแนวความคิด และการปฏิวัติทางวัฒนธรรมและเทคนิค (เหงียนดักเวียน, 2545: 323) อาจจะเป็นเนื่องจากการปฏิวัตินี้ดังกล่าวพิธิเสนผีบ้านผีเมือง ของไทดำลดความสำคัญลง และหลังปี ค.ศ. 1954 และชาวนาไทดำหันมาทำนาปีละ 2 ครั้ง เนื่องจากรัฐบาลเวียดนามเหนือมีนโยบายปฏิรูปที่ดิน เพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรกรรม อันถือว่ามีความสำคัญเป็นอันดับแรกของการฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมดังจะเห็นได้จากพื้นที่การเพาะปลูกในเวียดนามเหนือมีจำนวนเพิ่มขึ้นจากจำนวน 2,139 พันเฮกตาร์ ในปี 1939 เป็น 2,870 พันเฮกตาร์ ในปี 1960 พื้นที่ชลประทานในปี 1960 มีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็น 7 เท่า ของปี 1939 คือ จากจำนวน 345.7 พันเฮกตาร์ เป็น 2,202.4 พันเฮกตาร์ และผลผลิตอาหาร เช่น ข้าวเปลือกและผลผลิตอื่นในปี 1960 มีปริมาณเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าของปี 1939 กล่าวคือ จาก จำนวน 2,728 พันตัน เป็น 4,698 พันตัน (เหงียนดักเวียน, 2545: 324) ซึ่งอาจเป็นผลทำให้ไทดำในปัจจุบันไม่นิยมสร้างยุ้งข้าวเพื่อเก็บข้าวไว้รับประทานตลอดทั้งปี เนื่องจากไทดำทำนาหลายครั้งภายในหนึ่งปีจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องการที่สำหรับเก็บข้าว รวมทั้งประเพณีสิบสองเดือนของไทดำที่มีฐานมาจากการทำนาปีละหนึ่งครั้งต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย

6.3 ลักษณะทางสังคมและการปกครอง

6.3.1 ลักษณะทางสังคม

ระบบสังคมไทดำในสิบสองจุไทในอดีตเป็นสังคมแบบศักดินาที่มีการจำแนกชนชั้นในสังคม และการจำแนกชนชั้นทางสังคมให้โอกาสในการเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ไม่เท่ากัน ชนชั้นในสังคมไทดำในอดีตสามารถแบ่งคร่าวๆ ได้เป็น 4 กลุ่ม คือ ชนชั้นปกครองหรือผู้ท้าว ชนชั้นหมอช่าง ชนชั้นสามัญชนหรือผู้น้อย (ไป หรือ ไพร์) และชนชั้นทาส โดยชนชั้นทั้งสี่แบ่งตามเชื้อชาติ ตระกูล และสีผิว กล่าวคือ ชนชั้น 3 ระดับแรกเป็นไทดำที่แบ่งตามสายตระกูล คือ

ชนชั้นปกครอง ได้แก่ไทดำตระกูลล่อคำ หรือ ตระกูลล่อ หรือ ลอบัก (ล่อเงิน) หรือ บางหมู่บ้านอาจเป็นตระกูลกวางคำก็ได้ ส่วนหมอช่างผู้ประกอบพิธีกรรม มักจะเป็นไทดำตระกูลเลื่องหรือตระกูลกา (Placzek, 1990 : 55-56) และชนชั้นสามัญ ได้แก่ ไทดำตระกูลต่างๆที่เหลือ เช่น ตระกูลลาว ทอง ลู และวี ชนชั้นสามัญยังหมายรวมถึงไทดำที่มีความยากจนและยอมตกเป็นทาสรับใช้ของชนชั้นปกครองที่เรียกว่า กวงยกอีกด้วย (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2533 : 76-82) ในอดีตไทดำประกอบด้วยตระกูลหรือสังวาว 12 ตระกูล ส่วนคนฆ่าหรือส่า ถือว่าเป็นชนชั้นข้าทาส

การแบ่งชนชั้นทางสังคมของไทดำสัมพันธ์กับพงศาวดารเมืองแกลง ตำนานในดินแดนดั้งเดิมของเวียดนาม และตำนานที่เล่าขานแถบเมืองซอนลา (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2504: 207-209; ถวิล เกษรราช, 2512 : 37-47; มาเซียล ดัสเซ และไพฑูร ดัสเซ, 2519: ค-ง; Schrock, J. et al., 1972: 41-42) ที่กล่าวว่าถึงกำเนิดของไทดำและคนฆ่า โดยบรรพบุรุษของไทดำกำเนิดมาจากผลน้ำเต้า บรรพบุรุษไทดำตระกูลกวางกำเนิดออกมาจากรูของผลน้ำเต้าเป็นอันดับแรก ตามมาด้วยบรรพบุรุษไทดำตระกูลเลื่อง (หลวง) เป็นอันดับสอง และบรรพบุรุษไทดำตระกูลอื่นๆที่เหลือ แต่บรรพบุรุษไทดำตระกูลล่อคำผู้เป็นชนชั้นปกครองไม่ได้กำเนิดจากผลน้ำเต้า เนื่องจากแกลงหลวงผู้เป็นเทพเจ้าสูงสุดของไทดำเป็นผู้สร้างและส่งลงมายังโลกมนุษย์เพื่อให้เป็นผู้บุกเบิกและปกครองชุมชนไทดำ ขณะที่บางตำนานกล่าวว่าบรรพบุรุษตระกูลล่อเป็นผู้ช่วยไทดำตระกูลล่อคำบุกเบิกดินแดนของไทดำด้วย ด้วยเหตุจากตำนานดังกล่าวจึงทำให้ไทดำตระกูลล่อคำได้รับการยกย่อง เนื่องจากมีแกลงเป็นผู้สร้างและสามารถติดต่อกับแกลงได้ ไทดำตระกูลล่อที่เป็นผู้ช่วยตระกูลล่อคำและตระกูลกวางผู้กำเนิดจากรูของผลน้ำเต้าเป็นอันดับหนึ่งจัดเป็นชนชั้นกลางที่อยู่ระหว่างผู้ปกครองกับสามัญชน เช่น ถ้าหากเมืองใดไม่มีไทดำตระกูลล่อคำ ไทดำตระกูลล่อหรือกวางจะถูกเลือกให้เป็นผู้นำ (Condominas, 1990: 72; Placzek, 1990: 56) ไทดำตระกูลเลื่องที่กำเนิดจากผลน้ำเต้าเป็นอันดับสอง ถือว่าเป็นชนชั้นหมอช่างหรือผู้นำประกอบพิธีกรรม ไทดำตระกูลอื่นๆที่กำเนิดเป็นลำดับถัดมาถือว่าเป็นชนชั้นสามัญ ส่วนคนฆ่าที่ถือว่าเป็นชนชั้นข้าทาสหรือแรงงานมีกำเนิดคล้ายกับของคนฆ่าและคนไทกลุ่มอื่นๆ ผิดแต่ว่าคนฆ่ากำเนิดจากรูที่เกิดจากการใช้ไม้คานไฟเสียบเข้าไปในผลน้ำเต้า ทำให้มีรอยเขม่าดำติดอยู่ที่ผิวของคนฆ่า คนฆ่าจึงมีผิวดำคล้ำ

ตำแหน่งเพี้ยเจ้าหรือชนชั้นปกครองของไทดำมีการสืบทอดทางสายโลหิต กล่าวคือ มีการสืบทอดตำแหน่งจากบิดาสู่บุตรชายคนโตหรือผู้สืบเชื้อสายฝ่ายชายอื่น ถ้าบุตรชายคนโตไม่มีความเหมาะสม ผู้ที่เป็นเพี้ยท้าวทำหน้าที่สองอย่าง คือ เป็นเจ้าเมืองจัดการเรื่องเมืองและเป็นเจ้าเลื่อจัดการเรื่องความเชื่อ (คำ จอง, สัมภาษณ์, 19 ธันวาคม 2547)

การจัดระเบียบทางสังคมของไทดำมีผลต่อการสรรที่นาในชุมชน โดยมีเจ้าเมืองหรือเพี้ยเจ้าเป็นผู้ทำการจัดสรรและมีสิทธิ์ที่จะเลือกที่ดินที่ดีที่สุด แก่ตนเองและญาติพี่น้อง เพี้ยเจ้าและขุนนางที่คิดเป็นจำนวน 5% ของจำนวนประชากรทั้งหมดในชุมชนมักจะครอบครองผืนนาที่อุดมสมบูรณ์ที่คิดเป็นจำนวน 50% ของจำนวนผืนนาทั้งหมด ขณะที่ผืนนาจำนวนที่เหลือ 50% จะถูกจัดสรรให้แก่ราษฎรที่มีจำนวน 95% ของจำนวนประชากรทั้งชุมชน (Condominas, 1990: 61-62) การจัดสรรที่นาสันนิษฐานว่าน่าจะแบ่งตามขนาดของครอบครัวเป็นสำคัญ เนื่องจากภูมิประเทศของสิบสองจุไทยประกอบด้วยภูเขาและป่าไม้จำนวนมาก ทำให้ที่ราบสำหรับใช้เป็นผืนนามีจำนวนน้อย ไม่พอเพียงต่อการจัดสรรเป็นรายบุคคล พร้อมกันนั้นถือว่าพื้นที่นาเป็นของชุมชนไม่มีใครเป็นเจ้าของ เมื่อภายในชุมชนมีพลเมืองมากขึ้น การจัดสรรที่นาต้องได้รับการจัดสรรใหม่ ทำให้จำนวนที่ดินต่อคนมีขนาดเล็กลง การแบ่งชนชั้นทางสังคมของไทดำยังมีผลต่อการแยกป่าไถ่หรือป่าช้าของชนชั้นปกครองกับสามัญชน โดยชนชั้นปกครองจะประกอบพิธีศพ ณ ป่าไถ่ที่ใกล้กับภูเขา เรียกว่า ดงเชียงแก้ว ขณะที่ชั้นสามัญชนจะประกอบพิธีศพ ณ ป่าไถ่ที่อยู่ใกล้กับนาข้าวในหมู่บ้าน (คำ จอง, สัมภาษณ์ 19 ธันวาคม 2547)

6.3.2 การจัดการปกครอง

ระบบการปกครองของไทดำในสิบสองจุไทยในอดีตแบ่งออกได้เป็นหลายระดับ คือ ระดับเมืองหลวงซึ่งปกครองเหนือดินแดนไทดำทั้งหมด ระดับเมืองเจ้าเมือง ระดับเมืองเพี้ย ระดับเมืองตง และระดับหมู่บ้าน โดยหลายหมู่บ้านรวมกันเป็นเมืองตงมีหัวเมืองตงเป็นผู้ปกครอง เมืองตงจำนวน 5-6 เมืองรวมกันเป็นเมืองเพี้ย มีเพี้ยเมือง (พญา) เป็นผู้ปกครอง หลายเมืองเพี้ยรวมกันเป็นเมืองเจ้าเมือง มีเจ้าเมือง (อาญา) เป็นผู้ปกครอง เช่น เมืองแกลงประกอบด้วย 9 เมืองเพี้ย เมืองใดมีเจ้าฟ้าผู้ปกครองดินแดนทั้งหมดเป็นผู้ปกครองถือว่าเมืองนั้นเป็นเมืองหลวง (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2545: 11)

การปกครองระดับ	เกิดจาก	ผู้ปกครอง
หมู่บ้าน	หลายครัวเรือนไทดำ	ตัวบ้าน (หัวบ้าน)
เมืองตง	หลายหมู่บ้าน	หัวตง
เมืองเพี้ย	5-6 เมืองตง	เพี้ยเมือง (พญา)
เมืองเจ้าเมือง	หลายเมืองเพี้ย	เจ้าเมือง (อาญา)
เมืองหลวง	เมืองเจ้าเมืองที่มีเจ้าฟ้าปกครอง	เจ้าฟ้า (อาญาเมืองหลวง)

อาณาเมืองหลวงหรือเจ้าฟ้ามักจะไม่ใคร่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการปกครองในระดับท้องถิ่น คงปล่อยให้ไปเป็นไปตามจารีตของแต่ละเมือง เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศของสิบสองจุไทยประกอบด้วยภูเขาสูงทำให้มีความยากลำบากในการเดินทางติดต่อกัน มีผลให้การรวมตัวระหว่างเมืองเป็นไปด้วยความลำบาก กระนั้นก็ตามเจ้าฟ้ามีหน้าที่ในการแต่งตั้งเจ้าเมืองทั้งหลาย และเกณฑ์กองกำลังจากเมืองต่างๆ เวลาเกิดสงครามทั้งจากภายในและภายนอก ตลอดจนมีหน้าที่เก็บส่วยเพื่อรวบรวมส่งเป็นเครื่องบรรณาการแก่บรรดาประเทศที่มีอำนาจรอบข้าง อันได้แก่ เวียดนาม ลาว และจีน (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2545: 11)

ปัจจุบันบ้านไทดำเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองส่วนท้องถิ่นของรัฐบาลเวียดนามที่แบ่งเขตการปกครองส่วนท้องถิ่นคล้ายกับของไทย ภายในหมู่บ้านประกอบด้วยคุ้มที่เรียกว่าโชน(thôn) หลายหมู่บ้านรวมเป็นซา(xã) ในภาษาเวียดนามที่เทียบได้กับตำบลของไทย ซาทำหน้าที่ดูแลระบบชลประทานของชุมชน ซารวมกันเป็นเวียน(huyện) หรืออำเภอ และจากเวียนเป็นติ่ง(tỉnh) หรือจังหวัด ผู้นำของหมู่บ้านไทดำหรือท้าวบ้านมาจากการเลือกตั้ง โดยต้องเป็นคนดีและอยู่ในตำแหน่งราว 5 ปี การจัดสรรที่นาภายในหมู่บ้านจัดสรรโดยรัฐ ชาวนามีสิทธิ์ทำกินบนที่นาที่ได้รับการจัดสรรราว 20 ปี หลังจากนั้นอาจมีการจัดสรรที่ดินใหม่ ทำให้ไทดำไม่มีที่นาตกทอดสู่ลูกหลาน ชาวนาไทดำตอบแทนรัฐด้วยข้าวสสาร หนึ่งครอบครัวได้รับจำนวนที่ดินจัดสรรมากน้อยเท่าไรนั้นไม่มีตัวเลขระบุแน่นอน (กว๋าง ถิ เฟื่อง, สัมภาษณ์, 17 ธันวาคม 2547)

6.4 ลักษณะครอบครัว

ครอบครัวไทดำมีลักษณะเป็นครอบครัวขยายที่หลายครอบครัวอาศัยอยู่รวมกันภายในเรือนหลังเดียว นอกจากนั้นยังเป็นครอบครัวแบบผัวเดียวเมียเดียว และถือฝ่ายชายเป็นสำคัญ ก่อนการแต่งงานชายไทดำต้องไปอาสา ที่เรือนของบิดามารดาของว่าที่ภรรยาเพื่อช่วยงานครอบครัวเป็นช่วงระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งอาจจะกินเวลาหลายปี เนื่องจากเรือนหลังหนึ่งอยู่กันหลายครอบครัว จึงมักมีข้อห้ามไม่ให้พี่ชายพูดคุยกับน้องสาวของภรรยาในกรณีพี่ชายไทดำมาอาสาที่เรือนของว่าที่ภรรยา และห้ามมิให้ชายพูดคุยกับหญิงที่เป็นภรรยาของคนอื่นภายในเรือน เพื่อป้องกันการสนทนสนมซึ่งจะนำไปสู่การผิดประเพณีได้

การเลี้ยงดูบุตรสาวและบุตรชายในครอบครัวไทดำมีความแตกต่างกัน เห็นได้จากในพิธีทำขวัญให้ทารก ถ้าเป็นทารกหญิงจะพันเส้นด้ายไว้ที่นิ้วของทารก เพื่อว่าเมื่อทารกหญิงเติบโตขึ้นจะได้รู้จักการทอผ้า แต่ถ้าเป็นทารกชายจะนำหน้าไม้เล็กๆ มาใส่มือ เพื่อว่าเมื่อทารกเติบโตขึ้นจะได้ล่าสัตว์ในป่าได้ ดังนั้นเมื่อทารกเติบโตเป็นเด็กชายจึงมักมีการสอนให้รู้จักการยิงหน้าไม้

ล่าสัตว์ และทำเครื่องมือเครื่องใช้ภายในเรือน ขณะที่เด็กหญิงจะได้รับการสอนให้รู้จักการเย็บปักถักร้อย ทำงานบ้าน และทำอาหาร นอกจากนั้นหญิงไทดำยังเรียนรู้การทำเหล้าด้วยเนื่องจากไทดำใช้เหล้าในการประกอบพิธีกรรม และเป็นสิ่งที่ไทดำทั้งหญิงและชายนิยมบริโภค (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2545: 22, 81-82)

ครอบครัวไทดำในอดีตแบ่งพื้นที่การใช้สอยอย่างชัดเจนระหว่างชายและหญิง กล่าวคือ บ้านไต่ด้านหน้าด้านขวานจะสงวนไว้สำหรับแขกชายและผู้ชายภายในเรือน บางเรือนอนุญาตให้ภรรยาเจ้าของเรือนใช้บ้านไต่ด้านขวานได้ ขณะที่บ้านไต่ด้านซ้ายสงวนไว้สำหรับแขกหญิงและสตรีภายในเรือน รวมทั้งห้ามให้สตรีขณะมีประจำเดือนขึ้นบ้านไต่ด้านขวานอย่างเด็ดขาด การแยกบ้านไต่ระหว่างชายและหญิงยังรวมไปถึงการนำเอาศพออกจากเรือน โดยมีประเพณีที่ให้นำศพบิดาออกจากเรือนทางบ้านไต่ด้านขวาน และให้หามศพมารดาออกจากบ้านไต่ด้านซ้าย (ลอ วัน เมือง, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2547)

6.5 ความเชื่อ

ความเชื่อของไทดำมีลักษณะเป็นความเชื่อของสังคมไทแบบดั้งเดิมที่ยังไม่ได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ความเชื่อของไทดำสัมพันธ์กับแ่ง ผี ขวัญ และสิ่งเหนือธรรมชาติอื่นๆ เช่น ความเชื่อเรื่องเต่าและเครื่องรางของขลัง เป็นต้น

6.5.1 ความเชื่อเรื่องผี

ผีตามความเชื่อของไทดำสามารถจำแนกออกได้เป็น แ่งหรือผีฟ้า ผีบ้าน ผีเมือง; ผีบรรพบุรุษ; ผีป่าเขาและธรรมชาติ; และผีอื่นๆ ผีเหล่านี้มีทั้งประเภทที่ให้คุณและให้โทษ โดยชาวไทดำมีประเพณีเสนผีบ้านผีเมือง ผีบรรพบุรุษ ผีน้ำและผีนาค เป็นประจำทุกปี

แ่งหรือผีฟ้า

แ่งอาศัยอยู่เมืองสวรรค์และเป็นผู้ส่งไทดำตระกูลล่อคำลงมาปกครองไทดำ มนุษย์ต้องปฏิบัติตนให้ถูกต้อง เพื่อให้ได้รับความเมตตาจากแ่ง ชีวิตจะได้อยู่เย็นเป็นสุข แ่งในระบบความเชื่อของไทดำมีหลายแ่ง แต่ละแ่งมีหน้าที่ที่แตกต่างกัน เช่น แ่งหลวง เป็นหัวหน้าของแ่งทั้งปวง; แ่งบัวกาลาร์ เป็นผู้ควบคุมดินฟ้าอากาศ; แ่งชาด เป็นผู้กำหนดชะตาชีวิต; แ่งแนน เป็นผู้ตั้งมิ่งขวัญของมนุษย์ นอกจากนั้นยังมีแ่งอื่นๆอีก เช่น แ่งบุญ แ่งเคอ แ่งเคาะ แ่งสิง แ่งสัด และแ่งหุ้งขาว (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2545: 28-29)

ผีบ้านผีเมือง หมายถึงผีเจ้าที่คุ้มครองรักษากันบ้านหรือเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข โดยหลักเมืองมักจะอยู่ที่ตอนเมืองที่เรียกว่ามิ่งเมือง เนื่องจากเมือง

รูป 6.4 ศาลผีบ้านบ้านก้อมี ประเทศเวียดนาม

มักตั้งอยู่ใกล้ภูเขา ขณะที่หลักบ้านมักอยู่ที่ดงหรือเสาไม้แกน หรืออาจมีหอให้อยู่ (รูป 6.4) แต่ไม่มีหลักบ้าน เมื่อมีการเสนผีบ้านผีเมืองมักเอาเสื้อไปไว้ที่ศาล เพราะเสื้อ หมายถึงขวัญ และเป็นที่มาของการเรียกศาลผีบ้าน ผีเมืองว่า เสื้อบ้าน เสื้อเมือง นอกจากนั้นในวันเสนผีบ้าน ผีเมือง มักจะมีการเสนผีดินและผีน้ำด้วย เพราะแม่น้ำและผืนดินเปรียบเสมือนมารดาและบิดา (คำ จอง, สัมภาษณ์, 19 ธันวาคม 2547)

หลังปี ค.ศ. 1954 การเสนผีบ้าน ผีเมืองคลายความสำคัญลง บ้านไทดำบางหมู่บ้านไม่มีเสื้อบ้านประจำ แต่จะมีการสร้างเสื้อบ้านใหม่ทุกครั้งที่มีการเสนผีบ้าน โดยปกติแล้วศาลผีบ้านจะอยู่บริเวณปลายของหมู่บ้านหรือบางหมู่บ้านอาจไม่มีศาลผีบ้านเลย

ผีบรรพบุรุษ

สัมพันธ์กับห้องผีเรือนและเสาผีเรือนอันเป็นที่สถิตยของผีบรรพบุรุษ เรียกว่า เสาทะล่อห้องภายในห้องผีเรือน (รูป 6.5) ทะล่อ แปลว่ามุมห้อง ย่อ หมายถึง หิ้งบูชา ห้องผีเรือนของชนผู้ไทว เช่น ไทดำตระกูลล่อคำ (ทอง) และปัก (เงิน) จะมีขนาดใหญ่กว่าไทดำตระกูลอื่นๆ เช่น เรือนของตระกูลลอบัก (ล่อเงิน) หมู่บ้านตาเก็น เมืองกวาย ดึงเดียนเบียน คอมมูนเซียงซิง พื้นที่ของห้องผีเรือนแบ่งออกเป็นสองส่วน คือ ห้องใต้ และทะล่อห้อง ห้องใต้ประกอบด้วยพื้นที่สำหรับวางโต๊ะเครื่องเช่นผีเรือน (รูป 6.6) ขณะที่ทะล่อห้องคือพื้นที่ส่วนที่เป็นที่ตั้งของเสาผีเรือนหรือเสาทะล่อห้อง (รูป 6.7) โดยปกติผู้หญิงภายในเรือนยกเว้นภรรยาเจ้าของเรือนไม่ได้รับอนุญาตให้ผ่านเข้าออกทางห้องผีเรือน และใช้บันไดด้านข้างที่ติดกับห้องผีเรือน

รูป 6.5 เสาผีเรือนพร้อมด้วยปักน้ำเต้าตง(ขวดน้ำ) และคันไถ ภายในห้องผีเรือน

รูป 6.6 ห้องใต้

รูป 6.7 ทะล่อห้อง

ทะล่อห้องมักประกอบด้วย ปักน้ำเต้าตงหรือขวดน้ำ ที่ต้องเปลี่ยนน้ำใหม่ทุกครั้งเมื่อมีการเสนไหว้ประจำวันปาดตง ชนชั้นผู้ไทวทำปาดตงทุกห้าวัน ขณะที่ชนชั้นผู้น้อยทำปาดตงทุกสิบวัน นอกจากนั้นภายในทะล่อห้องยังมีถ้วยน้ำชาเล็กสำหรับบูชาบรรพบุรุษฝ่ายชาย ในอดีตภายในห้องผีเรือนเป็นที่เก็บรักษาโซ่ผีเรือนหรือรายชื่อบรรพบุรุษ และบางเรือนอาจมีคันไถไม้ (รูป 6.5) เนื่องจากไถและคราดนับเป็นอุปกรณ์สำคัญมากสำหรับการทำงานในวรรณกรรมสำคัญ

สำคัญของไทดำเรื่องไต้ปู่เล็ก (ติดตามปู่ไปทำศึก) เปรียบการเสี้ยญาติผู้ใหญ่เหมือนไต่หักไร่ที่พึ่ง (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2539: 17)

การเล่นผีเรือนชั้นผู้ท้าวเรียกว่า "ล่อเลี้ยง" จะเล่นด้วยการหย่อนข้าวใส่ถุง แล้วนำไปทิ้ง ขณะที่การเล่นผีชั้นผู้น้อยจะเอาข้าวหย่อนลงพื้นหรือผนัง การเล่นผีเรือนมักจะเล่นด้วยเนื้อหมู โดยถ้าคนตายอายุน้อยต้องเลี้ยงข้าวก่อนเลี้ยงเหล้า ขณะที่คนตายสูงอายุเลี้ยงเหล้าก่อนเลี้ยงข้าว การเล่นผีเรือนจะเลี้ยงผีเรือนจะเรียงลำดับจากหนังสือรายชื่อ (ใช้ผีเรือน) คือเรียงลำดับจากผู้เสียชีวิตก่อนตามด้วยผู้เสียชีวิตภายหลัง ดังสุภาษิตที่ว่า "ผู้ตายก่อนกินหลัง ผู้ตายหลังกินก่อน"

ในปัจจุบันกะล่อฮ่องของเรือนไทดำบางหลังถูกยกขึ้นเป็นชั้นลอย เพื่อป้องกันการถูกรบกวนจากบุคคลภายนอก (รูป 6.8) เนื่องจากว่าถ้าหากผู้หญิงที่ไม่ใช่ภรรยาเจ้าของเรือนเดินผ่านบริเวณกะล่อฮ่อง จะทำให้เกิดความเจ็บป่วยขึ้นภายในครอบครัว นอกจากนั้นเจ้าของเรือนยังสามารถใช้พื้นที่ใต้กะล่อฮ่องทำประโยชน์อย่างอื่นได้ เช่น ใช้เก็บข้าวเปลือกและสิ่งของ

รูป 6.8 กะล่อฮ่องที่ยกขึ้นเป็นชั้นลอย

รูป 6.9 เือนเซ หรือ เือนง

เรือนไทดำบางหลังมีศาลผีฝ่ายมารดาที่เรียกว่า เือนเซ หรือ เือนง ตั้งอยู่นอกเรือนพักอาศัย ในอดีตเรือนไทดำมักสร้างศาลผีบรรพบุรุษฝ่ายภรรยาเจ้าของเรือน (รูป 6.9) ถ้าไม่มีต้องสร้างศาลชั่วคราวขึ้นในวันขึ้นปีใหม่ การเล่นผีฝ่ายมารดามักจะกระทำ 2-3 ครั้งต่อปี คือ วันขึ้นปีใหม่ วันที่ได้ข้าวใหม่ และวันสำคัญในช่วง 1 ปี ขณะที่ผีฝ่ายบิดาจะมีการเล่นปาดตงทุกห้าวันหรือสิบวัน การเล่นผีฝ่ายมารดาจะกระทำโดยการวางอาหารไว้บนศาล ขณะที่การเล่นผีบรรพบุรุษฝ่ายบิดาชั้นผู้น้อยหย่อนข้าวลงพื้นหรือผนัง

ผีป่าเขาและธรรมชาติอื่นๆ แม่น้ำ ป่าเขา และไร่นา ล้วนเป็นที่อยู่ของผีน้ำ ผีป่า และผีนา บ้านและเมืองก็มีผีน้ำ ผีดินอยู่อาศัย ถ้ามนุษย์กระทำให้ผีธรรมชาติเกิดความไม่พอใจ อาจนำไปสู่การเจ็บไข้ได้ป่วยได้ จึงต้องทำพิธีขอขมา

รูป 6.10 ก้อนเส้าและกะบะแม่เตาไฟภายใน
เรือนไทดำในเวียดนาม

ผืนอื่นๆ เช่น ผืนนายเตาไฟ มีข้อห้ามมิให้เคาะนายเตาไฟหรือก้อนเส้า 3 ก้อนที่ก่อเป็นเตาไฟ เนื่องจากถือว่าก้อนเส้าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ (รูป 6.10) ก้อนเส้าดังกล่าวเลือกโดยลงตาผู้เป็นพี่ชายหรือน้องชายของภรรยาเจ้าของเรือน (คำ จอง, สัมภาษณ์, 19 ธันวาคม 2547) นอกจากนี้ไทดำยังมีผืนอื่นๆ เช่น ผีปอบ ผีปาย และผีห้า เป็นต้น ซึ่งเป็นผีไม่ดี อาจนำมาซึ่งความเดือดร้อนแก่มนุษย์ได้

6.5.2 ความเชื่อเรื่องขวัญ

ไทดำเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีขวัญ คือ นอกจากร่างกายแล้ว ภายในตัวมนุษย์ยังประกอบด้วยมิ่งและขวัญ โดยมิ่งจะอยู่กับร่างกายไม่หนีไปไหน แต่ขวัญอาจออกไปนอกร่างกายได้ เช่น เวลาลหลับ ถ้าหากว่าขวัญออกไปจากร่างกายแล้วไม่กลับมา จะเป็นผลให้มิ่งไม่สบาย ร่างกายเกิดความเจ็บป่วย ไทดำจึงต้องทำพิธีเรียกขวัญที่มีการจัดเครื่องเช่นถวายเป็นแต่แ่งผู้ที่มีอำนาจสามารถเรียกขวัญกลับคืนสู่ร่างกายได้ บ้างกล่าวว่าร่างกายมนุษย์มีขวัญทั้งหมด 32 ขวัญ หรือ 80 ขวัญอาศัยอยู่ตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย หลังจากที่มนุษย์เสียชีวิตแล้ว ขวัญจะแยกออกเป็น 3 ส่วน คือ ขวัญกก ขวัญหัว และขวัญปลาย เพื่อแยกไปอยู่เมืองฟ้าหรือสวรรค์ ครอบครวั และป่าแ้ว (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2545: 27) โดยขวัญกกจะอยู่เมืองฟ้าอันเป็นที่อยู่ของบรรพบุรุษและแ่ง ขวัญหัวที่อยู่บริเวณศีรษะมีความสำคัญที่สุดจะไปพำนักที่เสาผีเรือนของลูกหลาน และขวัญปลายจะไปพำนักที่ป่าแ้วหรือป่าช้า เสาผีเรือนภายในกะลฮ้องเป็นที่พำนักของขวัญหัวของบิดามารดาฝ่ายสามี ส่วนบิดามารดาของฝ่ายภรรยาเจ้าของเรือนจะพำนัก ณ ศาลนอกเรือนที่เรียกว่า เฮือนเซ เมืองฟ้ายังแบ่งออกได้อีกเป็น ชั้นเรือนพานหลวง ชั้นเรือนพานน้อย และชั้นด้าดอย (Hickey, 1958: 149; Dang Nghiem Van, 1990: 70-71; สุมิตร ปิติพัฒน์, 2534: 47) โดยมีเขยกกเป็นผู้บอกทางส่งขวัญที่ออกจากร่างกายของผู้ตายกลับไปยังเมืองฟ้าที่เหมาะสมกับสถานภาพของผู้ตาย

- ชั้นเรือนพานหลวง (Lien Pan Luong หรือ Great Nirvana) เป็นที่อยู่ของขวัญกกของชนชั้นปกครองหรือไทดำตระกูลล่อคำ
- ชั้นเรือนพานน้อย (Lien Pan Noi หรือ Little Nirvana) เป็นที่อยู่ของขวัญกกของชนชั้นขุนนางและครอบครวั
- ชั้นด้าดอย (Dam Doi) เป็นที่พำนักของขวัญกกของสามัญชน

ไทดำทุกคนจะมีสัญลักษณ์แทนขวัญของตนแขวนไว้ภายในเรือน สัญลักษณ์แทนขวัญจะถูกทำลายด้วยการเผา เมื่อผู้ที่เป็นเจ้าของขวัญนั้นเสียชีวิต สัญลักษณ์ขวัญหัวที่เรียกว่า "ถุงได้" หรือ "ได้หอ" ของผู้หญิงและชายแตกต่างกัน โดยสัญลักษณ์แทนขวัญของผู้ชายเรียกว่า "ได้" สัญลักษณ์แทนขวัญของผู้หญิงเรียกว่า "หอ" ถุงได้ของผู้ชายประกอบด้วย ถุงหรือตระกร้าไม้ไผ่ทรงกระบอกเล็กๆ สำหรับใส่ผ้าแดง เงินและทองคำที่ใส่โดยลงตา

(พี่ชายหรือน้องชายของภรรยาเจ้าของเรือน) เพื่อความเป็นสิริมงคล นอกจากนั้นยังมีพัดเล็กๆหรือวี และหน้าไม้ขนาดเล็ก (รูป 6.11) ส่วนหอหรือสัญลักษณ์ขวัญของผู้หญิงประกอบด้วยไม้ไผ่สานรูปตระกร้าขนาดเล็กและพัด (เก็ม จอง, สัมภาษณ์, 19 ธันวาคม 2547)

6.5.3 ผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

ไทดำมีหมอและมดเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เนื่องจากหมอและมดสามารถติดต่อกับสิ่งเหนือธรรมชาติได้ หมอตามความหมายของไทดำสามารถแยกออกได้เป็น หมอหนังสือ หมายถึงอาจารย์ หรือผู้ที่เรียนมาก หมอชาหมายถึงหมอเมือง หมอเมือง คือผู้รู้เรื่องฮีดและครอง เป็นผู้นำการเสนบ้าน เสนเมือง และความหมอ หมายถึงผู้ที่รู้เรื่องการเสนเรือนเป็นผู้นำการเสนเรือน ส่วนมดหมายถึงผู้ที่สามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ด้วยการติดต่อกับผี เนื่องจากเชื่อว่าโรคนั้นเกิดจากการกระทำของผี โดยปกติแล้วถ้าเป็นการเจ็บป่วยทั่วไปที่ไม่รุนแรง ไทดำจะรักษาด้วยยาพื้นบ้าน ผู้ที่สามารถจะเป็นมดได้จะต้องมีเชื้อสายมดหรือมีบรรพบุรุษเป็นมด มดมีสองประเภท คือ

- มดหญิง รักษาโรคด้วยการขับ แต่ไม่มีการเป่าปี่ตอนประกอบพิธี
- มดชายหรือมดลาว เป่าปี่ตอนประกอบพิธี

นอกจากข้อแตกต่างเรื่องการเป่าปี่แล้ว มดชายยังมีความรู้ด้านคาถาอาคม ขณะที่มดหญิงไม่มี จึงอาจเป็นเหตุให้มดหญิงมีความรู้ไม่พอที่จะประกอบพิธีการรักษาแบบมดชายได้ และในทางกลับกันมดชายสามารถรักษาอย่างมดหญิงได้

ถ้าไทดำคนไหนหายจากความเจ็บป่วยด้วยการรักษาของมด ผู้ป่วยจะนำเสื้อของมดมาแขวน ณ หิ้งมด เพื่อแสดงถึงการเป็นลูกเลี้ยงของมดนั้น หิ้งมดของไทดำที่สิบสองจุไท จะแยกตั้งอยู่ต่างหากจากหิ้งผีเรือน โดยมักจะตั้งหิ้งมดไว้ ณ ห้องด้านปลายสุดของเรือนด้านที่ติดกับชาน ขณะที่หิ้งผีเรือนจะอยู่ ณ ห้องด้านปลายสุดที่ติดกับกว้าน

6.5.4 ความเชื่อเรื่องเต่า

ไทดำเชื่อว่าเต่าช่วยสอนให้ไทดำสร้างเรือนหลังคาโค้ง อีกทั้งทำให้ไทดำพ้นจากคำสาปของแฉง นอกจากนั้นการดำเนินชีวิตของคนไทดำก็คล้ายเหมือนการเคลื่อนที่ของเต่า คือช้าแต่มั่นคง ความเชื่อเรื่องเต่าของไทดำในสิบสองจุไทสะท้อนให้เห็นจากรูปทรงหลังคาโค้งคล้ายกระดองเต่า ที่ชาวบ้านเรียกว่า เอียนตูปโมน หรือ ตูปกง และ แขนงกระดองเต่าหรือไม้แกะสลักเป็นรูปกระดองเต่าแขวนไว้ ณ เสากลาง หรือเสาแรกที่ถูกยกขึ้นเมื่อสร้างเรือน ตัวอย่างเรือนเครื่องผูกที่มีหลังคาโค้งหรือเอียนตูป ได้แก่ เรือนของตระกูลบัก (เงิน) ณ หมู่บ้านดาเก็น เมืองกวาย ตังเตียนเบียน คอมมูนเซียงซิง (รูป 6.12) ตัวอย่างการแขวนกระดองเต่าหรือเต่าไม้เหนือเสาเอก พบได้ที่เรือนไทดำตระกูล

รูป 6.11 สัญลักษณ์แทนขวัญของไทดำในเวียดนามนิยมแขวนไว้ได้หลังคาภายในห้องผีเรือน

บ้านโตง ชาเลียงโสม ดิสเซินลา ดิงเซินลา (รูป 6.13) และเรือนนายล่อ ผั้นนาม บ้านหุ่ม ชาเซียงโสม ดิสเซินลา ดิงเซินลา (รูป 6.14) คำว่า "แฮก" หรือ ก้า แปลว่า คักดีสิทธิ์ นอกจากกระดองเต่า เนื้อเสากแฮกไทดำยังนิยมแขวน ข้าวเปลือก ฝ้าย กรวยเสากแฮกที่กันมิให้ข้าวเปลือกและฝ้ายหลุด ตลอดจนหญ้าที่สมมุติเป็นอาหารแก่เต่าอีกด้วย (คำ จอง, สัมภาษณ์, 19 ธันวาคม 2547)

รูป 6.12 เรือนค้ำทรงกระดองเต่าของไทดำในเวียดนาม

รูป 6.13 กระดองเต่าแขวนไว้เหนือเสากแฮก

รูป 6.14 ไม้สลักเป็นรูปเต่าเหนือเสากแฮก

6.5.5 เครื่องรางของขลัง

นางปลา เนื่องจากไทดำดำรงชีพด้วยการทำนา ล่าสัตว์ และหาปลา ชายไทดำที่เก่งกาจการตกปลาจึงเป็นที่หมายปองของหญิงสาวชายไทดำบางคนจึงติดหางปลาไว้ที่กรอบประตูเรือน (รูป 6.15) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความขยันของผู้ชายภายในเรือน คือยังมีจำนวนหางปลามากก็แสดงให้เห็นว่ายังมีความขยันมาก นอกจากนั้นไทดำเชื่อว่าหางปลายังสามารถป้องกันสิ่งชั่วร้ายมิให้เข้ามาในเรือนได้อีกด้วย ดังตัวอย่างที่พบหางปลาติดไว้ที่กรอบประตูเรือน เครื่องผูกของตระกูลล่อ บ้านโตง ชาเซียงโสม ดิสเซินลา ดิงเซินลา

ตาเหลว ตาเหลวเป็นสัญลักษณ์ที่ทำมาจากไม้ไผ่ (รูป 6.16) แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าลักษณะของตาเหลวมีต้นตอมาจากที่ใด สัญลักษณ์ตาเหลวมี 2 ความหมาย คือ ประการแรกเป็นการแสดงความเป็นเจ้าของหรือกรรมสิทธิ์ เช่น เมื่อเจอรังผึ้งแล้วปักตาเหลวไว้ แสดงให้เห็นว่ารังผึ้งมีเจ้าของคือผู้ที่ปักตาเหลวแล้ว ความหมายประการถัดมา คือ ตาเหลวเป็นสัญลักษณ์ที่ป้องกันมิให้สิ่งชั่วร้ายและผีเข้ามารุกราน ดังจะพบว่าเมื่อมีการคลอดบุตรในเรือน จะมีการแขวนตาเหลวไว้เหนือประตูหรือบันไดหรือบนหลังคาเรือน สัญลักษณ์ตาเหลวยังติดไว้เหนือเสากแฮก ปักไว้บริเวณเรือนที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ ปักบนหลุมฝังศพหรือปรากฏเป็นลวดลายบนผ้าเปี้ยวของสาวไทดำที่ใช้คลุมศีรษะอีกด้วย (กว่าง ถิ เฟื่อง, สัมภาษณ์, 17 ธันวาคม 2547)

รูป 6.15 หางปลาเหนือกรอบประตูเรือน

รูป 6.16 สัญลักษณ์ตาเหลวภายในอาณานิคมบ้านของไทดำในเวียดนาม

6.6 ชีวิตความเป็นอยู่และประเพณี

ดินแดนสิบสองจุไทยมีลักษณะภูมิประเทศที่ประกอบด้วยภูเขาสูง มีแม่น้ำสำคัญไหลผ่านสองสาย คือ แม่น้ำแดงและแม่น้ำดำ คนไทดำในสิบสองจุไทยประกอบอาชีพหลักด้วยการทำนา โดยแต่เดิมมีการทำนาปีละหนึ่งครั้ง วงจรการทำนาหนึ่งครั้งต่อปีของไทดำสัมพันธ์กับฤดูกาลในเวียดนามเหนือ ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 ฤดู คือ ฤดูหนาวและฤดูร้อน ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ถึง เดือนเมษายน ส่วนฤดูร้อนที่มีอุณหภูมิสูงและมีฝนตกชุก เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ถึง เดือนตุลาคม (สถานเอกอัครราชทูตเวียดนามประจำประเทศไทย, ประเทศเวียดนามโดยสังเขป: 3) ช่วงการทำนาจะอยู่ระหว่างเดือนเจียงถึงเดือนหก หรือ ราวเดือนกรกฎาคมถึงเดือนธันวาคม คำ จองกล่าวว่าเดือนเจียง (เดือนอ้าย) ของไทดำตรงกับเดือนเจ็ดของเวียดนาม ซึ่งอยู่ในราวเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม เนื่องจากเดือนเจียงหรือเดือนอ้ายของเวียดนามอยู่ในช่วงตรุษจีนซึ่งอยู่ราวในเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ (คำ จอง สัมภาษณ์, 19 ธันวาคม 2547) การเก็บเกี่ยวข้าวและขนข้าวเข้ายุ้งอยู่ประมาณเดือนตุลาคมถึงธันวาคม (เดือน 4-6 ของไทดำ) และการเอาน้ำออกจากนาอยู่ในราวเดือนมกราคม (เดือน 7) และช่วงเวลาที่เหลือไทดำคงทำไร่และปลูกข้าวนาดอน คนไทดำให้ความสำคัญกับกาละ คือความเหมาะสมของเวลาในการทำกิจกรรมต่างๆ ดังสุภาษิตที่ว่า “เฮ็ดกินมีเบื่อน ตั้งเฮือนมีมือ” ที่หมายความว่า “การทำมาหากินคือการทำนาจะต้องคำนึงถึงเดือนที่เหมาะสมเช่นเดียวกับการปลูกเรือนต้องคำนึงถึงวันดีหรือวันที่เป็นมงคล” นอกจากนั้นไทดำยังมีภาษิตเกี่ยวกับเดือน เช่น เดือนอ้ายฝนปรอยๆ เดือนยี่ฝนพรำๆ เดือนสามน้ำเอี่ยมท่า เดือนสี่น้ำล้นฝาย เดือนห้าฟ้าผ่าแล้งสังเลา (หญ้าเลา) เดือนหกฟ้าไร้ทุกข์ไม่ผ่า ต้นแพรวต้นท้อออกดอก เดือนเจ็ดไขเบ็ดออกลูก เดือนแปดฟ้าแดดลม เดือนเก้าฟ้ามีดมัว เดือนสิบดอกบานโรยออกผล เดือนสิบเอ็ดน้ำนอง เดือนสิบสองน้ำท่วม (ทวี สว่างปัญญางกูร, 2548: 7-8) คนไทดำแต่เดิมมีฮีดบ้าน 12 ครองเมือง 24 ซึ่งพบได้ในพิธีแต่งงาน โดยสามัญชนปฏิบัติ 12 อย่าง ขึ้นผู้ท้าวปฏิบัติ 24 อย่าง (คำ จอง, สัมภาษณ์, 19 ธันวาคม 2547)

6.6.1 ประเพณีในรอบสิบสองเดือน

ประเพณีสำคัญ 12 เดือนของไทดำส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูก เช่น การเส่นผีน้ำ เสนนา ไถนา เสนขวัญควาย ทำขวัญข้าว เป็นต้น และประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการบูชาบรรพบุรุษ เช่น การเส่นผีเรือน ผีบ้าน และผีเมือง ประเพณีสิบสองเดือนของไทดำและวัฏจักรการทำงานหนึ่งครั้งต่อปีของชาวไทดำพอจะสรุปได้ดังนี้ (ประคอง นิมมานเหมินทร์, 2539: 18-20; คำ จง, สัมภาษณ์, 19 ธันวาคม 2547)

ตารางสรุปกิจกรรมการเกษตรและประเพณีในรอบ 12 เดือนของไทดำสิบสองจุไท

เดือน	เดือนไทดำ	ฤดูกาล	กิจกรรมการเกษตร	ประเพณี
มกราคม	เดือน 7	ฤดูหนาว	เอาน้ำออกจากนา	- กินเจียงแกว - เสนเฮือน - อั้นม่วง - เล่นกอน
กุมภาพันธ์	เดือน 8	ฤดูหนาว	เผาไร่นา	- ขอน้ำฟ้า
มีนาคม	เดือน 9	ฤดูหนาว		- เสนผีน้ำ
เมษายน	เดือน 10	ปลายฤดูหนาว	ทำนาดอ	
พฤษภาคม	เดือน 11	ฤดูร้อนและมีฝน		- เสนนา
มิถุนายน	เดือน 12	ฤดูร้อนและมีฝน	น้ำมาจับปลา	
กรกฎาคม	เดือนเจียง	ฤดูร้อนและมีฝน	ไถนา หว่านข้าว	- ขึ้นปีใหม่ - อั้นกอน - ให้อ้นน้ำ - เสนผีนา - เสนขวัญควาย - เสนบ้าน เสนเมือง
สิงหาคม	เดือนยี่	ฤดูร้อนและมีฝน	ดำนา	- เสนผีเมือง (เส่นผีเฮือน เสนบ้าน)

เดือน	เดือนไทดำ	ฤดูกาล	กิจกรรมการเกษตร	ประเพณี
กันยายน	เดือน 3	ฤดูร้อนและมีฝน	ช่วงปลายของการ ทำนา	- ทำขวัญข้าว - เล่นนา
ตุลาคม	เดือน 4	ปลายฤดูร้อน และฝน	เก็บเกี่ยวข้าว กิน ข้าวใหม่	
พฤศจิกายน	เดือน 5	ฤดูหนาว	เก็บเกี่ยวข้าว ตัดไม้ ทำครก	- เล่นแก้ว
ธันวาคม	เดือน 6	ฤดูหนาว	เก็บเกี่ยวข้าว	- แต่งงาน

ประเพณีขึ้นปีใหม่ เดิมอยู่ในช่วงเดือนเจียงหรือเดือนอ้ายของไทดำ ซึ่งเป็นช่วงเวลาการเริ่มต้นทำนาของชาวนา คล้ายกับวันขึ้นปีใหม่ของไทยในประเทศไทยซึ่งอยู่ในช่วงการเริ่มต้นหว่านข้าวและไถนาเช่นกัน เดือนเจียงของไทดำสิบสองจุไทยยังเป็นเดือนที่ไทดำทำพิธีเสนเมือง มีการเล่นอันกอน การแข่งม้า และการยิงหน้าไม้แข่งกันซึ่งนิยมจัดขึ้นในช่วงเสนบ้านเสนเมือง เนื่องจากเดือนเจียงเป็นช่วงเริ่มต้นของงานในไร่นาจึงมีการเสนผืนน้ำ ผีนาและขวัญควายด้วย การเสนผีเมืองมักจะทำก่อนเสนผีบ้านและตามมาด้วยการเสนผีเรือนเรียงตามลำดับ การเสนผีเมืองมักทำในเดือนเจียงและเดือนยี่ ส่วนเสนผีบ้านผีเรือนจัดขึ้นในเดือนสามไทดำ (คำ จอง, สัมภาษณ์, 19 ธันวาคม 2547) แต่ในบางพื้นที่เสนผีเมือง ผีบ้านในเดือนเจียงและเดือนยี่

พิธีเสนผีเมือง ในอดีตไทดำประกอบพิธีเสนผีเมืองอย่างยิ่งใหญ่ทุกปี เพราะเชื่อว่าจะทำให้บ้านเมืองร่มเย็น ปราศจากโรคภัยอันตรายทั้งปวง และมีความอุดมสมบูรณ์ โดยมีองหมอบเป็นผู้นำในการประกอบพิธี จากคำบอกเล่าพิธีเสนผีเมืองของเมืองแกง มีหมู่บ้านจำนวน 12 หมู่บ้านเข้าร่วม เนื่องจากเป็นหมู่บ้านสำคัญในการรวมตัวกันเป็นเมืองแกง การเสนผีเมืองมีเป้าหมายสำคัญคือเพื่อบูชาผี 2 กลุ่ม คือ ผีบรรพบุรุษของชนชั้นปกครองไทดำ และผีแกงหลวงที่อยู่บนฟ้าผู้เป็นผีชั้นประมุขสูงสุด โดยในแต่ละหมู่บ้านของเมืองแกงจะส่งหมอบประจำหมู่บ้านเข้าร่วมพิธี พร้อมส่งควายดำเข้าร่วมพิธีอย่างน้อยหมู่บ้านละ 1 ตัว โดยควายเหล่านี้นต้องเข้ากำหรือชะล่ำก่อน 5 วัน ผู้เข้าร่วมพิธีที่สำคัญได้แก่เจ้าเมือง และผู้นำประกอบพิธี พิธีการเสนผีเมืองประกอบด้วย การจัดตั้งเครื่องเซ่นไหว้และอาหาร จากนั้นผู้นำในการประกอบพิธีอ่านหนังสือสำคัญประจำเมือง หรือบิ๊บสือหมอบ แล้วก็เชิญเชิญแกงและผีเมืองมารับเครื่องสังเวยคนละชุด โดยเชิญแกงก่อนและตามด้วยผีเมือง หลังจากเสร็จพิธีไทดำ